

Župna crkva svetog Ilije proroka u Velikoj Kopanici

Mihalj, Marino

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:805259>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**ŽUPNA CRKVA SVETOG ILIJE PROROKA
U VELIKOJ KOPANICI**

Marino Mihalj

Mentor: dr. sc. Dragan Damjanović, redoviti profesor

Komentor: dr. sc. Jasmina Nestić, docent

ZAGREB, 2020.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

ŽUPNA CRKVA SVETOG ILIJE PROROKA U VELIKOJ KOPANICI

The Parish Church of Elijah the Prophet in Velika Kapanica

Marino Mihalj

U diplomskom radu iznosi se dosad nepoznata povijest izgradnje i opremanja župne crkve sv. Ilije proroka u Velikoj Kapanici. Istraživanje se usmjerava na povijesnoumjetničku kontekstualizaciju i stilsko rješenje arhitekture te opis umjetničkih djela i odrednice njihovih datacija, atribucija i valorizacija. Analizirani povijesni izvori i relevantna literatura ukazuju na široki vremenski raspon izvedenih radova (posebno vezano za opremanje i oslikavanje interijera crkve) u razdoblju od sredine 18. stoljeća do konzervatorsko-restauratorskih radova koji traju i danas. Posebna pažnja usmjerena je na recentno restauriranom, ali ne i atribuiranom, iluzioniziranom osliku glavnoga oltara te svoda nad njim, koji se smješta u kontekst Pozzovih traktata s predlošcima i fenomena oslikane iluzionirane arhitekture. Istraživanje uključuje i pojavu novih imena umjetnika-majstora te patronata crkve čime se otvaraju područja za daljnja istraživanja.

Ključne riječi: Antun Keller, crkva sv. Ilije proroka, kasnobarokna arhitektura, Velika Kapanica, sakralna umjetnost

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 113 stranica i 70 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Antun Keller, crkva sv. Ilije proroka, kasnobarokna arhitektura, Velika Kapanica, sakralna umjetnost

Mentor: dr. sc. Dragan Damjanović, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Komentor: dr. sc. Jasmina Nestić, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

dr. sc. Dragan Damjanović, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Jasmina Nestić, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Dubravka Botica, izvanredna profesorica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 23. siječnja 2018.

Datum predaje rada: 6. svibnja 2020.

Datum obrane rada: 21. svibnja 2020.

Ocjena: odličan (5)

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Marino Mihalj, diplomant na Istraživačkom smjeru – Modul moderna i suvremena umjetnost diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Župna crkva sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 21. svibnja 2020.

Vlastoručni potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Povijesni izvori o župi Velika Kopanica.....	3
1.2. Velika Kopanica – povijest mjesta do 18. stoljeća.....	7
2. POLITIČKA SITUACIJA U HABSBURŠKOJ MONARHIJI TIJEKOM 18. STOLJEĆA	8
2.1. Slavonija u 18. stoljeću	8
2.2. Povijest župe Kopanica i prva župna crkva	12
3. ŽUPNA CRKVA SV. ILIJE PROROKA	15
3.1. Povijest izgradnje i intervencija na crkvi	16
3.2. Oblikovne i prostorne odlike današnje velikokopaničke crkve	22
3.3. Stilsko rješenje velikokopaničke župne crkve	25
3.3.1.1. Jozefinski utjecaj na sakralnu arhitekturu druge polovine 18. i prve polovine 19. stoljeća..	30
4. OPREMA CRKVE SV. ILIJE PROROKA U VELIKOJ KOPANICI.....	34
4.1. Glavni oltar sv. Ilije proroka	36
4.2.1. Oltar Srca Marijina i Srca Isusova.....	43
4.2.2. Oltar sv. Antuna Padovanskog	44
4.2.3. Oltar sv. Ane.....	45
4.3. Krstionica	46
4.4. Propovjedaonica	46
4.5. Božji grob i oltar Gospe Lurdske	47
4.6. Zvona u tornju crkve	48
5. ZIDNI OSLIK CRKVE U VELIKOJ KOPANICI.....	49
5.1. Kronološki redosljed oslikavanja crkve u Velikoj Kopanici	52
5.2. Oslík velikokopaničke župne crkve u kontekstu umjetničkih strujanja 18. stoljeća.....	55

6. OSTALE GRAĐEVINE	60
6.1. Kip Presvetog Trojstva.....	60
6.2. Župni dom	60
7. ZAKLJUČAK	61
PRILOZI.....	62
SLIKOVNI PRILOZI	63
LITERATURA.....	102
ARHIVSKI IZVORI	106
RELEVANTNI DOKUMENTI	107
OSTALI IZVORI	107
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA.....	109
SUMMARY	114

1. UVOD

Zbog burnih povijesno-političkih okolnosti još od kasnog srednjeg vijeka slavonske krajeve karakterizira složena povijesnoumjetnička slika. Osmanski prodori onemogućili su prodor baroknog stila isprva u punom smislu, a nakon povlačenja Osmanlija bila su potrebna desetljeća kako bi oporavak zaživio u svim dijelovima društva. Osim financijske, potrebna je bila i stručna arhitektonska i graditeljska pomoć kako bi se obnovila i izgradila potrebna infrastruktura. Habsburška Monarhija težila je formiranju vizualnog državnog identiteta, a njezina centralistička politika rezultirala je velikom srodnošću vizualnoga identiteta zemalja koje su joj pripadale. Sakralna arhitektura od druge polovine 18. stoljeća sve više podliježe prosvjetiteljskim utilitarnim idejama čiji je cilj bio racionalno podijeliti resurse pri izgradnji i opremanju velikog broja crkava, za tada ojačani i povećani broj župa, koje se na prvi pogled ne ističu svojom kvalitetom. Dakle, estetska vrijednost sakralnih građevina, osobito u najudaljenijim mjestima Habsburške Monarhije, nije u prvome planu. Bilo je važno urediti topografiju sela te sigurno sagraditi građevine od društvenog značaja. Jedna od takvih građevina je i župna crkva sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici. Selo, odnosno istoimena općina, nalazi se u istočnom dijelu brodske Posavlja. Općina se proteže površinom 68,7 km² između rijeka Biđa i Save, a uključuje još i sela: Beravci, Divoševci, Kupina, Mala Kopanica.¹ Ista sela pripadaju i župi, a cilj ovoga diplomskog rada je iznijeti monografski pregled povijesti izgradnje i opremanja najstarije sakralne građevine u toj župi, crkve sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici. Za jedno slavonsko selo, to neobično veliko sakralno zdanje uvijek je gotalo maštu stanovnika, a posebice zadnjih petnaestak godina kada su konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima pronađeni stariji slojevi oslika. Nažalost, kao i mnogobrojnim sakralnim zdanjima diljem Slavonije iz tog vremena, struka se nije detaljnije bavila ovom crkvom.

Iznijeti monografski prikaz izgradnje i opremanja crkve koja je proživjela više intervencija tijekom svoga postojanja nije bio jednostavan pothvat. Provedši dio djetinjstva ministrirajući u crkvi, a kasnije i promatrajući je na temelju znanja skupljenih na studiju, smatram da je riječ o idealnoj temi diplomskog rada. Nakon uvida u stanje pri terenskom istraživanju prvi korak predstavljalo je istraživanje arhiva župe u Velikoj Kopanici. Svećenik Marko Gačarić ustupio mi je *Spomenicu župe Velika Kopanica* koju je 1911. započeo pisati svećenik Mirko Pejaković. Na samom početku iznio je

¹ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, Vlastita naklada: Velika Kopanica, 2017., str. 20–23.

tekst o povijesti sela i župe pod nazivom *Velika Kopanica u starini*, baziran na vizitacijama i dokumentima dijecezanskog arhiva Zagrebačke nadbiskupije koje je sabrao Rudolf Horvat i 1940. objavio u časopisu *Hrvatska obrana*. Tekst je objavljen i u ediciji *Hrvatska prošlost*.² Podatci iz *Spomenice*, a također i iz *Imovnika župe Velika Kopanica*, pomogli su u smještanju župe u šira povijesna zbivanja, a iznijeli su i mnogobrojne podatke koji nisu poznati široj javnosti.

Za širi uvid u povijest samoga sela korišteni su podatci iz monografije *Povijest Velike Kopanice* (2017.) sumještanina Emerika Munjize. Za stvaranje povijesnog konteksta, odnosno za razumijevanje prihvaćanja baroknog stila i umjetničkih kretanja, korištena su djela autora koji su se bavili temama iz povijesti Slavonske vojne krajine, primjerice Josipa Kljajića i Ive Mažurana. Bilo je važno sagledati i položaj Rimokatoličke Crkve unutar Habsburške Monarhije, o čemu je za područje Slavonije mnoga istraživanja proveo Stjepan Sršan. Temu sakralne arhitekture u kontekstu Vojne krajine otvorila je 1980-ih godina Đurđica Cvitanović. Teorijsku podlogu rada u kontekstu nacionalne barokne sakralne arhitekture čine ponajviše istraživanja Dubravke Botice o utjecaju *jozefinizma* na sakralnu arhitekturu druge polovine 18. stoljeća te carskim odredbama o gradnji crkava, Anđele Horvat o hrvatskom baroku općenito (koja je ujedno i obavila terensko istraživanje u Velikoj Kopanici u dva navrata) te Dragana Damjanovića, Katarine Horvat-Levaj i Margarete Turkalj Podmanicki koji su se dotaknuli teme sakralne arhitekture druge polovine 18. stoljeća na kontinentalnom, odnosno slavonskom području.

Daljnji tekst osvrnut će se na istraživanje arhivskih izvora te povijest sela Velike Kopanice do 18. stoljeća. Drugi dio rada dat će uvid u povijesni kontekst – političko stanje u Slavoniji u 18. stoljeću i njegov utjecaj na Rimokatoličku Crkvu – kako bi se mogli lakše razumjeti povijesni događaji koji su utjecali na povijesnoumjetnička kretanja, a u ta kretanja će se smjestiti i povijest Velike Kopanice i župe Velika Kopanica. Treći dio diplomskoga rada odnosi se na analizu arhitekture crkve te na kronološki prikaz intervencija tijekom 19. i 20. stoljeća. Taj se dio najvećim dijelom bazira na terenskom istraživanju i na arhivskim izvorima. Nakon analize ovu će se sakralnu građevinu smjestiti u povijesnoumjetnička kretanja u arhitekturi druge polovine 18. stoljeća. Na isti će se način obraditi i oprema interijera crkve. Posljednje poglavlje usmjerava se na zidni oslik otkriven recentnim konzervatorsko-restauratorskim radovima. Posebna pažnja obratit će se iluzioniziranom oltaru i kupoli, a sagledat će ih se u kontekstu iluzioniranih oslika baziranih na Pozzovim modelima koji su

² Arhiv župe Velika Kopanica [dalje: AŽVK], *Spomenica*, 1911., str. 4–9.; Rudolf Horvat, „Velika Kopanica g. 1758.“, u: *Hrvatska prošlost. Knjiga treća*, (ur.) Rudolf Horvat, Zagreb: Kulturno-historijsko društvo „Hrvatski rodoljub“, 1942., str. 194–199.

se širili srednjom Europom od 18. do prve polovine 19. stoljeća.

1.1. Povijesni izvori o župi Velika Kapanica

Polazišna literatura nije otkrila mnogo informacija o župnoj crkvi sv. Ilije proroka u Velikoj Kapanici pa se tijekom istraživanja usmjerio na arhivske izvore. Važan izvor podataka o gradnji crkve su dvije kamene ploče smještene unutar trijumfalnog luka na prijelazu iz glavnog broda u svetište. S desne strane ploča s grbom Marije Terezije svjedoči o završetku gradnje crkve 1773. godine (slika 1.), za što su zaslužni carica i kraljica Marija Terezija, vojna lica Joseph Antonio Kühn i Ivan Terzić, svećenik Ivan Radinović te sav puk župe. S lijeve strane nalazi se ploča s grbom biskupa Josipa Galjufa (slika 2.) s tekstom o posveti crkve s pet oltara i relikvijama mučenika u srpnju 1777. godine.

Župa Kapanica je do konstitucije *Iterata personarum* iz kolovoza 1780. godine pripadala Zagrebačkoj biskupiji. Tom je konstitucijom papa Pio VI. odlučio da pečuške župe u istočnoj Slavoniji te Brod i devet župa u brodskoj Posavini, koje su do tada pripadale Zagrebačkoj biskupiji, uđu u sastav Đakovačko-bosanske i Srijemske biskupije.³ Izuzetak je predstavljao valpovački trokut koji je pod upravom Pečuške biskupije ostao do 1918. godine. Nakon sjedinjenja Srijemske biskupije s Bosansko-đakovačkom te pripojenjem slavonskih župa izdvojenih iz Zagrebačke i Pečuške biskupije 1781. godine formirani su u sastavu Bosansko-đakovačke biskupije katedralni i srijemski arhiđakonati. U katedralni arhiđakonatski pripadali su dekanati: Đakovački, Osječki, Vinkovački i Brodski. Brodski dekanat obuhvaćao je i ranije župe brodskog Posavlja koje su do 1780. godine pripadale zagrebačkoj biskupiji: Brod, Šamac, Kapanica, Svilaj, Garčin, Vrhovine, Podvinje, Dubovik i Odvorce.⁴ Slijedom tih informacija istraživanje se usmjerilo na proučavanje arhivskih izvora u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu (dalje: NAZ) imajući na umu moguće umjetničke utjecaje centra, Zagreba i na najudaljenije dijelove biskupije. NAZ posjeduje mnogobrojne kanonske vizitacije i nacрте crkava iz brodske Posavine koje su nekoć bile pod ustrojstvom Zagrebačke biskupije, ali među njima nije nacрт crkve u Velikoj Kapanici. Kanonske vizitacije važan su izvor informacija o povijesti župe. Povjesničar

³ Usp. Andrija Šuljak, „Priključenje Broda i njegove okolice u Đakovačku i Srijemsku biskupiju“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavanskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Broda* (Slavonski Brod, 13.–15. 10. 1994.), (ur.) Zlata Živaković-Kerže, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2000., str. 162–165.

⁴ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitaciones canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2010., str. X–XI.

Stjepan Sršan preveo je s latinskog (slika 3.) na hrvatski jezik kanonske vizitacije naselja u Slavoniji, Baranji i Srijemu iz perioda 18. i prve polovine 19. stoljeća, što je uvelike olakšalo analizu ovih arhivskih izvora.⁵ Deskriptivni narativi prvih kanonskih vizitacija u župi Velika Kapanica od 1730. do 1833. godine donosili su mnoštvo informacija o izgradnji i opremanju crkve, ali uvođenjem univerzalnog obrasca s pitanjima sredinom 19. stoljeća odgovori na njih postali su kratki i šturi, pa često ne odaju detaljne informacije kao vizitacije prije te odredbe. NAZ posjeduje i putne bilježnice povjesničarke umjetnosti Anđele Horvat koje sadržavaju podatke o stanju velikokopaničke župne crkve 1950-ih i 1980-ih godina (kada ju je posjetila prilikom terenskih istraživanja u Slavoniji), a koje nam otkrivaju stanje crkve u tim razdobljima (slika 4.).

Slijedom teritorijalnih promjena granica biskupija u drugoj polovini 18. stoljeća nužno je bilo nastaviti istraživanje u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu (dalje: NAĐ).⁶ U NAĐ pohranjeno je niz dopisa između župnika u Velikoj Kapanici i nadređenih, no oni se u manjoj mjeri tiču izgradnje i opremanja crkve.

⁵ Prve sačuvane vizitacije obavljene su na brodskom području za vrijeme zagrebačkog biskupa Jurja Banjuga (1723.–1748.) u dva navrata – 1730. i 1746. godine. Za vrijeme sljedećeg biskupa, Franje baruna Klokušickog (1748.–1751.) nisu obavljene vizitacije ovoga područja. Franjo Thauszy, zagrebački kanonik od 1729. godine, obavljao je u ime biskupa kanonske vizitacije brodskog područja prije nego što je 1749. godine postao bosansko-đakovački biskup, a onda 1751. zagrebački biskup. Čazmanski prepošt Ivan Paxy obavljao je kanonske vizitacije do 1762. kada je proglašen srijemskim biskupom, a 1771. godine zagrebačkim. Zadnji zagrebački biskup koji je držao župe na brodskom području te održavao vizitacije bio je Josip Galjuf (1772.–1786.) do pripajanja tog područja 1780. godine Bosansko-đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji. Nakon pripojenja njezin prvi vizitator bio je biskup Matija Franjo Krtica (1773.–1805.) koji je obavio više vizitacija na tom području. Nakon njega, biskup Antun Mandić (1805.–1815.) obavio je vizitaciju 1811. godine. Njega je naslijedio biskup Mirko K. Raffay (1816.–1830.), a zadnje prevedene vizitacije obavio je biskup Pavao Sučić de Pacser (1830.–1834.) 1833. godine. Sršan naglašava kako su neki navedeni biskupi obavili i više vizitacija, no one ili nisu bile dobro sačuvane, a one koje nisu bile bitnije za prikaz stanja na župama su izostavljene, da se podaci ne bi ponavljali. Takvu praksu imali su često i vizitatori navodeći samo nove promjene, dok su na nepromijenjene podatke upućivali na ranije vizitacije. Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. IX–X.) izvore/literaturu nije potrebno stavljati u zagrade

⁶ Važno je naglasiti da su bosansko-đakovački biskupi bili nazočni i često vodili biskupski dio pastoralne službe u brodskom Posavlju, a bosansko-đakovački biskup Nikola Ogramić (1669.–1701.) želio je još nakon oslobođenja od Osmanlija dobiti to područje u sastav Bosansko-đakovačke zbog čega je došao u sukob sa zagrebačkim biskupima i dijelom franjevcima predvođenima fra Lukom Ibrišimovićem koji su Slavoniju htjeli povezati sa Zagrebom. Sukob je riješen tako što je biskup Ogramić sačuvao Bosansko-đakovačku biskupiju (ali bez Bosne koja je još bila pod turskom vlašću i koja od 1735. godine dobiva apostolskog vikara), a zagrebački biskupi dobivaju najveći dio pečuških područja u Slavoniji koje je biskup Ogramić postepeno uređivao. Naime, on već 1697. godine u Brodu održava biskupijsku sinodu kojom želi po tada suvremenim metodama i propisima Tridentuskog koncila (1545.–1563.) organizirati pastoralnu službu. Nakon njega, traga ostavljaju i biskupi Juraj Patačić, Petar Bakić te Josip Anton Čolnić, koji su organizacijom i sinodama uredili pastoralni rad. Osim toga, osnovali su nove župe te dali izgradili nove crkve, a područje svog vlastelinstva naselili su katoličkim narodom iz bosanske Posavine te srednje i istočne Bosne. Usp. Andrija Šuljak, „Priključenje Broda i njegove okolice u Đakovačku i Srijemsku biskupiju“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Broda* (Slavonski Brod, 13.-15. 10. 1994.), (ur.) Zlata Živaković-Kerže, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2000., str. 162–165.)

Državni arhivi u Zagrebu, Slavonskom Brodu i Osijeku ne posjeduju izvore relevantne za istraživačka pitanja ovoga rada, bar koliko se uspjelo ustanoviti. Najviše relevantnih izvora pronađeno je u župnom arhivu u Velikoj Kapanici (dalje: AŽVK). Vođenje župnog arhiva posebno je promicano nakon Tridentskog koncila (1545.–1563.), a na važnost župnih spomenica ukazivalo se i na početku 20. stoljeća.⁷ Povjesničar Janko Barlè u *Katoličkom listu* iz 1902. godine opominje na pisanje župnih dokumenata podsjećajući na odredbe dijecezanske sinode (Zagreb, 3. i 4. svibnja 1802.) i Nadbiskupskoga duhovnog stola (16. srpnja 1880., br. 2373). Prema njegovom promišljanju spomenice bi trebale sadržavati sljedeće podatke: opis crkve, oltara i popis natpisa na njima, navedene kipove na oltarima, opis crkvenog namještaja, predmeta, knjiga, župne matice, opis zvona, svetkovine, lokalne legende i drugo.⁸ AŽVK posjeduje *Spomenicu župe i Imovnik*, izvore iz kojih se može iščitati povijest župe, izgradnja te opremanje crkve. Osim njih, posjeduje i knjige rođenih, umrlih i vjenčanih. Nažalost, ne posjeduje knjige računa i zapise troškova koji bi mogli odgovoriti na pitanja vezana uz narudžbe i njihove troškove. Međutim, u *Spomenici* je zapisano nešto podataka o troškovima gradnje. Dakle, knjige računa vjerojatno su postojale, ali su izgubljene. Istu sudbinu imali su i arhitektonski nacrti crkve. *Spomenicu župe Velika Kapanica* je 1911. godine počeo pisati svećenik Mirko Pejaković (službovao 1892.–1921.), a praksu su nastavili i svećenici nakon njega. Pejaković je spomenicu opisao kao „spomen knjigu u kojoj se bilježe najvažniji događaji u župi, biskupiji i svijetu.“⁹ Vrijednost je toga izvora višestruka – spomenica ne donosi samo podatke vezane uz izgradnju i opremanje crkve, nego i podatke, pa i kritike vezane uz život župe, biskupije, a i događanja u svijetu. Sačuvani *Imovnik župe Velika Kapanica* započeo je 1930. godine pisati svećenik Dragutin Teodorović. Iz *Imovnika*, osim u dinarima procijenjene vrijednosti inventara župne crkve, možemo pratiti i promjene unutar inventara. U tekstovima *Imovnika* i *Spomenice* može se iščitati kako su svećenici najviše priznanja za izgradnju župne crkve davali prvom svjetovnom svećeniku te župe Ivanu Radinoviću¹⁰ (službovao 1761.–1788.), na čiji se poticaj crkva i izgradila. Zanimljiv je i citat u članku o župnoj crkvi u Velikoj Kapanici u časopisu *Veritas* iz 1984. godine u kojem stoji da je „prema predaji, narod ciglu po ciglu nosio iz ciglane do mjesta gradnje, pa se za nju može reći da je izgrađena i donesena rukama

⁷ Usp. Jasmina Jergovski, „Sakralna baština župe sv. Ivana Krstitelja u Novom Čiču“, u: *Croatica Christiana periodica*, Vol. 31 No. 59, 2007., str. 106.

⁸ Usp. Isto, str. 106., prema Janko Barlè, „Župne knjige spomenice“, u: *Katolički list*, broj 29, Zagreb, 1902., str. 371–372.

⁹ Arhiv župe Velika Kapanica [dalje AŽVK], *Spomenica župe Velika Kapanica* [dalje *Spomenica*], str. 1.

¹⁰ Imenovan župnikom na prijedlog krajiškog vijeća u Beču (Usp. *Stjepan Sršan, Kanonske vizitacije = Visitaciones canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 439–443.)

vjernika.“¹¹ Zahvaljujući raznim arhivskim izvorima moguće je ustanoviti točan slijed župnika i vremena njihove službe u župi Velika Kapanica. Nakon Radinovića slijedili su svećenici: Šimun Štefanac (1789. – 1799.), Adam Vukasović (1799. – 1809.), Pavao Filipović (1809. – 1832.), dr. Stjepan Bartolović (1832. – 1868.), Ivan Matijevac (1868. – 1876.), Adam Babić (1877. – 1879.), Aleksandar Tomić¹² (1879. – 1892.), Mirko Pejaković (1892. – 1921.), Dragutin Teodorović (1921. – 1934.), Pavao Matijevac (1935. – 1947.), Matija Pavić (1948. – 1960.), Josip Ivanuš (1960. – 1974.), Pavao Šrajter (1974. – 1986.) i Marko Gačarić (1986. – danas).

Izvori novijeg datuma odnose se na konzervatorsko-restauratorske radove u interijeru i eksterijeru crkve unutar posljednjih petnaestak godina. Sva dokumentacija vezana uz konzervatorsko-restauratorske radove na župnoj crkvi nalazi se u Konzervatorskom odjelu u Slavonskom Brodu. Restauratorski radovi na župnoj crkvi krenuli su istraživanjima u rujnu i listopadu 2007. godine, a cilj je bio utvrditi izvorni izgled unutrašnjosti, obojenja zidova, svoda i arhitektonske plastike te sačuvanog inventara na osnovu kojih bi se izradio prijedlog za kompletnu obnovu crkve. Osim arhivskih istraživanja dokumentacije iz razdoblja izgradnje crkve, izvedena su fizička istraživanja objekta *in situ* (otvaranje sondi na zidnim površinama, svodu, stolariji i kompletnom drvenom inventaru), utvrđivanje stupnja oštećenosti, istraživanje izvornog stanja drvenih kipova (sondiranjem slikanih slojeva utvrđen je broj preslika, pozlate i posrebrenja), a laboratorijske analize izvornih slojeva nisu zatražene. Elaborati Irene Pauk Sili (srpanj, 2008. godine) i Željka Hnatjuka (lipanj, 2016. godine) pogodni su izvori za utvrđivanje povijesnih slojeva zidnog oslika te građevinskih promjena u interijeru crkve koji su otkriveni sondiranjem zidnih površina te prezentirani konzervatorsko-restauratorskim radovima.

Osim pisanih izvora, prilikom utvrđivanja promjena u interijeru crkve, korištene su i fotografije AŽVK nepoznatog autora koje bi se mogle datirati u 1940-e i 1950-e godine. Što se pak eksterijera tiče, korištene su fotografije Rudolfa Bartolovića i N. Jocića fotografirane 1960-ih godina iz Fototeke zavoda za zaštitu spomenika kulture Osijek, a dostupne u Konzervatorskom odjelu u Slavonskom Brodu.

¹¹ Usp. B. A. „Slučajni susreti. Sjetna pjesma Slavonije: Velika Kapanica“, u: *Veritas*, Zagreb, ožujak 1984., str. 23.

¹² Brat književnika Josipa Eugena Tomića. Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kapanice*, 2017., str. 50.

1.2. Velika Kopanica – povijest mjesta do 18. stoljeća

U širem velikokopaničkom području dominiraju nalazišta iz neolitika (konkretno sopotske kulture) dok se na samom teritoriju nalazio lokalitet Selište. Iako su nalazi iz antičkog razdoblja oskudni, pretpostavlja se da je rijeka Biđ (koja se nalazi u neposrednoj blizini Velike Kopanice) u rimsko doba bila plovna što dokazuju nalazišta višeslojnih neolitičkih, antičkih i srednjovjekovnih naselja. Uz to u Velikoj Kopanici pronađen je i rimski novac denarius kovan u Rimu oko 170. godine. Izvori za razdoblje od sedmog do dvanaestog stoljeća su također oskudni. Povijesni kontinuitet sela može se pratiti od trinaestog stoljeća. Ulaskom u sastav Ugarske početkom 12. stoljeća obnavljaju se župe koje su bile veće teritorijalne upravne jedinice na čelu sa županom. Na području Slavonije tada se nalazilo deset župa, a Velika Kopanica, koja se nalazila u sastavu đakovačkog crkvenog vlastelinstva, ušla je u Vukovu župu. Iz vremena prije turske vladavine spominje se nekoliko utvrda na širem području sela: Kostroman (u blizini Šamca), Arky (Jaruge) i Novi Grad, a navodi se i jedna na području Kopanice¹³ koja je razorena u turskim osvajanjima. Osmanlije područje Slavonije zauzimaju 1536. godine i na njemu formiraju tri upravno-vojno-teritorijalne jedinice, to jest sandžaka: Srijemski, Pakrački i Požeški. Prema popisu se Požeškog sandžaka iz 1579. godine Kopanica (u popisu Kupanica) nalazila u sastavu Brodskog kadiluka, a u njoj se nalazilo 25 kućevlasnika.¹⁴ Taj dokument svjedoči nam da je prema poreznoj obavezi Kopanica spadala u veća naselja i da su se njeni stanovnici bavili zemljoradnjom i stočarstvom. O vjerskom odgoju brinuli su se svećenici franjevci iz Bosne, a na kopaničkom području formirali su župu Rastić¹⁵ koja je imala drvenu crkvu s prostorijom za prihvrat svećenika te groblje.

¹³ Prema Zirdumu (2001.), utvrda se nalazila među barama i mlakama, zvala se Kopanica, a udaljena je od Broda 4, od Osijeka 8, a od Petrovaradina 15 milja. Ako se radi o austrijskoj poštanskoj milji (7586 metara) ili ugarskoj milji (8362 metara), tada lokacija utvrde odgovara položaju Kopanice u odnosu na spomenute gradove. Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 31.

¹⁴ Usp. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64148> (pregledano 30. travnja 2019.)

¹⁵ Rastić nije bilo posebno mjesto, nego središte župe za okolna mjesta, a u župu su pripadala naselja: Kopanica, Divoševci, Kupina, Prnjavor, Sredanci, Stružani, Zoljani, Svilaj, Novi Grad, Jaruge, Sikirevci, Beravci i Gundinci. Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 33.

2. POLITIČKA SITUACIJA U HABSBUŠKOJ MONARHIJI TIJEKOM 18. STOLJEĆA

Prije utvrđivanja povijesno-umjetničkih strujanja i utjecaja na arhitekturu župne crkve u Velikoj Kopanici nužno je razjasniti složenu političku i religijsku situaciju koja je ostavila trag na oblikovanju ne samo profane, već i sakralne arhitekture diljem teritorija Habsburške Monarhije tijekom 18. stoljeća. U tu složenu političku i religijsku situaciju pozicionirat će se i selo Kopanica, a posebno će potpoglavlje pojasniti povijest župe do izgradnje župne crkve u drugoj polovini 18. stoljeća.

2.1. Slavonija u 18. stoljeću

Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine označen je kraj Velikog bečkog rata, a njime su određene i granice između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Car Leopold I. Habsburški (1640. – 1705.) ustroj slavonskog Posavlja povjerava komorskom službeniku Ottu Christophu von Volckru (1660. – 1734.), članu Ratnog vijeća barunu Dietrichu Schlichtingu i generalu Guidobaldu von Starhembergu (1657. – 1737.). Granična crta uspostavljena je i osigurana obnavljanjem i izgradnjom stražarnica, ali zbog manjka stručnosti i jasnih uputa Volckr neuspješno obavlja zadatak koji zatim preuzima grof Don Ferdinand Carlo Caraffa (? – 1703.).¹⁶ Posredstvom grofa Caraffe carska je vlast provela proces refeudalizacije gotovo cijele Slavonije i Srijema, a sav trošak snosili su stanovnici, a prihodi su se slijevali u carsku blagajnu.¹⁷ Njegovo je povjerenstvo izmjerilo, pregledalo i raspodijelilo cjelokupni vojno-krajiški zemljišni fond, popisali su sva postojeća mjesta, granice općina i ustanovili obradive, odnosno neobradive površine.¹⁸ Novooslobođeni teritorij na području Slavonije i Srijema Monarhija 1702. godine dijeli na civilni Provincijal (pod upravom Dvorske komore) i Slavonsku vojnu krajinu (pod upravom Vojnog vijeća u Grazu).¹⁹ Slavonska vojna krajina naknadno je podijeljena na Gornju krajinu sa sjedištem u Gradiški, Srednju krajinu sa sjedištem u

¹⁶ Usp. Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 6 (2001.), str. 206.

¹⁷ Usp. Ive Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005., str. 86–87.

¹⁸ Usp. Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, 2001., str. 206.

¹⁹ Usp. Damir Matanović, *Grad na granici – Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008., str. 40–41.

Brodu i na Donju krajinu sa sjedištem u Rači (slika 5.).²⁰ U Kopanici se tada nalazila jedna od pedesetak stražarnica za obranu od Turaka duž rijeke Save.²¹

Međutim, pogranična područja Habsburške Monarhije u prvoj polovini 18. stoljeća nisu imala mira. Osmansko carstvo 1714. godine objavljuje rat Veneciji, jednoj od članica *Svete lige*, u koju je, na osnovi ugovora iz 1684. godine, na strani Venecije ušla i Habsburška Monarhija. Taj je sukob završen 1718. godine potpisivanjem Požarevačkog mira, kojim je Osmansko Carstvo ostalo bez istočnog Srijema, Banata te nakratko sjeverne Bosne, sjeverne Srbije i dijelova Vlaške. U bitkama kod Petrovaradina 1716. godine i godinu kasnije kod Beograda posebno se istaknuo vojskovođa Eugen Savojski, čijim graditeljskim poduhvatima srednjoeuropski umjetnički utjecaji stižu na područje Slavonije. Sljedeća značajna promjena u organizaciji Slavonske krajine dogodila se 1735. godine kada je na njenom čelu bio general Andreas Ludwig von Khevenhüller (1683. – 1744.). Na njegov prijedlog, a na uredbu cara Karla VI. Habsburga (1685. – 1740.), određeno je da graničari moraju obavljati vojnu dužnost izvan graničnog područja. U vrijeme mira obavljat će popravke na utverdama, no sami će se brinuti o svojoj vojničkoj opremi. Potaknuta pobjedama Habsburška Monarhija kreće u ofenzivu 1737. godine koja je završila potpisivanjem mirovnog sporazuma u Beogradu 1739. godine. Njime je izgubila sjevernu Srbiju te pogranični pojas u Bosni južno od Save i istočno od Une. Godine 1740., nakon smrti Karla VI., na vlast dolazi Marija Terezija (1717. – 1780.) čije su apsolutističko upravljanje obilježile brojne reforme na području školstva, vojske i državne uprave u duhu prosvijećenog apsolutizma. Početak njezine vladavine obilježio je Rat za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) protiv Pruske i Francuske u kojemu je Hrvatska stala na stranu carice, a zauzvrat 1745. godine Marija Terezija odobrava ponovno uvođenje županijskog sustava na području Slavonije kojim su obnovljene tri povijesne slavonske županije: Požeška, Srijemska i Virovitička, a Slavonija je vraćena u sastav Hrvatske. S novog teritorija Monarhija je iskorištavala resurse kako bi nadoknadila velika ulaganja za vrijeme ratovanja te ga podijelila predstavnicima europskog plemstva i vojskovođama za vjernu službu ili zasluge u ratovima. To je značilo i prodiranje novih umjetničkih trendova na području koja su stilska kretanja renesanse i ranog baroka zaobišla zbog osmanske vlasti,²² što je važno naglasiti u kontekstu ovoga istraživanja.

²⁰ Usp. Ive Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, 2005., str. 86–87.

²¹ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, str. 35.

²² Usp. Margareta Turkalj Podmanicki, *Sakralna arhitektura prve polovice 18. stoljeća na području današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015, str. 11–12.

Sredinom 18. stoljeća smiruje se opasnost od novih prodora Osmanlija, a Hrvatsko-slavonska krajina gubi svoju obrambenu ulogu pa započinje korjenita preobrazba krajiškog sustava pod vodstvom generalbojnika Franza Leopolda von Engelshofena (1692. – 1761.), kojega je postavilo Dvorsko ratno vijeće. Tada je oblikovano jedanaest narodnih krajiških pješačkih pukovnija, vojno-upravnih i teritorijalnih cjelina, koje su se dijelile na satnije, a ukinute su stare teritorijalno-organizacijske strukture (kapetanije).²³ Brodsko područje spadalo je pod nadležnost Brodske pukovnije u sastavu Slavonske vojne granice. Njezino središte nalazilo se u Vinkovcima jer je brodska tvrđava bila na samoj granici s Osmanskim Carstvom te time neprikladna za smještaj vojnog stožera. Tamošnje stanovništvo imalo je drugačiji položaj od onoga na civilnom području. Oni su bili graničari, vojni obveznici, koji su dobili zemlju za obrađivanje i svoje uzdržavanje, ali su se nalazili pod vojnom upravom.²⁴ Na području Brodske pukovnije formirano je dvanaest satnija, a Kapanica se nalazila u sastavu Sikirevačke satnije. Bila je i u sastavu II. bataljuna Brodske pukovnije kao treća kumpanija koju su činili vojnici krajišnici iz Kapanice, Vrpolja, Čajkovaca i Beravaca.²⁵ Ulaskom Kapanice u sastav Slavonske vojne krajine počinje njezin ubrzani gospodarski razvoj. Upravne i vojne vlasti unaprijedile su gospodarstvo kroz organiziranje javnih radova o trošku države i poticanjem i pomaganjem individualne gradnje. U to vrijeme sagrađeno je više javnih objekata od čvrstog materijala kao što su crkva, župni dom, školska zgrada i mjesna straža. Ušoravanje sela započelo je 1761. godine u vrijeme zapovjednika brodske pukovnije Friedricha Dänhofa.²⁶ Krajiške su vlasti poticale individualnu gradnju kuća, a svako domaćinstvo moglo je pri gradnji kuće i gospodarskih objekata od središnje vlasti ili Imovne općine dobiti besplatno drvenu građu. Nakon provedene melioracije poljoprivredna proizvodnja postala je sigurnija, a obradive površine znatno su se povećale, a tome su pridonijele i nove tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji. Crkvena vizitacija iz 1765. godine potvrđuje postojanje i rad škole nakon trogodišnjih priprema. O radu kopaničke škole piše i Matija Antun Reljković²⁷ u svom djelu *Fabula od mlinara i njegova sina* prilogu *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* (objavljeno 1767. godine) gdje spominje otvaranje škola u Kapanici i Lukačevom

²³ Usp. Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, 2001., str. 210–215.

²⁴ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. XII.

²⁵ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kapanice*, 2017., str. 37.

²⁶ Usp. Isto, str. 20.

²⁷ Reljković je u tom periodu bio graničarski časnik te je boravio na području sikirevačke satnije (Kapanica je bila u njenom sastavu) i nazdirao gradnju nasipa uz Savu od Rušćice do Sikirevaca. Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kapanice*, 2017., str. 60.

Šamcu.²⁸ O značaju ove škole govori i podatak da je nakon velike racionalizacije na području školstva 1792. godine, na području Brodske pukovnije, od dvanaest škola ostalo samo tri. Među njima je bila i velikokopanička, a u nju su dolazili učenici iz okolnih mjesta.²⁹ U popisu stanovništva iz 1698. godine u Kopanici je bilo 64 kućevlasnika, odnosno oko 230 stanovnika. Kasniji se popis stanovništva može pratiti kroz kanonske vizitacije župe, a prvi takav je iz 1746. godine kada župa broji 2076 stanovnika, a 1769. i 1775. godine oko 4800 stanovnika.³⁰

Vojno-upravne reforme u Hrvatsko-slavonskoj krajini tada su bile u pravnom smislu uglavnom završene, no neke se mjere zapravo počinju provoditi tek kasnije.³¹ Moderne tendencije razvoja apsolutističke države očituju se u traženju odgovora na potrebe novih gospodarskih i društvenih prilika, a jedan od razloga promjena bilo je i stanje na području Vojne krajine koje je trpjelo posljedice višestoljetnog ratno-graničarskog života, posebno na sociokulturnom području. Stanovništvo toga područja živjelo je skromno, njegujući tradiciju i običaje, a razvitak su sprječavale i loše financijske prilike domaćih snaga. Konkretno reforme krenule su za vrijeme vladavine Marije Terezije. Vrhunac doživljavaju za njezina nasljednika Josipa II. (1741. – 1790.) prema kojemu i dobivaju pridjev *jozefinske*, a trajale su do revolucije 1848. godine. Prvi korak pri stvaranju centralističke države bio je ukidanje feudalnog uređenja, zatim provođenje reformi na području vojne i državne uprave te gospodarstva, školstva i crkvene organizacije. Konačan cilj reformi bio je i uspostava jedinstvenog *jozefinskog državnog identiteta* s obzirom na to da su pokrajine unutar Monarhije karakterizirale neujednačenosti u svim aspektima.³² Što se tiče područja Vojne Krajine, car Josip II. godine 1787. izdaje *Kantonalni ustroj* kojim mnogi slobodni vojni komuniteti gube svoj

²⁸ „Jer Slavonci moliše gospodu,
Kojano su od vladanja stupi,
Pak im taki dadoše slobodu,
Pravit skule baš u svakoj župi...,
Kopanica i Lukačev Šamac,

Ponose se što su započeli.“ Reljković, 1994., str. 139., prema: Isto, str. 59.

²⁹ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 58–62.

³⁰ Godine 1746. u sklopu župe nalazi dvanaest naselja (filijala) koje su pripadale župi Rastić: Velika Kopanica, Mala Kopanica, Gundinci, Beravci, Sikirevci, Divoševci, Kupina, Prnjavor, Zoljani, Stružani i Sredanci. Godine 1758. izdvajaju se iz župe filijale Prnjavor, Sredanci, Stružani i Zoljani te ulaze u novu župu Svilaj, a iste te godine u kopaničku župu ulaze Jaruge. Godine 1789. Isključuju se iz župe Jaruge u novu župu Sikirevci, a iste godine izdvajaju se i Gundinci u samostalnu župu. Usp. Isto, str. 48–58.

³¹ Usp. Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, 2001., str. 214–215.

³² Usp. Dubravka Botica, „*Dugo 18. stoljeće*“ u *sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća (kolovoz 2011.)*, https://www.academia.edu/29327880/_Dugo_18._stolje%C4%87e_u_sakralnoj_arhitekturi_tipologija_sakralne_arhitekture_u_sjeverozapadnoj_Hrvatskoj_i_%C5%A0tajerskoj_u_drugoj_polovici_18._stolje%C4%87a_i_na_po%C4%8Detk_u_19._stolje%C4%87a?auto=download, str. 3–5. (pregledano 5. veljače 2019.)

status, a sve kako bi se to područje reorganiziralo kao strogo vojnička administrativna oblast. U vojnim poslovima pukovnijski ustroj je zadržan. Kanton se dijelio na četiri kantonalna distrikta s vlastitom upravom, a svaki distrikt sastojao se od sela triju satnijskih okruga. Civilna uprava postupno nestaje, a 1800. godine uvodi se jedinstvena vojna uprava koja će imati apsolutnu vlast sve do potpunog ukidanja Vojne krajine 1881. godine.³³

2.2. Povijest župe Kopanica i prva župna crkva

U kanonskim se vizitacijama iz 20. stoljeća navodi podatak da se župa u Kopanici spominje još u 15. stoljeću (1436. godine) za vrijeme osmanske vladavine. Isto tako, spominje se i podatak da se u „starim spisima“ župa spominje 1600. godine te da je od davnine posvećena sv. Iliji proroku.³⁴ Ilija prorok starozavjetni je borac protiv idolopoklonstva, isposnik, pustinjač i jedan od rijetkih starozavjetnih pravednika koje istočna i zapadna Crkva slave kao svoje svetce. Patron je Bosne i Đakovačko-osječke nadbiskupije.³⁵ Poslije oslobođenja osmanske vlasti kopaničkom župom upravljali su franjevci doseljeni s područja Modriče u Bosni te navodno podigli samostan koji su napustili 1714. godine nakon gradnje novoga samostana u Đakovu.³⁶ Odmah po osnivanju kopaničku župu činilo je četrnaest naselja: Velika i Mala Kopanica, Gundinci, Beravci, Sikirevci, Jaruge, Divoševci, Kupina, Prnjavor, Stružani, Zoljani, Sredanci, Jaruge i Svilaj.³⁷

Od 1730. godine vrše se redovite kanonske vizitacije zagrebačkih biskupa. Prvu vizitaciju izvršio je zagrebački kanonik Juraj Dumbović. Navedene godine drvenu crkvicu sv. Ilije³⁸ srušio je vjetar, pa su se župljani spremali sagraditi novu. Od nje je ostao sačuvan samo natkrovljen toranj sačinjen od stupova, a unutra njega je bilo jedno blagoslovljeno zvono. Nedjeljom i blagdanima misa se služila ispod tornja, a običnim danom u župnom dvoru. Crkva je bila opremljena misnim ruhom i posuđem.³⁹

³³ Usp. Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, 2001., str. 220–222.

³⁴ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, konzervatorsko restauratorski elaborat o provedenim istraživanjima na inventaru i unutrašnjosti crkve s prijedlogom obnove, Osijek: Hrvatski restauratorski zavod, 2008., str. 6.

³⁵ Usp. Branko Fučić, „Ilija“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska Sadašnjost, 1985., str. 259–261.

³⁶ Usp. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64148> (pregledano 30. travnja 2019.)

³⁷ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 48.

³⁸ Nije poznata povijest štovanja svetog Ilije u Velikoj Kopanici.

³⁹ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 7.

Kanonik Dumbović izvršio je i drugu vizitaciju 1746. godine u kojoj svjedoči o novoj drvenoj crkvi s tri oltara koja je bila pokrivena hrastovim daščicama. Glavni oltar bio je posvećen sv. Iliji. Na njemu se nalazilo drveno svetohranište, a sadržavao je sliku svetca naslikanu na platnu. Iza oltara nalazio se drveni sanduk u kojemu se čuvao sav potreban pribor za održavanje liturgije. S lijeve strane crkve nalazio se oltar Blažene Djevice Marije sa slikom na platnu, a desni oltar bio je posvećen Presvetom Križu, također sa slikom na platnu. Svi oltari imali su drvene menze. Pokraj svetišta stajao je drveni toranj s tri zvona. Crkva je iznutra bila oličena, ali je bila bez staklenih prozora. Kopanica je tada bila potpuno katoličko selo s pedesetak kuća, odnosno petstotinjak stanovnika.⁴⁰

Vizitacija iz 1757. godine donosi nešto više podataka o župnoj crkvi. Kanonik Ivan Krstitelj Paxy zapisao je da je crkva u Kopanici bila dugačka oko 10 hvati⁴¹ (18,96 m), a široka oko 4 hvata (7,59 m). Crkvu je osvjetljavalo šest staklenih prozora, što je promjena u odnosu na prošlu vizitaciju. Imala je troja vrata: ulazna, s istočne i sa sjeverne strane (iza glavnog oltara). Nad glavnim ulazom nalazio se kor od hrastovih dasaka. Sliku sv. Ilije na glavnom oltaru uokvirivale su daske obojene poput vitica (vjerojatno stolarski rad), a iznad oltara nalazio se baldahin od oslikanog platna s visećim resama sa strana. Oltar je bio odvojen od sjevernog zida crkve jer kanonik spominje da su se u tom „prostranom“ dijelu, koji je služio i kao sakristija, nalazili ormar i krstionica (sastavljena od ormarića i bakrenog kotlića). Sa strane evanđelja, to jest s lijeve strane crkve, slika na oltaru Blažene Djevice Marije navodi se kao uokvirena i obojena, a sa strane poslanice, to jest s desne strane crkve, na isti je način bio ukrašen i oltar Presvetog Križa. S lijeve strane u lađi crkve nalazio se i oltar sv. Antuna Padovanskog s odgovarajućom uokvirenom slikom naslikanom na platnu i urešen baldahinom. U crkvi nije bilo propovjedaonice ni ispovjedaonice.⁴² Župa tada nije imala svog župnika pa je dužnost upravitelja obavljao otac Stjepan Đurasović, franjevac iz đakovačkog samostana. Pomoćnik mu je bio otac Nikola Čurić, član istoga reda, čijim radom vizitator nije bio zadovoljan zbog „manjka bogoslovskega znanja.“⁴³ Godine 1758. izdvajaju se iz župe podružnice Prnjavor, Sredanci, Stružani i Zoljani te ulaze u novu župu Svilaj, a iste te godine u kopaničku župu ulaze Jaruge.⁴⁴

⁴⁰ Usp. Isto, str. 51–53.

⁴¹ „hvat (sežanj ili klafter), stara mjerna jedinica duljine. U Hrvatskoj se do uvođenja Metarskoga sustava (1876.) rabio bečki hvat, vrijednosti 1,896 m. Hvat se dijelio na 6 stopa, tj. na 72 palca. Još se stoljeće nakon toga rabio kao skraćeni naziv za četvorni hvat, vrijednosti oko 3,6 m², koji se zadržao u zemljišnim knjigama, te razgovorno za tzv. prostorni ili metrički hvat, vrijednosti četiri kubna metra naslaganih cjepanica.“

(izvor: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26778>, pregledano 8. svibnja 2019.)

⁴² Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitaciones canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 69–71.

⁴³ Usp. Isto, str. 83.

⁴⁴ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 41.

Stanje se crkve s godinama pogoršavalo. U lipnju 1761. godine vizitator Paxy ne preporučuje održavanje liturgije u crkvi jer joj otpada žbuka, a i djelomično se raspada. Napominje upravitelju čuvanje milostinje kako bi se postupno mogli nabaviti opeka i drugi materijali za zidanu crkvu, ali popravak crkve ne može biti bez pomoći zapovjednika kumpanije i pukovnije. Ne preporučuje gradnju od hrastovine jer smatra da „sadrži neku korozivnu tekućinu, iz koje se, po mišljenju, iz truleži i gnijilosti (crkve) brže raspadaju te trebaju stalne popravke.“⁴⁵ Novosti u crkvi bile su drvena propovjedaonica u lađi crkve sa strane evanđelja te ispovjedaonica. Do ove vizitacije župom je upravljao otac Ivan Popović, franjevac iz đakovačkog samostana, a njega je zamijenio upravitelj iz svjetovnog klera svećenik Ivan Radinović, premješten iz broskog kapelanstva.⁴⁶ Kraljica Marija Terezija pridržala je sebi pravo imenovati za župnika jednog od trojice svećenika koje je predlagao zagrebački biskup sporazumno s vrhovnim vojnim zapovjednikom u Slavoniji.⁴⁷ Nakon vizitacije u lipnju 1765. donesen je zaključak da se crkva ne može popraviti zbog dotrajalosti nego se treba izgraditi nova drvena ili zidana.⁴⁸

⁴⁵ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 267.

⁴⁶ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 267–289.

⁴⁷ Usp. AŽVK, *Spomenica*, str. 9.

⁴⁸ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 375–377.

3. ŽUPNA CRKVA SV. ILIJE PROROKA

U 18. stoljeću religija je bila izrazito prisutna u životu stanovnika Velike Kopanice, a svi stanovnici bili su katoličke vjeroispovijedi. Svećenici su imali visok autoritet ne samo na duhovnom, već i na obrazovnom i odgojnom planu – izvodili su nastavu vjeronauka, ali i nadzirali rad škole i njezinih djelatnika. Međutim, odnosi svećenika i vjernika nisu uvijek bili idilični. Vjernici su se tužili na svećeničku službu, a svećenici su se tužili na nemoral vjernika. S druge strane, bilo je i vjernika koji su održavali dobre odnose sa svećenikom, što je rezultiralo utemeljenjima Bratovštine kršćanskog nauka (koja je posebno slavila Našašće sv. Križa i rođendan Blažene Djevice Marije - Mala Gospa) 1765. godine i Bratovštine vječnog klanjanja Presvetom sakramentu 1775. godine.⁴⁹ Zbog rasta stanovništva i osiguranog svećeničkog kadra 1758. godine iz kopaničke se župe izdvajaju Prnjavor, Stružani, Zoljani i Svilaj u novoformiranu župu Svilaj. Godine 1789. izdvajaju se Sikirevci i Jaruge i formiraju sikirevačku župu, a Gundinci formiraju samostalnu župu. Nakon izdvajanja u kopaničkoj župi ostaju Velika i Mala Kopanica, Beravci, Divoševci i Kupina do današnjih dana.⁵⁰ U trenutku izgradnje župne crkve župa se sastojala od osam sela, odnosno oko 5000 župljana,⁵¹ što je vjerojatno uvjetovalo veličinu crkve u koju stane oko 1000 vjernika.

Devetnaesto stoljeće dovelo je do migracije stanovništva i vjerske različitosti u selu. Njemačko stanovništvo je prilikom doseljavanja tijekom 19. stoljeća donijelo svoje običaje i vjersku različitost, a često su dolazili u sukob sa svećenikom. Početak 20. stoljeća unosi nove društvene promjene koje Munjiza interpretira na osnovi župne *Spomenice*, kao zauzimanje kritičnog stava prema crkvi pa se svećenici nastoje sve više angažirati u životu zajednice.⁵² Godine 1926. osnovano je katoličko društvo Orlova i Orlica koje je okupljalo mlade katolike, a bavili su se njegovanjem tradicijskih vrijednosti odgojem mladeži, odnosno odgojem uma, srca i tjelesnosti. Ideje su se realizirale predavanjima, vježbanjem i druženjem uz pjesmu i ples. S druge strane, projugoslavenske vlasti osnivaju udrugu Sokola što dovodi do sukoba svećenika i pristalica te udruge, a rezultira zabranom rada orlovske udruge. Do sukoba svećenika i vlasti dolazi i prilikom projekcija filmova zdravstvenog odgoja u produkciji Higijenskog zavoda iz Zagreba. Svećenik Teodorović smatrao je da filmovi imaju loš moralni utjecaj na mladež. Iako su sukobi svećenika i pojedinaca u zajednici tijekom tridesetih godina

⁴⁹ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 56–58.

⁵⁰ Usp. Isto, str. 48–49.

⁵¹ Usp. Isto, str. 41.

⁵² Usp. Isto, str. 81.

prošloga stoljeća bili česti, u cilju jačanja vjerskog života osnivaju se i nove dvije bratovštine: Presvetog Srca Isusova 1923. godine i Gospine krvi 1936. godine. Do 1935. godine crkveni kirvaj slavio se na blagdan sv. Ilije proroka kojemu je posvećena crkva. Kirvaj je premješten na blagdan Presvetoga Trojstva, zavjetni dan u Velikoj Kopanici kada u selo dolazi mnogo rodbine i ljudi jer se održava i robni sajam.⁵³

3.1. Povijest izgradnje i intervencija na crkvi

Nakon niza godina teškog održavanja i učestalog obnavljanja drvene crkve zagrebački kanonik i slavonski arhiđakon Josip barun Werneck 1769. godine u vizitaciji spominje novu crkvu. Izgrađena je od čvrstog materijala, dugačka 15 hvati (28,44 m), a široka 6 hvati (11,376 m). Bila je podizana između 1766. i 1768. godine, a djelomično je završena do 1773. godine.⁵⁴ Prema vizitaciji iz 1769. godine crkva je nadsvođena, ima zidani kor, a na podu se nalazi cigla. Imala je troja ulazna vrata, a četvrta su se nalazila na sakristiji. Krov je pokriven drvenim daščicama. Sakristija je izgrađena istovremeno od istog materijala. Duga je 3 hvata (5,7 m) i široka također 3 hvata. Na sjevernoj strani ima dva prozora, a na istočnoj vrata. Iznad nje je oratorij na koji vode drvene stube. I oratorij i sakristija imaju zidani svod. Zvonik s tri zvona visok je 14,5 hvati (27,55 m). Podignut je od čvrstog materijala ispred pročelja crkve, a bio je izvorno prekriven hrastovim daskama.⁵⁵ Nije poznato zašto je crkvu zagrebački biskup Josip Galjuf posvetio četiri godine nakon izgradnje, 2. srpnja 1777. godine, no može se pretpostaviti da se čekalo finaliziranje cijeloga projekta s obzirom da vizitacija iz 1775. godine donosi informacije da su tek tada dovršeni dijelovi inventara te stavljena kupola s jabukom na zvonik koji je od onda visok 24 hvata (45,6 m) i sadrži četiri zvona. Osim toga, biskup je tada putovao dijelom Slavonije koji je pripadao Zagrebačkoj biskupiji jer su iste godine blagoslovljene i župne crkve u Požeškim Sesvetama,⁵⁶ Cerniku i Starom Petrovom Selu.⁵⁷ Prema natpisu na ploči unutar

⁵³ Isto, str. 81–86.

⁵⁴ U svim kanonskim pohodima iz 20. stoljeća spominje se kao završetak izgradnje crkve godina 1773. (vjerojatno zbog spomen-ploče na trijumfalnom luku), a ovo je jedini spomen na 1768. kao godinu dovršenja.

⁵⁵ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitaciones canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 439–443.

⁵⁶ Usp. Katarina Horvat-Levaj, Davorin Stepinac, „Požeške Sesvete. Župna crkva Svih Svetih. Povijesno građevni razvoj i valorizacija. Prijedlog konzervatorskih smjernica“, u: *Konzervatorske studije i elaborati Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2013., str. 2.

⁵⁷ Usp. Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici zapadne Slavonije*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2010., str. 32.

trijumfalnog luka pred oltarom izgradnju crkve je potaknuo ondašnji župnik Ivan Radinović, pod patronatstvom kraljice i carice Marije Terezije i vojnih lica Josepha Antonia Kühna i Ivana Terzića te uz pomoć župljana. Međutim, kanonska vizitacija iz 1812. godine spominje Franju I. kao „vlasnika i patrona“ koji „prezentira župnika kad je prazna župa“.⁵⁸ Gradnja nove župne crkve stajala je 2865 forinti i 53 i pol denara; župnik Ivan Radinović dao je 516 forinti, kapela sv. Bartola u Kupini 4 forinte, kapela sv. Nikole u Sikirevcima 42 forinte i 28 denara, kapela sv. Šimuna u Divoševcima 12 forinti i 13 denara, a crkva sv. Mateja u Gundincima 26 forinti i 13 denara.⁵⁹ Prilikom gradnje crkve kraljica Marija Terezija je, na podnesenu joj molbu, obećala da će trećinu troška za tu novogradnju dati Brodska krajiška pukovnija.⁶⁰ Vizitacija iz 1812. godine spominje da je Franjo I. darovao 1296 forinti i 12 krajcara za izgradnju crkve. Kasnije nije novčano pomagao „već su dužni vjernici kod gradnje kao i kod popravaka crkvi i drugih župnih zgrada dati radove i novac.“⁶¹ U usporedbi s crkvama koje su građene u tom vremenu moglo bi se zaključiti da u crkvu nije uloženo mnogo novčanih sredstava, usprkos njenoj veličini i broju žitelja u župi za vrijeme izgradnje. Primjerice, za pravoslavnu šarengradsku crkvu sv. Arhanđela Mihaila i sv. Arhanđela Gavrila (1791. – 1800.) uloženo je 5600 forinti, a gotovo u isto vrijeme je za donjogradsku katoličku osječku crkvu Preslavnoga Imena Marijina naručen glavni oltar u vrijednosti od 2330 forinti,⁶² dakle gotovo približno ukupnom trošku gradnje kopaničke župne crkve. Također, za toranj i sjeverni dio donjogradske katoličke osječke crkve uloženo je 2887,18 forinti, iako su dimenzije crkve gotovo identične dimenzijama kopaničke crkve.⁶³ Đurđica Cvitanović je tijekom istraživanja Nacrta za gradnju crkava u krajini zaključila da je trošak jedne tipske crkve najjeftinije kategorije prema proračunu iznosio oko 2765 forinti, od čega bi dvije trećine odlazile na zidarske i krovopokrivačke radove, a ostatak za stolariju, bravariju i ličilačke radove.⁶⁴

⁵⁸ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 971.

⁵⁹ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1911., str. 37.

⁶⁰ Usp. Isto, str. 26.

⁶¹ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 971.

⁶² Usp. Dragan Damjanović, „Pravoslavna crkva u Šarengradu – primjer barokno-klasicističkoga *Gesamtkunstwerka*“, u: *Scrinia Slavonica* 14 (2014.), str. 111.

⁶³ Usp. Dragan Damjanović, „Župna crkva Preslavnoga Imena Marijina u osječkom Donjem gradu: izgradnja, stilsko rješenje, oprema“, u: *Tri stotine godina župne crkve Preslavnoga Imena Marijina* (Osijek, rujan 2014.), (ur.) Damir Hasenay, Osijek – Slavonski Brod, 2016., str. 218–219.

⁶⁴ Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, u: *Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, (ur.) Dragutin Pavličević, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984., str. 415–417.

Svakako su zanimljiva i vojna lica spomenuta na ploči unutar trijumfalnog luka. Josepha Antonia Kühna i Ivana Terzića u dosadašnjim se istraživanjima nije dovodilo u kontekst patronatstva sakralne arhitekture. Joseph Antonio Kühn bio je časnik Habsburške Monarhije⁶⁵ te zapovjednik ili pukovnik Brodske pukovnije od 1772. do 1776. godine.⁶⁶ Osim toga, radio je i kao inženjer pri izgradnjama kanala. Njegov najpoznatiji projekt izgradnje kanala koji bi u svom donjem toku koristio korito Berave i Bosuta kojima bi se plovilo do Vinkovaca, a u gornjem korito Vuke kojim bi se dolazilo do Vukovara, iako ozbiljno razmatran, nažalost nije realiziran.⁶⁷ Ivan Terzić bio je pukovnik, zasjenjen ocem Marijanom Terzićem te bratom Petrom. Marijan Terzić iz Kobaša sudjelovao je neuspješno u Sedmogodišnjem ratu, a nakon povratka bio je zapovjednik Brodske pukovnije. Zanimljiv je podatak da je smatran nepismenim jer je govorio samo *slavonskim jezikom*,⁶⁸ a desna ruka bio mu je „neki računovođ“⁶⁹ Drachny. Međutim, istaknuo se za vrijeme Habsburško-turskog rata 1737. i 1738. godine u borbi s „gorostasnim Turčinom“ kojemu je odsjekao glavu i predao zapovjedništvu, a za taj čin imenovan je kapetanom. Zbog ozljeda iz borbe, svoju Sibinjsku satniju predao je sinu Petru. On se pri gradnji sibirjske crkve (1768. – 1775.) pobrinuo da kosti njegova oca ondje budu sahranjene. Petar je zatim (1790. – 1796.) bio pukovnikom Brodske pukovnije, a umro je kao general. Zanimljiv je podatak, koji ujedno ovu obitelj povezuje sa župom Velika Kapanica, da se u selu Divoševci čuvala mala pastel-slika Petra Terzića. O tome svjedoči zakladnica Josipa grofa Peronija die Bormija koji je služio u Divoševcima. Oporukom je ostavio znatne svote za podmirenje cijele zemljarine i osobne pristojbe za mjesta Divoševce i Slakovce u Brodskoj pukovniji. Iz oporuke se saznaje da je Peroni die Bormi poklonio pastel-sliku Petra Terzića crkvi u Divoševcima te minijturni portret Ivana Terzića, inače šogora, crkvi u Slakovcima (uz vlastiti portret, portret žene te sestre).⁷⁰ Međutim, sudbina slike u Divoševcima nije poznata. Nažalost, o Ivanu Terziću ne zna se mnogo, no spomen njegova imena na ploči nadomak oltara, uz Josepha Antonija Kühna, a i sam kontekst teksta na ploči, može svjedočiti o njihovom pokroviteljstvu. Ujedno se otvara i pitanje funkcije oratorija nad sakristijom koji ima

⁶⁵ Usp. Mirela Slukan-Altici, „Kanal Dunav - Sava kao razvojni čimbenik grada Vukovara: povijesni razvoj jednog projekta (u povodu 270. obljetnice prve ideje o gradnji kanala)“, u: *Vukovar - hrvatska baština i perspektive razvoja*, ur. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007. str. 335–336.

⁶⁶ Usp. Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okruga*, Zagreb: naklada piščeva, 1912., str. 9.

⁶⁷ Usp. Mirela Slukan-Altici, „Kanal Dunav - Sava kao razvojni čimbenik grada Vukovara: povijesni razvoj jednog projekta (u povodu 270. obljetnice prve ideje o gradnji kanala)“, 2007., str. 335–336.

⁶⁸ Usp. Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okruga*, 1912., str. 11.

⁶⁹ Usp. Isto.

⁷⁰ Isto; više o obitelji Terzić u: Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okruga*, Zagreb: naklada piščeva, 1912.

polukružni otvor usmjeren na oltar s kojega se može prisustvovati liturgiji, a što spominje i vizitacija iz 1769. godine.⁷¹ Oratoriji se javljaju u krajevima gdje crkve imaju feudalne gospodare koji onda u njima prisustvuju misi odvojeni od ostaloga svijeta. Stoga je i kopanički oratorij mogao biti u funkciji privatne kapele pokrovitelja izgradnje crkve (zbog niše koja se nalazi u zidu) ili privatni prostor u kojemu su oni prisustvovali liturgiji. Jednako je zaključio i Zdenko Samaržija prilikom istraživanja povijesnih izvora za župnu crkvu Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije u Novoj Gradiški izgrađenoj između 1811. i 1829. godine. Samaržija pretpostavlja da je prostor u novogradiškoj crkvi služio kao prostor iz kojega su visoki časnici sudjelovali u bogoslužju, ali ne isključuje i pretpostavku da je katna sakristija služila i kao pedagoški prostor „kako je to bilo i u ostalim krajiškim crkvama.“⁷² U arhivskim izvorima kopanički oratorij poznat je i kao „zeleni kor“, ali o njegovoj funkciji ne zna se mnogo. Kanonska vizitacija iz 1833. godine ga opisuje kao „zajedničku bogomolju“.⁷³ U novijim se izvorima rjeđe spominje. Vizitacija iz 1976. godine spominje da je taj prostor uređen, ali ne navodi s kojom svrhom. Jedno je vrijeme drvenom rešetkom bio odvojen od prostora oltara i služio kao ostava crkvenog pribora, ali konzervatorsko-restauratorskim radovima dobio je funkciju dodatnog prostora za sudjelovanje pri liturgiji.

U rujnu 1811. godine obavljena je vizitacija u kojoj je zapisano da je popravljen oslabljeni temelj crkve. Godinu prije crkva je iznova pokrivena šindrom i njezin krov je obojen, a izvana je ožbukana i oličena. Postojala je i kripta ispod župne crkve, ali je zazidana jer se nitko ne ukapa u crkvi sukladno kraljevskoj zabrani.⁷⁴ Vizitacija 1840. godine donosi podatak da je krov crkve obnovljen crijepom 1833. godine, a toranj pokriven pločama 1838. dobrovoljnim prilozima vjernika. Prema vizitatoru, stanje crkve moglo je uz popravke biti i bolje. Postojeći prozori zbog starosti nisu bili dobri.⁷⁵ Župnik Aleksandar Tomić⁷⁶ poslao je u ožujku 1884. godine Duhovnom stolu pismo da je crkva nakon potresa

⁷¹ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 439–443.

⁷² Usp. Zdenko Samaržija, *Župna crkva Bezgriješnog Začeca Blažene Djevice Marije u Novoj Gradiški*, elaborat konzervatorsko-restauratorskih radova, Osijek, 2012., str. 6.

⁷³ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 1109.

⁷⁴ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 965–969.

⁷⁵ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 12–13., prema: Izvadak iz zapisnika kanonskih vizitacija župe Kapanica u razdoblju od 1782. do 1840. godine iz Središnje biskupijske i fakultetske knjižnice u Đakovu

⁷⁶ Aleksandar Tomić (1841.–1892.), brat književnika Josipa Eugena Tomića (1843.–1906.), bio je profesor povijesti i grčkoga jezika u đakovačkom sjemeništu, a isticao se i kao književnik. Bio je jedan od kandidata za zemunsku župu koja je bila jedna od važnijih u biskupiji. Tomić, prema riječima Franje Račkog, nije bio „pretjeran ni Hrvat ni Srbin, već prijatelj jugoslavenske ideje“, odnosno bio je u tijeku s ondašnjim političkim strujanjima. Usp. *Korespodencija Rački-*

27. ožujka te godine dosta oštećena, najviše nad svetištem te sakristijom i oratorijem nad njom.⁷⁷ Sačuvano je pismo u kojem župnik moli za odobrenje popravka crkve, no nacrti i troškovnik su nestali.⁷⁸ Za vrijeme biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera kopanička crkva popravljena je i obnavljana 1880. ili 1896. godine,⁷⁹ a ukupni troškovi iznosili su 8460 forinti.⁸⁰

Svakako zanimljiv detalj je i predvorje ispred crkvenog tornja (slika 6.). Vrijeme nastanka tog natkrovljenog prostora kvadratna tlocrta s dva polukružno zaključena otvora nije poznato. U izvorima se postojanje toga prostora ne spominje, a najranija fotografija na kojoj je dokumentiran seže u 1908. godinu (slika 7.). Navodno je prostor služio za odlaganje mokre odjeće i blatnjave obuće za vjernike iz okolnih područja, a modernizacijom cesta i češćim održavanjem liturgije u podružnicama potreba za takvim prostorom je nestala pa se taj pretprostor ruši prilikom rekonstrukcije crkve za vrijeme župnika Pave Šrajera (1974.– 1986.).⁸¹

Crkva je ožbukana i obojena 1922. godine korištenjem svijetlo zidanog okera i uljem lanenog sjemena koje će dati ljepši sjaj i jaču otpornost na vremenske neprilike.⁸² U listopadu 1937. godine uvedena je električna rasvjeta u crkvu i župni dvor. Posjednici mlina, obitelj Stadelmann, dozvolili su uvođenje elektrike i besplatnu upotrebu struje.⁸³ Nakon Drugog svjetskog rata Stadelmann se povukao s Nijemcima, a mlin je postao državni. Nakon nekog vremena crkva je ostala bez struje, iako je i selom provedena električna mreža s dalekovoda, no crkva se nije mogla priključiti na mrežu jer je bila daleko od priključka.⁸⁴ Izgrađen je priključak za struju prema svim pravilima i crkva je ponovno elektrificirana 1960. godine. Novu elektrifikaciju crkve izveo je majstor Ferdo Ilišević.⁸⁵ Iz popisa imovnika 1939. godine saznajemo da je pod crkve bio popločen četverokutnim kamenim pločama.⁸⁶

Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga. Sv. 2, od 6. jan. 1876. do 31. dec. 1881., ur. Ferdo Šišić, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1929., str. 134–135.

⁷⁷ Usp. Nadbiskupijski arhiv u Đakovu [dalje NAĐ], br. 462/1884, *Tomić obavještava da je potres od 27. ožujka ošteti crkvu kopaničku osobito svetište*, Aleksandar Tomić, Velika Kopanica, 29. ožujka 1884.

⁷⁸ Usp. NAĐ, br. 1530/1890, *Kopanički župnik dostavlja nacрте i troškovnik i moli odobrenje za popravak svoje crkve*, Aleksandar Tomić, Velika Kopanica, 22. prosinca 1890.

⁷⁹ Izvor ne navodi pojedinačne popravke i obnove sakralnih zdanja i smješta ih u vremenski okvir, nego nabraja godine kada su rađeni popravci i obnove.

⁸⁰ Usp. Milko Cepelić, Matija Pavić, J XXVII. Crkve po biskupiji, u: *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god.1850.-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Đakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1900.-1904., str. 406-409.

⁸¹ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 87.

⁸² Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1922., str. 141.

⁸³ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1939., str. 197.

⁸⁴ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1959., str. 225.

⁸⁵ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1960., str. 225.

⁸⁶ Usp. AŽVK, *Imovnik župne crkve sv. Ilije proroka u Vel. Kopanici* [dalje *Imovnik*], 1939., str. 53.

Na tutorskoj sjednici 1962. godine donesena je odluka o popravku crkve izvana jer je oštećena u ciklonu iz 1958. godine kada je žbuka mjestimično otpala, boja izbljedadla, a oluci su dotrajali. Također, svod drvene konstrukcije nad brodom crkve morao se promijeniti jer je krov često prokišnjavao, a snijeg, koji se zadržavao na njemu, napravio je štetu. Biskup je nakon poslanog izvještaja odlučio zabraniti održavanje liturgije u crkvi dok se ona ne popravi.⁸⁷ Događaj iz travnja 1964. najviše je utjecao na današnji izgled crkve. U jutro 9. travnja dogodio se potres snage 5,6 stupnjeva prema Richteru.⁸⁸ Na drvenom svodu iznad kora nastala je velika pukotina. Zidani svod iznad glavnog oltara raspucao se, kao i slika na njemu.⁸⁹ Nekoliko mjeseci kasnije počeo je popravak crkve. Stručne radove izvodio je zidarski majstor Antun Rakitić iz Sikirevaca pod stručnim vodstvom inženjera Milana Vukasa iz Slavenskog Broda. Djevojke iz župe dolazile su u pomoć pri raskrčivanju materijala. Svod drvene konstrukcije nad brodom crkve srušen je i izrađen je novi, jednako tako drveni, jer zidovi broda crkve ne bi izdržali pritisak zidanog ili betonskog svoda. Prema naređenju Konzervatorskog zavoda iz Osijeka crkva se morala obnoviti u istom stilu i obliku jer je kulturni spomenik i spada pod zaštitu države, međutim, župnik je bio razočaran što nude naređenja, ali ne i materijalnu pomoć, pa donosi zaključak da će crkvu urediti onako kako im vlastita sredstva budu dopuštala. Sačuvat će se isti stil i oblik crkve iznutra, samo će sve oštećeno zamijeniti drvo na koje će se nabacati žbuka. Zaključio je tom prilikom da su sve slike na svodovima drvene konstrukcije nad brodom crkve propale. U kolovozu iste godine obnovljena crkva svečano je blagoslovljena.⁹⁰

U zapisniku kanonskog pohoda iz 1972. godine spominje se da je crkva iznutra u jako lošem stanju jer je vlaga zahvatila polovinu zidova pa je potrebna horizontalna hidroizolacija. Žbuka izvana je

⁸⁷ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1962., str. 242.

⁸⁸ Usp. Slađana Josipović Batorek, „Potres u Đakovštini 1964. godine“, u: *Zbornik muzeja Đakovštine* (2013.), str. 179–196.

⁸⁹ „9.22 sata! silna tutnjava dolazila je sa zapadne strane. Najednom počela je podrhtavati zemlja, sve jače i jače. Toranj crkve se počeo ljuljati od zapada prema istoku, zvona su odkucavala, a limena kapa na tornju sad je udarala na jednu, sad na drugu stranu, odbijajući komade žbuke sa tornja, koji je tek nedavno bio popravljen. Potres! Potres! Ljudi su istrkali na ulice. Najednom se čula lomljava u crkvi. Sigurno je spao strop! Potres nije dugo trajao, desetak sekundi, ali nama se činio kao vječnost. U crkvi se sve zadimilo od prašine. Istina strop crkve nije pao dolje, ali svi držači stropa su popucali, a sam strop se spustio za jedno pola metra niže. Potres je bio jačine do 8 stepeni po Richterovoj skali- tako su bar javljale naše radio stanice. Sve crkve su oštećene, zidovi ispućali, pootpadala žbuka, prava pustoš. Naša župska crkva je isto stradala. Cijel konstrukcije tornja, kao da se pomerila naprijed. Na stropu između tornja i stropa lađe nastala je ogromna pukotina, tako da se sa kora vidi u tavan crkve. Kupola iznad glavnog oltara, koja je zidana, sva se raspucala, a vrlo lijepa uljena slika, za kojim se govori da ju je slikao Ljudevit Seitz stariji, kada je slikao i slike u djakovačkoj katedrali, spala je dolje i potpuno je uništena. Na zidu crkve na velikom koru pojavile su se dvije pukotine, s jedne i druge strane orgulja, tako da bi čovjek komotno mogao staviti svoju ruku. Poslijepodne došao je u župu i sam preuzvišeni biskup da vidi, dali se srušio strop u našoj crkvi. Kada je vidio pustoš koju je ostavio potres, zabranio je da se ne smije više služiti misa u župnoj crkvi, nego ili vani ili na kojoj filijali, ukoliko i te crkve nisu jako oštećene i opasne po život vjernika.“, AŽVK, *Spomenica*, 1964., str. 259-260.

⁹⁰ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1964., str. 265.

otpala, a oluci oko crkve su u lošem stanju, ali krov i krovna konstrukcija su dobri. Crkva je iznutra popločena keramitom.⁹¹ Godine 1974. oko cijele su crkve postavljeni novi oluci. Prema vizitaciji iz 1977. godine crkva je izolirana 1976. godine, a zidovi se suše jer je skinuta stara žbuka. Unutrašnjim zidovima obijena je stara žbuka kako bi se osušili, a bit će uređeni kada se izolacija poveže s novim brodom. Radove na izolaciji radio je majstor Oskar Rill iz Samobora. Nakon uvida u stanje stručna je komisija zaključila da je za loše stanje crkve kriva vlaga iz temelja jer prilikom gradnje crkve nisu postojali materijali za izolaciju od vlage. Odlučili su da se temelji crkve presijecaju na dužinu jednog metra, postavi izolacija i tako dok kompletna crkva ne bude izolirana.⁹² Zidni oslik crkve nije obnavljan već je crkva nakon potresa obojena tonski polikolorom. Crkvu osvjetljava šest prozora s drvenim okvirima, a vrata imaju sigurnosne brave. Pod od keramita bi zbog vlage trebao biti zamijenjen, a posebno kada se zamijene dotrajale klupe jer je pod njima cigla. Sakristija je izolirana i suši se, a tzv. „zeleni kor“ nad njom uređen je 1976. godine. Svod drvene konstrukcije nad brodom još je od potresa visio i prijetila je opasnost od pada, stoga je srušen te je postavljen novi.⁹³

U zapisniku pohoda iz 1982. godine spominje se da su 1980. godine postavljeni novi željezni okviri za prozore i stakla u dvije boje. Vizitacija iz 1987. godine spominje bojanje crkve 1983. godine te mramorni pod u crkvi. Važno je navesti i da je 2001. godine u crkvu uvedeno infracrveno grijanje.⁹⁴ Za vrijeme službovanja svećenika Marka Gačarića prišlo se ponovnoj sanaciji vlage jer je podzemna vlaga još bila prisutna. Oko crkve su ukopane drenažne cijevi koje su spojene s mjesnom kanalskom mrežom. Na iste cijevi spojeni su i oluci. Prema zahtjevima restauratora uklonjeni su aluminijski prozori i postavljeni prozori s drvenim okvirima.⁹⁵

3.2. Oblikovne i prostorne odlike današnje velikokopaničke crkve

Crkva sv. Ilije proroka slobodnostojeći je sakralni objekt smješten u središtu Velike Kopanice s glavnim pročeljem i ulazom smještenim na sjevernoj strani Trga Presvetog Trojstva. Nalazi se u središtu pravokutnoga dvorišta ograđenog metalnom ogradom, a u njemu se još nalaze zidana kapelica i metalno raspelo na postamentu. Zapadno od crkve nalazi se niz stambenih objekata, a s istočne strane

⁹¹ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 13–14.

⁹² Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 161.

⁹³ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 14–15.

⁹⁴ Usp. Isto, str. 15.

⁹⁵ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 161–162.

crkve je dvorište i ograda s dva ulaza prema župnom dvoru, a sjeverno je pročelje usmjereno prema vrtu koji je dio župnog dvora. Ispred crkve nalazi se mjesni park (slika 8.). Crkva je izgrađena kao longitudinalna jednobrodna građevina s izduženim i zaobljenim svetištem (slika 9.), užim i povišenim u unutrašnjosti u odnosu na brod za jednu stubu. Usmjerena je u pravcu jugozapad (ulaz) – sjeveroistok (svetište). Duljina broda i svetišta iznosi 32,92 m, širina broda 11,33 m, širina svetišta 7,46 m, visina broda do svoda 9,85 m, a visina svetišta do svoda 10,93 m. Građena je proporcionalno, jer duljina crkve odgovara visini zvonika.⁹⁶

U osi ulaznog, južnog pročelja, uzdiže se rizalitni zvonik kvadratnog tlocrta koji nadvisuje crkvu (slika 10.). Uokviruju ga sa svih strana plitki pilastri, a raščlanjen je prozorskim otvorima u plitkom okviru na prvom i drugom katu s ulazne strane (slika 11.). U prizemlju se nalazi polukružno zaključeni ulaz povišen za jednu stubu. Između prizemlja i prvoga kata nalazi se profilirani vijenac koji se dalje proteže uz potkrovlje crkve. Drugi i treći kat zvonika odvojeni su jednostavnim vijencem, a na zadnjem katu sa svake strane je polukružno zaključen otvor unutar kojeg su grilje. Povrh otvora, sa svake strane nalazi se sat. Zvonik je zaključen lukovicom od lima ispod kojeg se nalazi profilirani vijenac koji se savija nad satovima. Na lukovici se nalazi godina 1891. s lovorovim vijencem (slika 12.). Arhivski izvori nisu spominjali navedenu godinu pa se samo može pretpostaviti da je tad izvršena obnova lima na lukovici. Bočna pročelja, istočno (slika 13. i slika 14.) i zapadno, podijeljena su plitkim lezenama između kojih se izmjenjuju polukružni prozorski otvori. Stakla prozora su u dvokrilnim drvenim okvirima. Položaji lezena odgovaraju položaju polustubova i piona unutar crkve. Na istočnom pročelju su i dvojna ulazna vrata – prva, tzv. „beravačka“ vode u crkvu, a druga su sakristijska. Uz svetište, na istočnoj strani, izgrađena je sakristija koja na sjevernoj strani ima dva prozora u prizemlju i dva na katu, to jest oratoriju. Krovnište je pokriveno ravnim glinenim crijepom. Crkva je obojena blijedo žutom bojom, a arhitektonska dekoracija istaknuta je bijelom bojom.

U crkvu se ulazi kroz polukružno zaključeni prolaz koji vodi kroz podnožje zvonika. Na ulazu se nalaze dvokrilna drvena vrata. Ulazni prostor (slika 15.) ispod kora, presvođen je češkim svodom. Kor podupiru dva stuba na visokim bazama. Lukovi između stubova tvore tri nepravilno polukružno zaključena prolaza koja spajaju taj prostor s brodom crkve. Zapadno od ulaza u polukružnoj niši presvođenoj kupolastim svodom smješteni su Božji grob i oltar Gospe Lurdske, a na istočnoj su strani drvena vrata povišena za stubu koja vode u malu prostoriju sa spiralnim drvenim stubištem za kor. U

⁹⁶ Podaci o svim dimenzijama crkve i inventara preuzeti iz: Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008.

dužini nadsvođenog ulaznog dijela smješten je kor. Do njega se dolazi preko drvenog stubišta od četrnaest stuba. Kor (slika 16.) ima zidanu korsku ogradu valovitog oblika dekoriranu uz gornji vanjski rub prema brodu. Visina ograde je 99,5 cm, a širina varira od 34,5 do 45 cm. U središtu južnog zida kora smještena su dvokrilna drvena vrata povišena za jednu zidanu i tri drvene stube preko kojih se pristupa u kvadratnu, neožbukanu prostoriju tornja koja uz istočni zid ima drvene stube prema gornjim prostorijama zvonika. Na zapadnom zidu kora nalazi se neožbukana niša. Novije orgulje, bez veće vrijednosti, sa širokim kućištem zauzimaju veliki dio kora. Pod kora je betoniran.

Brod crkve podijeljen je na dva traveja (nadsvođeni češkim kapama) s tri para polustubova. Na središnji se par naslanja pojasnica (slika 17.). Svaki travej ima po jedan par polukružnih prozora unutar duboke polukružne niše. Osim glavnog ulaza na jugu i sakristijskog na istoku, pandan bočnom ulazu na istočnom zidu je na zapadnom zidu naknadno zazidan, a od njega je ostala polukružno zaključena niša u zidu. Svetište je odvojeno trijumfalnim lukom od broda te je povišeno za jednu stubu (slika 18.). Svetište se sastoji od jednog kupolasto presvođenog traveja i plitke stiješnjene apside u kojoj je smješten oltar posvećen sv. Iliji proroku. Zapadni zid svetišta raščlanjen je polukružno zaključenim biforama unutar polukružne niše. Na istočnom zidu u prizemlju su drvena vrata prema sakristiji, a na katu široki polukružni otvor oratorija. Crkva je popločena prošarano bijelim i crnim mramornim pločama. O postojećem zidnom osliku crkve bit će riječ u narednim poglavljima.

Istočno od svetišta smještena je sakristija pravokutnog tlocrta s oratorijem na katu. Dimenzije sakristije su 5,60 m dužine i 4,89 m širine. Presvođena je bačvastim svodom sa susvodnicama, a popločena istim bijelim kamenim pločama kao i crkva. Do nje se pristupa kroz vrata iz svetišta te ulaznim vratima iz dvorišta na istočnom zidu. Sjeverni zid sakristije raščlanjen je dvokrilnim, pravokutnim prozorskim otvorima usječenim u niše sa segmentnim završetkom. U jugozapadnom dijelu sakristija je povezana s kupolasto presvođenim stubišnim prostorom koji vodi do propovjedaonice i oratorija. Kružno stubište sastoji se od petnaest drvenih stuba, podesta i jednostavnog rukohvata. Pod je popločen šesterokutnom opekam. Prostor oratorija, osim dva prozora na sjevernom zidu, prema svetištu ima nepravilan polukružni otvor. Strop oratorija obrađen je žbukom.

3.3. Stilsko rješenje velikokopaničke župne crkve

Svećenici su u imovniku i spomenici crkvu opisivali kao izgrađenu u „graničarskom“ i „terezijanskom“⁹⁷ stilu, a Anđela Horvat ju je u svojim putnim bilježnicama opisala kao „kasnobaroknu“. Činjenica je da je župa pripadala području Vojne Krajine, odnosno graničnom području, a otuda i dolazi atribut „graničarski“. Župnici su je uspoređivali s građevinama sličnih arhitektonskih rješenja istoga razdoblja koja su *jozefinskim* odredbama uređena i jasno postavljena. Međutim, crkva je građena u razdoblju dok su reforme bile još u povojima, odnosno provodile se u teoriji, a rjeđe u praksi, osobito u područjima udaljenima od centra. Anđela Horvat smatra da je u osmom desetljeću 18. stoljeća, u zadnjoj dekadi vladavine Marije Terezije, postignuta kulminacija u izgradnji sakralnih građevina.⁹⁸ Novopodignutih crkava na području Hrvatske, do tada istraženih, bilo je sedamdesetak, iako mnogobrojne drvene crkve ni nemaju baroknih obilježja. U tome mnoštvu, među kojima je navela i župnu crkvu u Velikoj Kopanici, ponavljaju se otprije poznati tipovi građevina s nešto manje novih arhitektonskih rješenja.⁹⁹ Među brojnim primjerima ove skupine monotone arhitekture zajedničkih osobina rjeđi su primjeri kreativnog pristupa u razradi idejnog projekta. U graničarske krajeve dolazili su iz Beča školovani stručnjaci koji su studirali na vojnim akademijama, a nerijetko su izvođači crkava bili domaći graditelji, zidarski majstori koji su precrtavali tipske projekte jer je u svim graničarskim urbanim središtima bilo sposobnih i kvalificiranih graditelja.¹⁰⁰ Kako bi se uspješno provele sve odredbe u strogo organiziranom birokratskom aparatu, još se u 16. stoljeću uspostavlja hijerarhijski organiziran sustav institucija koje provode odluke središnje vlasti. Bečki *Hofbauamt*, središnji ured za izgradnju (osnovan oko 1500. godine) za vrijeme uprave Franza Antona Hillebrandta (1719. – 1797.) postaje ured koji upravlja izgradnjom u čitavoj državi, a njegove odluke provode podređena tijela u pojedinim zemljama Monarhije. Godine 1783. *Hofbauamt* preimenovan je u *Generalhofbaudirektion*, a u funkciji je sve do 1848. godine. *Hofbauamt* je težio unificiranju graditeljstva u čitavoj Monarhiji pa je predložio tipska rješenja za centralnu crkvu

⁹⁷ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1930., str. 2.

⁹⁸ Anđela Horvat, „*Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*“, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske – Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost, 1982., str. 57.

⁹⁹ Anđela Horvat posjetila je Veliku Kopanicu na putovanju „Rekonstruiranje starina na području oblasti Osijek (istočni dio Slavonije) i zapadni dio Srijema. Put je organizirala JAZU od 18. do 28. rujna 1951. godine. Pod vodstvom akademika Svetozara Rittiga. Putna bilježnica br. IXa „Slavonija i Srijem 1951“; putovanje u Slavoniju obavila je i u svibnju 1985. (bilježnica 33, 1980. – 1985.) no s njega donosi skromne bilješke o crkvi.

¹⁰⁰ Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, 1984., str. 426–427.

(s jednoravejnim četverolistim brodom i četverolisnim svetištem) te za manju i veću longitudinalnu crkvu od kojih prva ima dva, a druga tri traveja u brodu.¹⁰¹ Odluke toga središnjega ureda provode podređena tijela u zemljama: u Hrvatskoj od 1723. godine Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće, a od 1767. do 1779. godine Kraljevsko vijeće za Kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju kada do 1848. godine nadležnost preuzima Ugarsko namjesničko vijeće. Izgradnja na području Vojne krajine bila je u nadležnosti Glavnog vojnog zapovjedništva za Hrvatsku, a odredbe središnjeg ureda za graditeljstvo provodio je *Slavonische Gränitz-Bau Direction* koji do 1783. godine ima sjedište u Osijeku, a zatim u Petrovaradinu.¹⁰²

U 18. stoljeću dolazi do neviđene graditeljske aktivnosti (*Bauboom*) u čitavom srednjoeuropskom području kao odgovor na potrebe zbog porasta broja stanovnika te snažne katoličke obnove. Često se dotrajale drvene crkve zamjenjuju novim zidanim većih dimenzija,¹⁰³ a takav je slučaj i sa župnom crkvom u Velikoj Kapanici. Umjetnost toga vremena nije nacionalna nego europska, a kako ne pripada samo monarhiji i plemstvu, ona se preko samostana, a najviše seoskih crkava, prenosila do župnih zajednica pa tim putem barok prodire sve do seljaka i graničara u selima.¹⁰⁴ Barokni se utjecaji u politički rascjepkanoj Hrvatskoj ne javljaju u isto vrijeme. Anđela Horvat barok u Hrvatskoj dijeli na tri faze: ranobaroknu (~1620. – 1700.), zrelobaroknu, koja uključuje i rokoko (~1700. – 1780.) te kasnobaroknu ili klasicizirajuću (~1780. – 1830.). Prema tome tumačenju kopanička bi župna crkva, na osnovu godine dovršetka izgradnje, pripadala skupini zrelobaroknih crkava. Vrlo je vjerojatno da je i crkva u Velikoj Kapanici djelo domaćih graditelja, odnosno zidara, a kako je već i spomenuto, legenda kaže da su crkvu sagradili mještani noseći ciglu po ciglu s obližnje ciglane. Tijekom istraživanja nije pronađeno nijedno ime koje bi upućivalo na arhitekta ili projektanta, a nacrti za crkvu su izgubljeni ili nestali.

Što se tiče područja Slavonije, Srijema i Baranje val obnova, nakon oslobađanja osmanske vlasti 1699. godine, započinje tek početkom 18. stoljeća. Crkve koje nastaju tijekom 18. stoljeća uglavnom su jednobrodne longitudinalne građevine s četverokutnim, poligonalnim ili polukružnim svetištem užim od lađe, a čest je slučaj da imaju i bočne kapele i toranj te uska i visoka pročelja. Uz

¹⁰¹ Usp. Katarina Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., str. 297.

¹⁰² Usp. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Fuction in Baroque Architecture)“, 2017., str. 312., fusnota br. 17.; Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, u: *Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, (ur.) Dragutin Pavličević, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984., str. 426.

¹⁰³ Usp. Dubravka Botica, „*Dugo 18. stoljeće*“ u *sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća (kolovoz 2011.)*, str. 2.

¹⁰⁴ Usp. Anđela Horvat, „Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj“, 1982., str. 33–34.

visokokvalitetna djela što ih naručuju najviši slojevi društva nastalo je i niz lokalnih radionica koje će zadovoljiti potrebe svog vremena.¹⁰⁵ Na vodećim projektima angažirani su arhitekti i inženjeri doseljeni iz drugih dijelova Monarhije koji na područje Slavonije, Baranje i Srijema unose stilski obilježene visokobarokne građevine. Osim države, važnu ulogu u širenju stila odigralo je i novopridošlo plemstvo koje je na slavonske posjede dolazilo iz različitih dijelova Monarhije te jugoistočne Europe. Tome treba pridodati i činjenicu da su se na slavonskom tlu u 18. stoljeću ispreplitali interesi četiri biskupije – Zagrebačke, Pečuške, Bosanske (Đakovačke) i Srijemske te Ostrogonске nadbiskupije, što se materijalizira kroz barokna sakralna zdanja različitih tipoloških rješenja i bogatog stilskog sadržaja.¹⁰⁶ Razlozi intenzivne gradnje crkava u 18. stoljeću su složeni. S jedne strane leže u značajnom porastu broja stanovnika te time uvjetovane potrebe većeg broja sakralnih građevina. S druge strane su tu i intenzivne reforme, značajne promjene u ustroju i organizaciji državnih struktura, tzv. *Reformabsolutismus*, koje se odražavaju i u graditeljstvu i u promjenama u crkvenoj organizaciji.¹⁰⁷ Arhitektonsko oblikovanje unutrašnjosti sakralnih građevina 18. stoljeća povezano je s liturgijom baroknog razdoblja, koja se, kao i njeni korisnici te društveni kontekst, razlikuje od današnje. Proturreformacija je imala veliku ulogu u oblikovanju barokne liturgije, a većina važnih odluka donesena je na Tridentskom koncilu (1545. – 1563.). Prva arhitektonska rješenja ustanovljena koncilom javljaju se u crkvama isusovačkog reda. Milanski nadbiskup Karlo Boromejski (1538. – 1584.) objavio je 1577. godine *Instructiones fabricae et suppellectilis ecclesiasticae*, upute o gradnji crkava te oblikovanju prostora prilagođenih potrebama nove liturgije. Te se postavke lako uočavaju i na primjeru kopaničke župne crkve. U njima je naglasio važnost odabira primjerenog smještaja i okruženja, istaknute pozicije, oblikovanja pročelja i dimenzija crkve primjerene potrebama vjernika te je time napustio renesansno tumačenje centralnoga oblika kao idealnog i preporučio vraćanje longitudinalnom obliku latinskog križa zbog prostranosti i jasnog usmjerenja prema oltaru. Odras nove funkcije svetišta i glavnoga oltara, odnosno naglašena važnost euharistije, odražava se u njihovom novom oblikovanju. Arhitektonski okvir svetišta, to jest trijumfalni luk koji odvaja brod i svetište, postaje sve naglašeniji, čime se ističe važnost svetišta

¹⁰⁵ Usp. Isto, str. 11.

¹⁰⁶ Usp. Katarina Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., str. 188-189.

¹⁰⁷ Usp. Dubravka Botica, „Dugo 18. stoljeće“ u sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća (kolovoz 2011.), str. 3. (pregledano 5. veljače 2019.)

crkve.¹⁰⁸ Tip jednobrodne longitudinalne crkve s dvotravejnim brodom na srednjoeuropskom području, kakva je i župna crkva u Velikoj Kapanici, invencija je arhitekta Johanna Lucasa von Hilderbrandta (1663. – 1745.). Takav tip crkve ovaj je arhitekt razradio na crkvama podizanim tijekom trećeg i četvrtog desetljeća 18. stoljeća u Donjoj Austriji i Češkoj. Prototip za dvotravejni kupolasto svodeni brod javlja se u isusovačkoj crkvi San Fedele u Milanu (1569.), sagrađenoj pod pokroviteljstvom Karla Boromejskog, a po projektu Pellegrina Tibaldia. Ta je crkva uvrštena u mnoge traktate što je pridonijelo njezinoj popularnosti ne samo u sjevernoj Italiji već i na srednjoeuropskom području gdje taj tip šire lombardski graditelji tijekom 17. stoljeća. Do reinterpretacije milanskog prototipa uporabom kupolastih svodova dolazi u srednjoj Europi u doba visokog baroka. Kupolaste češke kape u srednjoeuropsku sakralnu arhitekturu uvedene su i prije, no Hildebrandt je dvotravejno rješenje broda s kupolastim svodovima mogao upoznati izravno na milanskom području, prateći kao inženjer princa Eugena Savojskog na vojnoj kampanji u Piemontu (1695. – 1696.).¹⁰⁹ Neka od najpoznatijih Hildebrandtovih dvotravejnih rješenja su župna crkva u Židlochovicama (Seelowitz) u Moravskoj (1722. – 1727.), župna crkva u Jiříkovu (Georgswalde) u sjevernoj Češkoj (1724. – 1727.), župne crkve u Aspersdorfu (1730.), Stranzendorfu (1733.) i Großstelzendorfu (1735. – 1737.) podignute sjeverno od Beča na posjedima grofa Schönborna. U navedenim se crkvama u brodu javlja karakteristična primjena dvaju kupolastih svodova nošenih masivnim trapezoidnim stupcima, uz varijacije u primjeni redova, oblikovanju gređa i izboru svodova u svetištu. Model su preuzeli i drugi arhitekti te Hildebrandtovi sljedbenici, ali i afirmirane ličnosti austrijskog visokog i kasnog baroka.¹¹⁰ Na našem području, najranije takvo sakralno zdanje je župna crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Valpovu (1733. – 1736.) (slika 19.) koja prethodi i istovjetnim rješenjima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj poput kapela sv. Franje Ksaverskog na isusovačkom posjedu u Zagrebu (1748. – 1752.) čija gradnja počinje petnaest godina kasnije. Međutim, srodnosti između te dvije crkve, osim podudaranosti u rješenju broda i podudaranostima u vrsti svodova, nema. U zagrebačkoj se primarno radi o štajerskim utjecajima, a valpovačka je ostala izolirana na slavonskom teritoriju gdje u okolnim crkvama njezin zahtjevni model nije mogao biti slijeđen, izuzev pojedinih elemenata.

¹⁰⁸ Usp. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Fuction in Baroque Architecture)“, u: *Poznańskie Studia Slawistyczne 13: Forma i funkcja w słowiańskich językach i tekstach kultury*, Poznań: Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences (2017.), str. 308–311.

¹⁰⁹ Usp. Katarina Horvat-Levaj, Margareta Turkalj Podmanicki, „Župna crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Valpovu – podrijetlo arhitektonskog tipa i kontekst“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35/2011.* (2011.), str. 164–165.

¹¹⁰ Usp. Katarina Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., str. 193–195.

Zahvaljujući poticajima iz samog središta Monarhije tip crkve s kupolasto svodnim dvotravejnim brodom postat će jedno od najčešćih rješenja u kasnobaroknoj sakralnoj arhitekturi Slavonije.¹¹¹

Karakteristično postavljen zvonika pred pročeljem crkve ne javlja se kao arhitektonsko rješenje u neposrednoj blizini Velike Kopanice. U otprilike istom vremenu građene su crkve Rođenja sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju (1772.)¹¹² i Preobraženja Kristova u Piškorevcima (1758.),¹¹³ međutim njihovi zvonici su ukomponirani u pročelja što je karakteristično za kasnije *jozefinističke* crkve. Također ni crkva sv. Ivana Krstitelja u Sibinju (1775.),¹¹⁴ u kojoj se nalaze kosti Marijana Terzića i koju je dao sagraditi Petar Terzić, brat Ivana Terzića spomenutog na ploči unutar kopaničke crkve, a koju bismo preko rodbinskih veza i patronata mogli povezati s crkvom u Velikoj Kopanici, nema slično rješenje. Međutim, vremenski blisko i gotovo jednakog arhitektonskog rješenja, osim spomenute crkve Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Valpovu koja je izgrađena nešto ranije (1733. – 1736.), pravoslavni je hram u Boboti (1762. – 1778.)¹¹⁵ (slika 20.), Crkva Prenosa moštiju Svetog oca Nikolaja u Bijelom Brdu (1764. – 1767.)¹¹⁶ (slika 21.) i župna crkva Svih Svetih u Požeškim Sesvetama (kasnobarokna obnova dovršena 1777. godine).¹¹⁷ Navedenim sakralnim građevinama jednako je arhitektonsko rješenje eksterijera koje se najviše očituje u položaju zvonika s lukovicom ispred pročelja, a zatim i pri korištenju sličnih okvira za prozorske otvore, raščlambe zidova jednostavnim arhitektonskim elementima te korištenju neutralnih boja za oličenje. Anđela Horvat napominje da se kasnobarokna velikokopanička župna crkva ističe zaobljenim svetištem, konkavnim slavalukom i dvama baldahinskim svodima „napetim kao kupola“ nad travejima glavnog broda.¹¹⁸

¹¹¹ Usp. Katarina Horvat-Levaj, Margareta Turkalj Podmanicki, „Župna crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Valpovu – podrijetlo arhitektonskog tipa i kontekst“, 2011., str. 169–170.

¹¹² Usp. https://www.vrpolje.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=4 (pregledano 27. lipnja 2019.)

¹¹³ Usp. <http://www.piskorevci.com/index.php?kat=5> (pregledano 27. lipnja 2019.)

¹¹⁴ Usp. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55781> (pregledano 27. lipnja 2019.)

¹¹⁵ Usp. <https://srbi.hr/pravoslavni-hramovi-u-boboti-i-bijelom-brdu/> (pregledano 27. lipnja 2019.)

¹¹⁶ Usp. Isto, pregledano 27. lipnja 2019.

¹¹⁷ Usp. Katarina Horvat-Levaj, Davorin Stepinac, „Požeške Sesvete. Župna crkva Svih Svetih. Povijesno građevni razvoj i valorizacija. Prijedlog konzervatorskih smjernica“, 2013., str. 2.

¹¹⁸ Usp. Anđela Horvat, „Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj“, 1982., str. 57–59.; NAZ, Anđela Horvat, *Putna bilježnica 9a*, 1951., str. 7.

3.3.1.1. Jozefinski utjecaj na sakralnu arhitekturu druge polovine 18. i prve polovine 19. stoljeća

Što se tiče odnosa vlasti i religije, sedamdesetih godina 18. stoljeća marijaterezijanska je vlada poduzela različite mjere koje su ograničavale crkvene ustanove, a sve s ciljem stvaranja državne crkve pod kontrolom dvora. Prema uvjerenju Marije Terezije Rimokatolička Crkva trebala je predstavljati nositelja ujedinjene snage Monarhije. Iako je na području crkvene organizacije provodila različite reforme, nastojala je održati dobre odnose s papom koji je često izražavao nezadovoljstvo njezinim postupcima. Crkva je sa svojom imovinom i prihodima ostala izvorom državne moći, naročito u vremenima gospodarske stagnacije.¹¹⁹ Dvije tendencije *jozefinističkog* stava prema Crkvi bile su obnova katoličanstva (*Reformkatholicismus*) i izgradnja državne Crkve (*Staatskirchentum*) kojom bi državna vlast manipulirala u apsolutističkom duhu.¹²⁰ *Jozefinske* reforme u vjerskom pogledu pokušavale su donijeti odgovor na pitanja razgraničenja papinske i vladarske vlasti koja bi preuzela autoritet te dominirala interesima Habsburške Monarhije.¹²¹ Car je imao prvenstvo vlasti i u crkvenoj domeni ako se ono tiče državnog boljitka, a Crkva nema pravo uplitanja u državne poslove i zakone kako ne bi naštetila općem dobru Monarhije. Vladar održava disciplinu te intervenira unutar crkvenih službi i redova, a posjeduje i pravo njihovih ukidanja te pravo nadzora nad crkvenom imovinom.¹²² Na području Vojne krajine Ugarsko namjesničko vijeće izvršavalo je državne odluke o promjenama unutar crkvenih redova i hijerarhije kako bi se počelo provoditi novouspostavljeno pastoralno ustrojstvo Crkve, odnosno novo razgraničenje biskupija i župa. Ukidanjem samostana prikupljala su se financijska sredstva kojima bi se osnivale i opremale nove župe, poticala nova crkvena praksa te obnova vjerskog i moralnog života u duhu prosvjetiteljske tolerancije.¹²³ Broj stanovnika na području Vojne krajine se od 1730. do 1833. godine udvostručio, ponajprije doseljenjima, a nešto manje natalitetom. Također, na tom području brodsko-posavskog dijela Vojne krajine nalazio se i vrlo malen

¹¹⁹ Usp. Alexander Buczynski, „Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.-1868.)“, u: *Povijesni prilozi vol 12. no 12.*, (1993.), str. 40–41.

¹²⁰ Usp. Franjo Emanuel Hoško, „Franjevci u Slavoniji i Podunavlju u vremenu kasnog jozefinizma“, u: *Croatia Christiana periodica*, XXIX./55 (2005.), str. 115–116.

¹²¹ Usp. Daniel Patafta, „Elementi jozefinističkog prava o odnosu crkve i države u spisu Jus Publicum Ecclesiasticum“, u: *Croatia Christiana periodica*, XXXVII./72. (2013.), str. 119–120.

¹²² Usp. Daniel Patafta, „Elementi jozefinističkog prava o odnosu crkve i države u spisu Jus Publicum Ecclesiasticum, 2013., str. 125-126; prema: Franjo Emanuel Hoško, „Lanosovičev rukopis Jus Publicum Ecclesiasticum (1783.) i ključne postavke jozefinističkog crkvenog prava“, u: *Zbornik pravnog fakulteta u Rijeci, I*, 2001., str. 430-431.

¹²³ Usp. Franjo Emanuel Hoško, „Uvođenje Jozefinističkog pastoralnog ustrojstva i slavonsko-podunavski franjevci“, u: *Bogoslovska smotra, 71* (2001.), str. 110–112.

broj pripadnika drugih vjeroispovijesti, a prevladavalo je katoličko stanovništvo.¹²⁴ Do ključne promjene dolazi 1771. godine kada nastaju tipski planovi za crkve (*Kirchennormpläne*) za dio Monarhije pod Ugarskom dvorskom komorom, a najveća primjena dogodit će se na prostorima pod direktnom upravom Beča, posebno u krajevima pod vojnom upravom, kao što je Vojna krajina u Hrvatskoj.¹²⁵ Projekti su nastali već u vrijeme vladavine Marije Terezije, a doseći će vrhunac primjene za vrijeme Josipa II. koji godine 1785. izdaje dekret *Directiv-Regeln für das Pfarreinrichtungsgeschäft für das offene Land*. Taj dekret donosi smjernice za oblikovanje crkava prema novim društvenim potrebama sa žarištem na racionalno i utilitarno, odnosno „nužno, korisno i svrhovito“¹²⁶, umjesto raskošne barokne crkve prve polovine stoljeća u kojoj su sva umjetnička sredstva bila u službi oblikovanja *theatrum sacrum* prostora.¹²⁷ Njegov cilj bio je bolja organizacija ustroja Crkve, određivanje granica biskupija te regulacija i osnivanje novih župa prema kriterijima broja i potreba stanovnika. Državna kontrola nad gradnjom u čitavoj Monarhiji postaje sve prisutnija, a lokalne specifičnosti ustupaju prostor prepoznatljivom državnom stilu zbog naglašene uloge arhitekture kao važnog čimbenika u stvaranju „državnog arhitektonskog identiteta“.¹²⁸ Uz to, način crtanja samih planova s izvedenim tlocrtom, nacrtom i presjekom predstavljao je važan korak u normiranju arhitektonskog crteža, postavljanjem novog standarda u izradi arhitektonske dokumentacije.¹²⁹ Izrađena su tri tlocrtna rješenja: longitudinalne dvotravejne i trotravejne crkve te jedno centralizirano s centraliziranim svetištem (slika 22.). Ti planovi nisu imali karakter prototipa i gotovih rješenja koja se moraju primijeniti, nego su predstavljali smjernice i upute kako graditi

¹²⁴ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. XI.

¹²⁵ Usp. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Fuction in Baroque Architecture)“, 2017., str. 313

¹²⁶ Usp. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Fuction in Baroque Architecture)“, 2017., str. 312; prema Martina Gelsinger, „Von der Beschränkung auf das „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ Josephinischer Kirchenbau in Oberösterreich.“, u: *Kunstjahrbuch der Stadt Linz*, Linz: Nordico Stadtmuseum Linz, str. 63–98.

¹²⁷ Usp. Dubravka Botica, „Određbe o gradnji i oblikovanju crkava na području Vojne krajine u Hrvatskoj u kontekstu državnog arhitektonskog identiteta Habsburške monarhije“, u: *Arhitekturna zgodovina. Arhitektura in politika*, (ur.) Renata Novak Klemenčič, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016., str. 36.

¹²⁸ Usp. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Fuction in Baroque Architecture)“, 2017., str. 312; prema Christian Benedikt, *Organisierung und Regulierung des k.k. Generalbaudirektion und deren Landesstellen*. „Das 18. Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts“, br. 9, 1994., str. 24.

¹²⁹ Usp. Dubravka Botica, „*Dugo 18. stoljeće“ u sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća (kolovoz 2011.)*, str. 6.

sakralne objekte. Odabir tipa i dimenzije uvjetovani su brojem vjernika i raspoloživim sredstvima. Uz planove, bile su sastavljene i upute za oblikovanje unutarnjeg prostora i opremanje crkava.¹³⁰

Margareta Turkalj Podmanicki je u istraživanju crkava prve polovine 18. stoljeća na području današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije zaključila da su vanjske plohe crkava lišene tipičnog baroknog oblikovanja, odnosno izvijanja i pokrenutosti, a dinamičnost se svodi na oblikovanje elemenata raščlambe, u rijetkim primjerima snažniji plasticitet, stvaranje dominantnih sastavnica i primjenu načela centralizacije u kompoziciji. Kopanička crkva nastavlja tu tradiciju oblikovanja vanjskih ploha crkve. Redukcija tipičnog baroknog oblikovanja naglašena je u posljednjim godinama vladavine carice i kraljice Marije Terezije, a posebno njena nasljednika. Snažne prosvjetiteljske ideje, posebno potaknute nastojanjima cara Josipa II., realizirane su brojnim odredbama kojima se nastojalo smanjiti baroknu raskoš u crkvama, ali i dokinuti regionalne razlike te stvoriti tip crkve koji će ispunjavati potrebe novog vremena i novog društvenog određenja, to jest staviti naglasak na praktično i utilitarno oblikovanje. U tom kontekstu možemo promatrati i kopaničku župnu crkvu. Naime, lišena barokne raskoši u eksterijeru i interijeru, naglasak arhitektonskog oblikovanja je stavljen na praktično i utilitarno.¹³¹ Tome svjedoči i troškovnik za gradnju o kojemu je bilo riječi ranije u tekstu. Dakle, crkvu u Velikoj Kopanici moglo bi se smatrati jednom od prototipa kasnijih tipskih crkava na području Slavonske krajine koje su karakterizirali naglašeni racionalizam i utilitarnost te funkcionalnost i praktičnost, a najvažniji kriterij bilo je oblikovanje preglednog prostora s dobrim pogledom na glavni oltar¹³², što je na ovom primjeru i ostvareno.

Možemo li kopaničku župnu crkvu promatrati i u kontekstu ranoklasicizirajućih crkava spojenih s baroknim klasicizmom? Hans Sedlmayer u knjizi *Österreichische Barockarchitektur* (1930.) tumači razdoblje vladavine Marije Terezije i Josipa II. kao vrijeme izraženog stilskog pluralizma - prisutni su kasnobarokna dinamika, rokoko i rani klasicizam koji se spaja s baroknim klasicizmom.¹³³ Klasicizam se u srednjoeuropskom prostoru temelji na ugledanju na antiku te na racionalističkom pristupu koji u prosvjetiteljstvu zahvaća i pristup arhitekturi koji se slaže s idealom

¹³⁰ Usp. Isto, str. 5.

¹³¹ Usp. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Fuction in Baroque Architecture)“, u: *Poznańskie Studia Slawistyczne 13: Forma i funkcja w słowiańskich językach i tekstach kultury*, Poznań: Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences (2017.), str. 308–311.

¹³² Usp. Dubravka Botica, „Dugo 18. stoljeće“ u sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća (kolovoz 2011.), str. 6.

¹³³ Usp. Dubravka Botica, „Klasicizam i barokni klasicizam u sakralnoj arhitekturi sjeverozapadne Hrvatske“, u: *Klasicizam u Hrvatskoj: zbornik radova znanstvenog skupa* (Zagreb, 30.-31. svibnja 2014.), (ur.) Irena Kraševac, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016., str. 55.

jozefinskog razdoblja kada je oblikovanje sakralne arhitekture bilo ograničeno na „nužno, korisno i svrhovito“. Klasicizam na srednjoeuropskom području karakteriziraju dvije struje – prva je vezana u malobrojne primjere „čistog“ klasicizma i revolucionarnog klasicizma koji su rezultat narudžbi vezanih uz dvor i carsku obitelj, a druga je spoj baroknog i klasicističkog oblikovanja. Drugu karakterizira pojednostavljanje formi te usvajanje antikizirajućeg dekorativnog repertoara. Grade se crkve u kojima se primjenjuju pojednostavljena prostorna rješenja kasnog baroka, a veće promjene događaju se u dekorativnom repertoaru: motive poput pokrenutih vitica, traka u prepletima ili mreža zamijenili su klasicizirajući motivi kao što su vaze i girlande, praćeni pravilno primijenjenim kapitelima i profilacijama klasičnih redova.¹³⁴ U hrvatskoj povijesti umjetnosti istraživanjima (baroknog) klasicizma bavila se Anđela Horvat koja je umjetnost 18. i prve polovine 19. stoljeća periodizirala na rani ili barokni klasicizam, klasicizam te kasni ili romantičarski klasicizam. Prvo razdoblje traje od oko 1780. do 1830. godine, a karakterizira ga postupni prijelaz i specifičan spoj baroka i klasicizma. Đurđica Cvitanović pak, obrađujući sakralnu arhitekturu na području Vojne krajine istoga toga razdoblja, uvodi termin „barokni funkcionalizam“¹³⁵, no jedno i drugo je u duhu racionalizacije sakralne arhitekture druge polovice 18. stoljeća. Horvat Levaj smatra da unificirane crkve građene propagandom bečkog *Hofbauamta* u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 18. stoljeća pa sve do 19. stoljeća, konkretno centralne (s jednotravejnim četverolisnim brodom i četverolisnim svetištem) i longitudinalne (manje s dva traveja, a veće s tri), pripadaju razdoblju kada se u tim krajevima već afirmirao klasicizam. Novi klasicistički stil izražavao se u oplošnjenju arhitektonske plastike, no ipak je osnovna koncepcija sakralnog prostora baziranog na centraliziranim travejima i rješenje pročelja uglavnom s integriranim zvonikom zadržana od baroka pa se za takvo stilsko usmjerenje uvriježila sintagma kasnobarokni klasicizam. Iako arhitektonsko rješenje velikokopaničke župne crkve isključuje zvonik integriran u pročelje, s druge strane pojednostavljeno oblikovanje prostora i arhitektonske plastike otkriva klasicističke naznake. Ne može se sa sigurnošću tvrditi je li takva redukcija financijske prirode ili je primijenjena s namjerom. Prevaga baroka ili klasicizma ovisila je o naručiteljima, graditeljima i mjestu nastanka, a klasicistička obilježja dominirala su u jozefinskom razdoblju, od osamdesetih godina 19. stoljeća.¹³⁶

¹³⁴ Usp. Isto, str. 56–59.

¹³⁵ Usp. Isto, str. 55.

¹³⁶ Usp. Katarina Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, 2015., str. 297.

4. OPREMA CRKVE SV. ILIJE PROROKA U VELIKOJ KOPANICI

Glavni oltar, uključujući i iluzionirani oslik oko njega (o kojemu će biti riječ kasnije u tekstu), reprezentativan je dio crkvenog inventara. Zbog konzervatorsko-restauratorskih radova na crkvi došlo je i do promjena u inventaru crkve. Slike *Porođenje Blažene Djevice Marije* i *Uzašašće Gospodinovo*, koje su nekoć stajale u odgovarajućim nišama na bočnim oltarima pred svetištem, trenutno su uklonjene. Pohranjene su u župnom stanu, a razlog uklanjanja je prevencija od oštećenja tijekom radova unutar crkve. Lijevo od glavnog oltara nalazi se krstionica, a desno oltar Srca Marijina i Srca Isusova s odgovarajućim kipovima na drvenoj menzi. Pohranjene su i slike sv. Antuna Padovanskog te sv. Apolonije koje su krasile oltare smještene s bočnih strana prvog traveja crkve. Danas se na oltaru sv. Antuna Padovanskog nalazi kip toga sveca, a na oltaru sv. Apolonije privremeno se nalazi kip sv. Ane s Marijom. Kipovi sv. Antuna Padovanskog i sv. Ane s Marijom poklon su njemačke nadbiskupije Paderborn (kojoj je jedno vrijeme boravio Vladislav Mandura, svećenik porijeklom iz Velike Kopanice), realiziran prije desetak godina. Crkveni inventar čine i dvije ispovjedaonice smještene uz zapadni zid broda, Lurdska špilja s Isusovim grobom, dva pozlaćena neogotička mjedena lustera, orgulje na koru, dvije kamene škropionice u ulaznom prostoru crkve te predmeti potrebni za obavljanje liturgije.

Najveći dio nekadašnjeg inventara crkve, koji je poznat iz arhivskih izvora, datira u 1823. godinu kada je crkva temeljito uređena. Te godine nabavljeni su glavni oltar, krstionica, ispovjedaonice, jaslice, svijećnjaci i orgulje.¹³⁷ Stare orgulje, poznate još iz vizitacije 1812. godine, 1823. godine su vjerojatno bile zamijenjene.¹³⁸ Nove orgulje s devet registara nabavljene su i 1880. godine za vrijeme biskupovanja biskupa Strossmayera. Tada je orgulje za većinu crkava po biskupiji izrađivala poznata osječka tvrtka Fabing, konkretno za kopaničku crkvu Lorenz Fabing (1820. – 1914.).¹³⁹ Njih je 1973. godine fotografirao Nino Vranić, a fotografije su pohranjene u fototeci Ministarstva kulture, u zbirci orgulja. Osim toga, digitalizirane su te dostupne na online fototeci.¹⁴⁰ Te orgulje su zamijenjene devedesetih godina kada je svećenik Vlado Mandura iz samostana u Njemačkoj donio elektrificirane orgulje. Njihov transport, rastavljanje i ponovno sastavljanje bili su

¹³⁷ Usp. NAĐ, br. 1209/1877., *Najdnevnik – inventar župe kopaničke 1877. godine*

¹³⁸ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitaciones canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 963.

¹³⁹ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5794> (pregledano 15. listopada 2019.)

¹⁴⁰ <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?q=velika%20kopanica> (pregledano 15. listopada 2019.)

veliki trošak za župu. Međutim, one se rijetko koriste.¹⁴¹ Ispovjedaonice se u novoj crkvi spominju u vizitaciji iz 1782. godine. Bilo su četiri – jedna u sakristiji, dvije uz klupe u crkvi, a jedna ispod kora.¹⁴²

Crkveni namještaj kopaničke župne crkve stilski je i vremenski neujednačen. Sav današnji namještaj datira u 20. stoljeće, razdoblje kada je crkva u više navrata pretrpjela intervencije u interijeru. Intervencije su najčešće bile tehničke prirode, vezane uz sanaciju vlage. Tako su, primjerice, prilikom jedne sanacije vlage srušene oltarne menze bočnih oltara. S druge strane, neke intervencije su bile izvedene iz liturgijskih razloga – uklonjena je pričesna ograda koja je dijelila brodove crkve i svetište jer se u njoj nije vidjela liturgijska svrha. Najreprezentativniji dijelovi crkvene opreme (glavni oltar, krstionica i propovjedaonica) pripadaju grupi neostilskog namještaja čija popularnost raste od 19. stoljeća kada je društvenom i duhovnom pluralizmu odgovarao i pluralizam historijskih stilova koji se sredinom stoljeća podijelio na dvije velike podgrupe: kasni barok–klasicizam i historicizam. Prijelaz iz baroknog klasicizma u historicizam u crkvenoj umjetnosti donio je stroži, tektonski, plošni stil oltara *jozefinskog* doba, odnosno povratak jednostavnijim, pročišćenijim oblicima. Ideal religiozne umjetnosti 19. st. postavilo je još početkom stoljeća nazarensko slikarstvo karakteristično po izbjegavanju naglašavanja emocija te povratku gotičkim i ranorenesansnim oblicima. Neostilovi anticipiraju modernost putem naglašene stereometrije volumena, izražajne čistoće masa i odmjerenosti detalja. Teži se perfekciji izvedbe u oblikovanju povijesnih uzoraka pri čemu veliku ulogu odigrava i dostupna mehanizacija. Dakle, polazište je interpretacija historijskog uzorka, a ne njihovo doslovno kopiranje.¹⁴³ Iako izrađeni u prvoj četvrtini 20. stoljeća, glavni oltar, propovjedaonica i krstionica crkve u Velikoj Kopanici pripadaju tipu neostilskog crkvenog namještaja 19. stoljeća. Još se Tridentskim koncilom (1545. – 1563.) propisuje postavljanje tabernakula na glavni oltar koji trebaju svojom raskoši dominirati crkvenom unutrašnjosti i privlačiti poglede vjernika. Takvu praksu slijede i rješenja interijera sakralnih prostora tijekom 19. stoljeća. Oltari su u pravilu bili djela većeg broja umjetnika ili obrtničkih majstora – od projektanata, kipara i drvorezbara pa do polikromatora i pozlatara.¹⁴⁴ U tom periodu veliku ulogu odigrava i umjetnički obrt, to jest primijenjena umjetnost. U usporedbi s ostalim vrstama likovne umjetnosti, zbog negativne konotacije vezane uglavnom uz masovnu tvorničku proizvodnju lišenu osobnog umjetničkog izražaja, ta vrsta

¹⁴¹ Usp. AŽVK, *Spomenica*, str. 438.

¹⁴² Usp. Irena Pauk Sili, *Župna crkva sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici*, 2008., str. 8.

¹⁴³ Usp. Irena Kraševac, *Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005., str. 28–30.

¹⁴⁴ Usp. Isto, str. 55–60.

umjetnosti slabije je znanstveno obrađena.¹⁴⁵ Drvo je najčešći materijal od kojega su oltari toga razdoblja rađeni, dok je kamen nešto rjeđi materijal. Također, arhitektura oltara je trodijelna sa središnjom nišom u kojoj je smještena skulptura crkvenog patrona te bočnim nišama. Predela ima isključivo funkcionalnu ulogu nosećeg elementa, često je ukrašena dekoracijama i reljefima, a antepedij je dekorativno ukrašen reljefima ili naslikanom cvjetnom ornamentikom. Za razliku od baroknog oltar 19. stoljeća nije sceničan – likovi su frontalno komponirani i zatvoreni u svoje obrisne linije i definirani prostorom niše.¹⁴⁶ U ovome opisu karakterističnog oltara lako uočavamo glavni oltar kopaničke župne crkve – kipovi sv. Ilije proroka, sv. Vida i sv. Valentina, čiji je pogled usmjeren prema puku, međusobno ne komuniciraju – svaki se nalazi u svojoj niši, od kojih je središnja najveća i posvećena upravo svetcu patronu. Cijeli oltar krase pozlaćena stilizirana cvjetna ornamentika i križevi. Autor glavnoga oltara, propovjedaonice i krstionice je Martin Štefančić iz Brodske Varoši. Njegovo djelovanje do sada nije analizirano ni valorizirano, međutim poznato je da se njegovi radovi nalaze u mjestima po Slavoniji i u Bosni i Hercegovini (odakle je vjerojatno i nabavljao materijal). Mogući uzori ili inspiracija njegovom izrazu mogu se pronaći u obližnjoj Đakovačkoj katedrali, posebno u djelima Vatroslava Doneganija čiji je izraz nešto konzervativniji u odnosu na umjetnička strujanja pred kraj 19. stoljeća, što se može opravdati njegovim obrazovanjem na tada prilično konzervativnoj venecijanskoj Akademiji, odnosu biskupa Strossmayera prema umjetnosti (uglavnom oslanjanje na nazarensko slikarstvo uz dozu idealizacije prikaza likova i oslanjanja na stare majstore) i samoj geografskoj poziciji Đakova koje je bilo u izolaciji od suvremenih umjetničkih zbivanja.¹⁴⁷ Kada je crkva prvi puta elektrificirana 1939. godine, nabavljena su i dva pozlaćena mjedena lusteru u „gotskom stilu“.¹⁴⁸

4.1. Glavni oltar sv. Ilije proroka

Štovanje sv. Ilije proroka u Velikoj Kapanici, a shodno tome i posvećivanje crkve tome svecu, kao i posvećivanje glavnoga oltara datira još na početak 18. stoljeća kada je župna crkva bila drvena. Ta prva drvena crkva, prema vizitaciji iz 1746. godine, imala je oltar koji su činili drvena menza,

¹⁴⁵ Usp. Isto, str. 62.

¹⁴⁶ Usp. Isto, str. 55–60.

¹⁴⁷ Usp. Dragan Damjanović, *Umjetničko blago Strossmayerove katedrale u Đakovu*, Đakovo; Zagreb: Grad Đakovo, Đakovačko-osječka nadbiskupija, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017., str. 199–200.

¹⁴⁸ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1938., str. 54.

drveno svetojhranište i slika svetca naslikana na platnu. Oltar je tada vjerojatno bio odvojen od sjevernoga zida crkve jer ista vizitacija svjedoči da se iza oltara nalazio drveni sanduk u kojemu se čuvao pribor za održavanje liturgije.¹⁴⁹ Vizitacija iz 1757. godine dodaje i informaciju da su sliku sv. Ilije na glavnom oltaru uokvirivale daske obojene poput vitica, a iznad oltara nalazio se baldahin od oslikanog platna s visećim resama sa strana.¹⁵⁰

Nakon izgradnje nove crkve vizitacije donose skromne deskripcije glavnoga oltara. Netom nakon izgradnje crkve kanonik Werneck zapisuje informaciju o pet oltara. Svaki je imao novi portatil, sliku naslikanu na platnu i sav ostali pribor za liturgiju. Na glavnom se oltaru nalazio stari tabernakul u kojemu se čuvala presveta euharistija i pozlaćena bakrena pokaznica u pozlaćenom bakrenom ciboriju obavijenom plaštem. U pokaznicama su se nalazila dva relikvijara – čestice sv. Križa i čestica vela Blažene Djevice Marije.¹⁵¹ Nakon vizitacije 1775. godine crkva je imala sedam drvenih pozlaćenih pokaznica sa svetim relikvijama koje se izlažu javnom štovanju, a to su čestice: Presvetog Križa, vela Blažene Djevice Marije, kostiju pape sv. Klementa i Kalista mučenika, svetih mučenika Teodora, Veneranda, Proba i Kolumba, mučenika Kasija, Fortunata, Felicisima i Valentina, djevice i mučenice sv. Apolonije te sv. Antuna Padovanskog.¹⁵² Godine 1812. vizitator donosi opis glavnoga oltara: visok je tri stope, čini ga zidana menza i gornji drveni dio pozlaćen na više mjesta, a na zidu je imao naslikanu sliku sv. Ilije. Presveta euharistija čuvala se u drvenom obojenom i mjestimično pozlaćenom svetojhraništu, a bila je okružena s dva drvena anđela.¹⁵³ Vizitator je 1818. godine zapisao da su svi oltari obrtnički rad i već ranije oslikani slikama „sumnjive vrijednosti“ koje su neprikladne za oltare.¹⁵⁴ Prilikom rušenja retable i postavljanja novoga oltara 1925. godine iza staroga je pronađen natpis: „Za darežljivosti Puka pravovirnog xupskoga, vladajući xupom Parok i V. Archidiacon Pavao Philippovich; maljao jest Antun Keller iz Zagreba, godine 1823.“¹⁵⁵ Nažalost, nije poznato je li taj natpis pronađen na poleđini drvenog retable ili na zidu, pa ostaje nerazriješeno pitanje je li slikar Keller, djelatan na brodskom području u prvim desetljećima 19. stoljeća, autor oltarne pale ili se njegov angažman odnos na zidni oslik o kojemu će biti riječ prilikom analize zidnog oslika crkve.

¹⁴⁹ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 51–53.

¹⁵⁰ Usp. Isto, str. 69–71.

¹⁵¹ Usp. Isto, str. 439–443.

¹⁵² Usp. Isto, str. 657–659.

¹⁵³ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 965–969.

¹⁵⁴ Usp. Irena Pauk Sili, *Župna crkva sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici*, 2008., str. 10.

¹⁵⁵ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1923., str. 71.

Antun Keller slikar je njemačkog podrijetla koji je slikarstvo učio kod svog oca Josepha Kellera na bečkoj akademiji. Njegovi radovi su kasnobarokni na prijelazu u klasicizam. Slikao je oltarne pale i portrete u Varaždinu početkom 19. stoljeća, a kasnije po središnjoj Hrvatskoj.¹⁵⁶ Dvije Kellerove slike nalaze se u stalnom postavu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, a nekoliko njegovih radova nalazi se i u vlasništvu Muzeja Brodskog Posavlja, što dokazuje njegovo djelovanje na tom području.¹⁵⁷

Godine 1823. rađen je i novi glavni oltar sa zidanom menzom i slikom svetca za koju kanonik Nikola Pinterović 1833. godine u vizitaciji piše da je vjerojatno naslikana preko ostataka ranije slike. Iz istoga zapisa saznajemo i da je 1823. godine svetište „ukusno“ oslikano. Na glavnom oltaru je i umjetnički kiparski rad dva krilata anđela i Jaganjca Božjeg s knjigom sa sedam pečata.¹⁵⁸ Inventar župe iz 1892. godine pruža uvid u tadašnji izgled glavnoga oltara. Na njemu se nalazio tabernakul, raspelo, šest srebrenih svijećnjaka, dva mala svijećnjaka pred tabernakulom, kipovi sv. Vida i sv. Valentina, dva drvena anđela i Jaganjac Božji (koji vjerojatno nisu mijenjani od uređenja 1823. godine kada se i prvi puta spominju), dva jastuka i pokrivač.¹⁵⁹ Novost je svakako čašćenje kulta sv. Vida i sv. Valentina koji se do tada nisu spominjali u izvorima. Godine 1923. svećenik Teodorović žali se na trošnost glavnoga oltara, a dvije godine kasnije naručuje novi kod klesara Martina Štefančića. 1927. godine dovršen je oltar s tri nova kipa za iznos od 47756 dinara, no kako po ugovoru klesar nije završio oltar na vrijeme, gubi 4000 dinara. Oni su vjerojatno zamijenili prijašnje kipove sv. Valentina i sv. Vida, a sudbina slike sv. Ilije sa starog oltara nije poznata.¹⁶⁰ Od intervencije 1925. godine nije bilo značajnijih promjena na glavnom oltaru. Postavljanje kamenog tabernakula s dvokrilnim vratima, iznutra obloženog svilom, odvalo se 1938. godine. Povrh njega je postavljen veliki pozlaćeni križ.¹⁶¹ Nova mramorna menza ispred oltara postavljena je 1984. godine.¹⁶²

Glavni oltar sv. Ilije proroka (slika 23.) smješten je ispred sjevernog zida polukružnog završetka svetišta na povišenju od dviju stuba. Donji dio (stipes) sastoji se od kamenog postamenta s trima pravokutnim dekorativnim ukladama (središnja s motivom križa, bočne s osmerokratnim

¹⁵⁶ Usp. Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, 1982., str. 174.

¹⁵⁷ Usp. mrežne stranice <http://athena.muio.hr/?object=linked&c2o=15930>, <http://www.matica.hr/kolo/285/likovna-bastina-broda-na-savi-i-njegove-okolice-u-xix-stoljecu-19856/> (pregledano 18. svibnja 2019.)

¹⁵⁸ Usp. Irena Pauk Sili, *Župna crkva sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici*, 2008., str. 10.

¹⁵⁹ Usp. NAĐ, br. 1634/1892, *Inventar župe kopaničke dostavlja Josip Vallinger*, Josip Vallinger, župnik vrpoljački, Vrpolje, 20. prosinca 1892.

¹⁶⁰ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1923., str. 72.

¹⁶¹ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1939., str. 53.

¹⁶² Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1984, str. 409.

zvijezdama) i mramorne menze oslonjene na četirima stupićima s bazama i kapitelima. Središnjim dijelom donjeg dijela oltara dominira tabernakul s ornamentiranim polukružnim završetkom, a na njega je postavljen ostakljeni ormarić s pokaznicom. Na tabernakulu se nalaze metalne vratnice na kojima su pronađeni pozlaćeni i posrebreni elementi u kombinaciji s ukrasnim kamenjem. Na menzu oltara postavljeno je šest metalnih svijećnjaka. Predela se oslanja na menzu, a na njenim bočnim stranama su polja s pravokutnim ukladama ispunjena vegetabilnim ornamentima. Glatke plohe oltara dekorirane su križevima, cvjetovima i stiliziranom vegetacijom. Na bočnim stranama predele nalaze se natpisi: „Bogu, na slavu, a svojim dušama na spas podigoše ovaj oltar Josip i Manda Ergotić“ (desno) i „Posvetio presvijetli gosp. Biskup Antun Akšamović za župnika Teodorovića. Izradio M. Štefančić 1925.“ (lijevo). Visoki retabl oltara sastoji se od triju pojedinačnih, ali međusobno povezanih polukružnih niša naglašenih parom stupova s bazama i kapitelima te zaključene zabatima. Niše imaju kamene postamente na koje su postavljeni drveni kipovi s vlastitim drvenim bazama: u središnjoj je sv. Ilija prorok, lijevo sv. Vid, a desno sv. Valentin. Skulpture su polikromirane, preslikane uljanom bojom i dobro očuvane. Oltar je izrađen od kamena, mramora i štuko mase s pozlatom na vegetabilnim ornamentima i križevima. Oltar je izradio 1925. godine Martin Štefančić iz Brodske Varoši,¹⁶³ a drvene kipove Miloš Hohnjec iz Celja.¹⁶⁴

Sv. Ilija (slika 24.) glavni je i središnji kip na oltaru; prikazan kao mršavi, bradati muškarac s pozlaćenom aureolom. Lijevom rukom blagoslivlja, a u desnoj drži svitak rastvoren na haljini. Pod njegovom lijevom nogom nalazi se gavran s kruhom u ustima. To je karakteristični prikaz Ilije u pustinji (1 Kr 17,1–6) koji je isprva dugo živio pustinjačkim životom.¹⁶⁵ Okružuju ga mučenici sv. Vid i sv. Valentin. Skulptura sv. Vida (slika 25.) smještena je u lijevoj niši oltara; prikazan je kao mladić s pozlaćenom aureolom i vijencem od maslinovih grančica na glavi. U desnoj ruci drži mač, a lijevom pokazuje na svoje atribut uz koji ga se najčešće prikazuje - kotao podno lijeve noge s plamenom vrele smole u koji ga je car bacio kako bi ga usmrtio.¹⁶⁶ Skulptura sv. Valentina (slika 26.) smještena je u desnoj niši oltara, prikazan je kao bradati biskup s biskupskim štapom u lijevoj i svitkom u desnoj ruci s natpisom „Teum van“. Sv. Valentin se uglavnom prikazuje kao biskup ili svećenik, stoga na sebi ima liturgijsko ruho i mitru. O njemu se zapravo ne zna mnogo, a nije sigurno

¹⁶³ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1925., str. 70–72.

¹⁶⁴ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1939., str. 50.

¹⁶⁵ Usp. Branko Fučić, „Ilija“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska Sadašnjost, 1985., str. 259.

¹⁶⁶ Usp. Emilijan Cvec, „Vid“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska Sadašnjost, 1985., str. 583.

ni da je bio mučenik iako legenda tvrdi suprotno. Slijepoj poganskoj djevojčici vratio je vid. Kult mu je raširen po cijelom svijetu, posebno po Sloveniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj.¹⁶⁷ Skulpturalna skupina Presveto Trojstvo (slika 27.) smještena je na konzoli dekoriranoj vegetabilnim motivima povrh središnje niše oltara. Prikazuje Boga Oca i Isusa Krista u sjedećem položaju, a pod nogama im je polukugla. To je najučestaliji antropomorfni prikaz sv. Trojstva u zapadnoj ikonografiji koji formalno razlikuje i individualizira tri Osobe: Oca prikazanog kao starca, Sina u muževnoj dobi i Duha Svetoga kao golubicu.¹⁶⁸

4.2. Bočni oltari

O bočnim oltarima pred trijumfalnim lukom danas možemo govoriti samo u arhitektonskom smislu jer su svoju funkciju izgubili tijekom radova na crkvi u drugoj polovici 20. stoljeća. Još je prva crkva imala dva bočna oltara pred svetištem s glavnim oltarom – s lijeva se nalazio oltar Blažene Djevice Marije sa slikom na platnu, a s desna oltar posvećen Presvetom Križu, također sa slikom na platnu.¹⁶⁹ Vizitacija iz 1757. godine bilježi da su slike bile uokvirene. Tada se prvi put spominje i oltar sv. Antuna Padovanskog s lijeve strane u prvom brodu crkve. On se sastojao od uokvirene slike sv. Antuna Padovanskog naslikane na platnu, a bio je urešen baldahinom.¹⁷⁰

Novoizgrađena crkva naslijedila je čašćenje Blažene Djevice Marije i sv. Antuna Padovanskog, čemu u prilog vjerojatno ide posjedovanje čestica vela Blažene Djevice Marije i kostiju sv. Antuna Padovanskog. Bočni oltar posvećen Presvetom Križu u novoj je crkvi bio posvećen Našašću sv. Križa, a bliže ulazu u crkvu nalazio se oltar Presvetog Trojstva.¹⁷¹ Biskup Galjuf je prilikom posvete crkve 1777. godine kao spomendan odredio „nedjelju najposljednju po Duhovi“,¹⁷² odnosno blagdan Presvetog Trojstva. Titulari bočnih oltara povezani su i s osnivanjem već spomenute Bratovštine

¹⁶⁷ Usp. Emilijan Cvec, „Valentin“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska Sadašnjost, 1985., str. 581.

¹⁶⁸ Usp. Branko Fučić, „Trojstvo“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska Sadašnjost, 1985., str. 571–572.

¹⁶⁹ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 51–53.

¹⁷⁰ Usp. Isto, str. 69–71.

¹⁷¹ Usp. Isto, str. 375–377.

¹⁷² Lijeve ploča unutar trijumfalnog luka.

kršćanskog nauka 1765. godine koja je slavila Našašće sv. Križa¹⁷³ i rođendan Blažene Djevice Marije.¹⁷⁴ Vizitacija iz 1775. godine spominje bočni oltar sv. Križa. Ta informacija stvara konfuziju u određivanju titulara desnog bočnog oltara jer se s jedne strane može raditi o promjeni titulara, a s druge o interpretaciji vizitatora. Oltar Presvetog Trojstva posvećen je mučenici sv. Apoloniji čije je čestice kostiju crkva posjedovala. Tada su svi oltari bili drveni, obojeni oponašajući hrastovinu i mjestimično pozlaćeni. Bočni oltari pred svetištem imali su po dvije slike naslikane na platnu (međutim, ne piše kojeg sadržaja), a oni niže u brodu crkve jednu sliku.¹⁷⁵ Desni bočni oltar pred svetištem promijenio je titular oko 1782. godine kada je posvećen Kristovom Uzašašću.¹⁷⁶ Do 1811. godine drvene menze bočnih oltara zamijenile su zidane, a retabl je bio drven sa slikom naslikanom na platnu,¹⁷⁷ međutim vizitator 1818. godine zaključuje da su „sumnjive vrijednosti“.¹⁷⁸ Prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova nad bočnim oltarima je pronađen natpis s godinom 1843. koja otvara pitanje jesu li tada izrađeni oltari ili su u niše umetnute slike *Rođenje Blažene Djevice Marije* i *Uzašašće Gospodinovo*, o kojima su podatci oskudni. Njih je Anđela Horvat opisala kao bidermajerske.¹⁷⁹ Prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova sondiranjem spoja zidanog plašta i oltara zaključeno je da su bočni oltari dozidani naknadno.¹⁸⁰ Prizor na slici *Rođenje Blažene Djevice Marije* ne odudara od tipološki jednakih prikaza te teme.¹⁸¹ Sv. Ana, Bogorodičina majka, bočno leži na postelji. Iza nje je njen muž Zaharija, a pred njom su tri žene: jedna s vrčem, a druge dvije kupaju novorođenče. Povrh prikaza su anđeli (koji se u ovom prizoru javljaju od 16. stoljeća) nose bijeli natpis s tekstom: „Porodenje tvoje – Sveta Bogorodice! – Veselje navistilo je svemu Svituu.“ Druga

¹⁷³ „Blagdan Uzvišenja svetog Križa nastao je u Jeruzalemu. U 5. stoljeću se 14. rujna slavila obljetnica posvete Konstantinove bazilike na Golgoti. Prema Egeriji taj je dan bio izabran zato što se upravo toga dana 335. godine, zaslugom Helene, majke cara Konstantina, pronašao sveti Križ. U Rimu se, pod galskim utjecajem, početkom 6. stoljeća 3. svibnja slavio blagdan Našašća sv. Križa. Od 7. st., nakon što su relikvije svetoga Križa 635. godine preotete od Perzijanaca, sveti Križ se izlagao vjernicima na štovanje 14. rujna u vaticanskoj bazilici. Budući da su se relikvije doslovno podizale, uzdizale u vis da bi ih vjernici vidjeli, blagdan se počeo nazivati *uzvišenje*, odnosno križ je postao moćno sredstvo Kristove proslave i ljudskoga spasenja. Kasnije su relikvije prenesene u baziliku Svetog jeruzalemskog Križa. Blagdan našašća sv. Križa dokinut je 1960. godine, iako se u nekim mjestima, primjerice Vodicama, on još uvijek slavi 3. svibnja.“ dr. sc. Zvonko Pažin, župnik u Čepinu i profesor liturgike na KBF-u u Đakovu (izvor: <https://www.vjeraidjela.com/uzvisenje-svetog-križa-2/>, <http://www.zupa-vodice.hr/blagnasasca.htm>, posjećeno 15. listopada 2019.)

¹⁷⁴ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kapanice*, 2017., str. 57.

¹⁷⁵ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 657–659.

¹⁷⁶ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 9.

¹⁷⁷ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 965–969.

¹⁷⁸ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 10.

¹⁷⁹ Usp. Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu [dalje NAZ], Anđela Horvat, *Putna bilježnica 9a*, 1951., str. 7.

¹⁸⁰ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 93.

¹⁸¹ Usp. Branko Fučić, „Rođenje Bogorodičino“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 510

slika, *Uzašašće Gospodinovo*, prikazuje Isusov ulazak na nebo. Pod nogama su mu dva anđela u bijelim haljinama koja se obraćaju grupi apostola koja okrenuta leđima stoji i kleči. Podno prikaza stoji tekst: „Ljudi Galilei, shto stoite gledajuch u Nebo? Obi Isus koise udze od vas u Nebo, takoche, dojti, kakogod ga vidite iducheg u Nebo. Dill. Apost. Pog. I. red 10.11.“ Takav prikaz nastao je u Italiji potkraj 13. stoljeća pod utjecajem Cavallinija i Giotta koji su obnovili helenistički tip prikaza, no prikazuju Krista u profilu i bez mandorle. Tijekom 14. stoljeća kompoziciju obogaćuju apostoli i Bogorodica te anđeli koji zatvaraju krug okrećući gledatelju leđa.¹⁸² Oba bočna oltara imaju identično arhitektonsko rješenje. Na bočnim stranama oltar flankiraju visoki kvadratni postamenti s bazama na koje se u zoni retabla oslanjaju polustupovi s profiliranim bazama i glatkim, oslikanim kapitelima sa sivim ornamentima. Profilirana arhitravna greda (trabeacija) naslanja se na gređe polustupova, a atika glatke površine proteže se do sredine polustupova. Atika je zaključena segmentiranim profiliranim vijencem. Retabl čine zidna ploha u čijem se središtu nalazi niša za oltarnu palu.

Popis inventara iz 1892. godine uključuje i popis liturgijskih predmeta na bočnim oltarima: četiri limena svijećnjaka, raspelo, kamen s relikvijom i dva jastučića. Na bočnim oltarima u brodu crkve umjesto limenih, bila su četiri mjedena i dva drvena svijećnjaka. Nije precizirano na kojim oltarima se nalaze dvije male statue koje se spominju u popisu inventara.¹⁸³ Popis inventara u *Imovniku* iz 1949. godine spominje da su bočni oltari 1924. godine renovirani, no nažalost ne spominje o kakvoj se intervenciji radi.¹⁸⁴ Fotografije i popis u *Imovniku* crkve iz 1930. godine daju nešto detaljniji uvid u opis i sadržaj svih bočnih oltara. Bočni oltari pred svetištem zidani su od opeke i obojeni kao imitacija mramora, a menza im je bila kamena. Na oltaru posvećenom Uzašašću Gospodinovom (slika 28.) nalazila se u niši uljana slika s drvenim okvirom. Kipovi Presvetog Srca Isusovog, sv. Ivana Krstitelja i sv. Pavla te pozlaćeni drveni relikvijar s moćima sv. Križa u zidanom tabernakulu sprijeda zatvorenim staklom stajali su na menzi. Oltar Blažene Djevice Marije postao je oltar Porođenja Gospinog, vjerojatno zbog slike te tematike koja se nalazila u niši. Na menzi toga oltara nalazili su se kipovi Srca Marijina, sv. Roka i sv. Blaža te drveni relikvijar s moćima Gospinog plašta unutar zidanog tabernakula s jednokrlnim staklenim vratima. Pored toga oltara nalazio se i veliki kip sv. Josipa s djetetom Isusom, a pod njim malo klecalo.¹⁸⁵ Oko 1890. godine širi se pobožnost prema

¹⁸² Usp. Branko Fučić, „Uzašašće“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 578–579.

¹⁸³ Usp. NAĐ, br. 1634/1892, *Inventar župe kopaničke dostavlja Josip Vallinger*, Josip Vallinger, župnik vrpoljački, Vrpolje, 20. prosinca 1892.

¹⁸⁴ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1949., str. 106–117.

¹⁸⁵ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1930., str. 1-5.

Presvetom Srcu Isusovu i Srcu Marijinu pa mnogobrojne crkve nabavljaju kipove te tematike.¹⁸⁶ Donji oltari u brodu crkve imali su menze izrađene od opeke, no bili su bez retabla. Oltar sv. Apolonije (slika 29.) imao je uljanu sliku i moći svetice unutar zidanog tabernakula sa staklenim jednokrlnim vratima. Jednako tako izgledao je i oltar sv. Antuna Padovanskog (slika 30.).¹⁸⁷ Godine 1943. župnik Pavao Matijević došao je na ideju da od četiri bočna oltara načini dva posvećena Srcu Isusovom i Srcu Marijinu. Klesar Štefančić dao je ponudu koju je i biskup odobrio, uz uvjet da se na srušene oltare sačuva uspomena, odnosno slike, čak i ako nemaju umjetničku vrijednost, nego samo starinsku.¹⁸⁸ Ideja se ipak nije realizirala. Anđelko Škrinjarić iz Kruševice je 1952. godine naslikao sliku sv. Antuna Pustinjaka koje se na blagdan toga sveca stavljala na oltar sv. Antuna Padovanskog.¹⁸⁹ Šezdesetih godina oltari sv. Antuna Padovanskog i sv. Apolonije srušeni su zbog dotrajalosti drvenih potrabla. Crkva se tijekom druge polovice 20. stoljeća borila s vlagom. Zbog toga su prilikom horizontalne hidroizolacije 1976. godine srušene menze bočnih oltara. Nešto kasnije, prilikom postavljanja mramornog poda u crkvi početkom osamdesetih godina, na mjesto oltara Porođenja Blažene Djevice Marije premješta se krstionica koja je do tada bila smještena u edikuli pokraj oltara sv. Antuna Padovanskog. Oltar Uzašašća Gospodinova postaje oltarom Srca Marijina i Srca Isusova.¹⁹⁰

4.2.1. Oltar Srca Marijina i Srca Isusova

Oltar je smješten na istočnoj strani slavolučne stijene u nivou poda broda crkve podno arhitektonskog okvira nekadašnjeg oltara Uzašašća Gospodinova (slika 31.). U donjem dijelu zidanog oltara nalazi se drveni oltar koji se sastoji od jednostavnog modro obojenog drvenog stipesa s menzom. Uglovi stipesa su pozlaćeni, a u središnjom uvučenom dijelu nalazi se slika Gospe Šumanovačke. Na menzi se nalaze svježe polikromirane skulpture Srca Marijina i Srca Isusova, radovi tirolskih majstora. Marija, čiji je pogled usmjeren prema promatraču, u žutoj je haljini, ogrnuta modrim plaštem, oko glave joj je aureola sa zvijezdama, desnu ruku drži na gorućem srcu koje se

¹⁸⁶ Usp. Milko Cepelić, Matija Pavić, „XXVII. Crkve po biskupiji“, u: *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački I sriemski: god.1850.-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1900.-1904., str. 406–409.

¹⁸⁷ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1930., str. 1–5.

¹⁸⁸ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1943., str. 159; NAĐ, br. 4699/1942, *Kopanica V. ž. u. – postavljanje novih oltara*, Biskup Akšamović

¹⁸⁹ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1952., str. 191.

¹⁹⁰ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008, str. 13–15.

nalazi unutar zlatnih zraka svjetlosti, a lijeva ruka joj je ispružena i na nju je ovješena krunica. Isus, čiji pogled je usmjeren dolje, u bijeloj je haljini, ogrnut crvenim plaštem, a položaj ruku, na kojim su vidljive stigme, isti je kao kod Marije. Pobožnost prema Srcu Isusovu, simbolu Kristove ljubavi i žrtve, javlja se već u srednjem vijeku, no najveću pažnju dobiva propagandom isusovačkog reda u 17. stoljeću. Srce u plamenu, ikonografska oznaka pojma ljubavi, javlja se od 16. stoljeća vizijom redovnica Margarete Alacoque 1673. godine. Taj se motiv proširio u 18. stoljeću kada nastaje i pandan Srce Marijino iz čijeg srca izbijaju simbolički znakovi: plamen ljubavi, ljiljan djevičanske čistoće, a u srce se zabada mač boli.¹⁹¹

4.2.2. Oltar sv. Antuna Padovanskog

Oltar se sastoji od drvenog stolića na kojega je postavljen kip sv. Antuna Padovanskog s malim Isusom (slika 32.). Prikazan je u smeđoj franjevačkoj odjeći, u desnoj ruci mu je knjiga na kojoj stoji dijete Isus, a pod lijevom rukom mu je bijeli ljiljan. Bijeli ljiljan karakteristična je svetačka oznaka ovoga sveca, a s Isusom se prikazuje kao s djetetom na rukama.¹⁹² Kip je poklon njemačke nadbiskupije Paderborn realiziran prije desetak godina, a privremeno se nalazi umjesto slike sv. Antuna Padovanskog koja je pohranjena radi zaštite od radova u interijeru crkve. U hrvatskoj crkveno-pučkoj tradiciji štovanje Antuna Padovanskog uz bok je štovanju Blažene Djevice Marije i Isusa Krista. O njemu postoje čak i hrvatske legende iako svetac nije našega podrijetla. Papa Grgur IX. 30. svibnja 1232. godine proglasio ga je svetim u do sada najkraćem procesu kanonizacije u povijesti Crkve.¹⁹³

Slika nepoznatog autora, koja je stajala na tome mjestu, prikazuje sv. Antuna Padovanskog i dijete Isusa za ispovjedaonicom. Sv. Antun, u karakterističnoj franjevačkoj odjeći, u stavu je adoracije pred malenim Isusom koji omotan u bijelo platno sjedi na ispovjedaonici. Nad njima u oblaku lete *putti*.

¹⁹¹ Usp. Usp. Branko Fučić, „Srce Isusovo“ i „Srce Marijino“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 542–543.

¹⁹² Usp. Marijan Grgić, „Antun Padovanski“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 120.

¹⁹³ Usp. Marko Dragić, „Štovanje sv. Antuna Padovanskoga u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini“, u: *Ethnologica Dalmatica*, No. 25 (2018.), str. 37–66.

Slika sv. Antuna Opata, koja se na njegov spomendan iznosila i stavljala umjesto slike sv. Antuna Padovanskog, prikazuje ga na ulazu u spilju iza kojeg se prostire priroda. Odjeven je u redovnički habit, a na lijevo rame oslonjen mu je križ sa zvoncem kojim istjeruje zle duhove, njegov karakteristični atribut. Poznat je po odricanju i duhovnom rastu te služenju Bogu. Dvadeset godina živio je u ruševini pored Nila, a upravo taj prizor njegove tjelesne i psihičke borbe predmet je mnogih umjetničkih djela.¹⁹⁴ Na zidnom plaštu otkriven je iluzionistički oslik o kojemu će biti riječ kasnije u tekstu.

4.2.3. Oltar sv. Ane

Oltar se sastoji od drvenog stolića na koji je postavljen kip sv. Ane s Marijom (slika 33.). Prikazana je kao sredovječna žena u zelenoj haljini, ogrnuta smeđim plaštem. S desne strane joj je djevojčica Marija u bijeloj haljini čiji je pogled usmjeren u knjigu koja se nalazi u lijevoj ruci sv. Ane, a tekst knjige glasi: „Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel.“ Ta kasnosrednjovjekovna (s prijelaza u 16. stoljeće) ikonografska tema izrasta iz pučke pobožnosti prema sv. Ani.¹⁹⁵ Kip je također poklon njemačke nadbiskupije Paderborn. Oltar je privremena intervencija u prostoru jer je kip sv. Ane s Marijom zamijenio sliku sv. Apolonije koja je pohranjena radi zaštite od radova u interijeru crkve. Na toj je slici sv. Apolonija prikazana kao mlada djevojka okružena grupom vojnika pokraj pripremljene lomače za njeno spaljivanje. U 3. stoljeću u Aleksandriji, tijekom progona kršćana, Apolonija je ostala u gradu s onima koji nisu uspjeli pobjeći. Tijekom uhićenja Apolonija je znakom križa rasprsnula sve kipove božanstava koje su progonitelji štovali. Za kaznu su joj iščupali zube te joj priredili lomaču. Na kraju se sama bacila u vatru prinoseći svoje tijelo Kristu.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Usp. Marijan Grgić, „Antun pustinjač“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 119.

¹⁹⁵ Usp. Branko Fučić, „Ana (sveta) poučava Bogorodicu“, u: isto, str. 112.

¹⁹⁶ Usp. Marijan Grgić, „Antun pustinjač“, u: isto, str. 127.

4.3. Krstionica

Prva krstionica nalazila se u niši na zidu sakristije pa je kanonik naredio njen premještaj pod kor crkve.¹⁹⁷ Kada se premjestila pokraj kora, činio ju je jedan ormarić. Tijekom zime djeca su se krstila u sakristiji gdje je ugrađena peć kako bi se u tom prostoru mogla čuvati krsna voda.¹⁹⁸ Nova krstionica napravljena je 1823. godine. Povrh krstionice su se nalazile skulpture sv. Ivana Krstitelja i Svetoga krštenika.¹⁹⁹ U izvorima se o krstionici nije pisalo do postavljanja nove krstionice 1930-ih godina u edikulu pokraj oltara sv. Antuna Padovanskog. Izradio ju je Martin Štefančić 1930-ih godina. Kada je menza bočnog oltara Rođenja Blažene Djevice Marije bila srušena, ondje je premještena nova krstionica (slika 34.). Sastoji se od četverostranog kamenog postamenta na koji se oslanja niži, gipsani, kvadratni postament s dekoriranim uglovima na koji je postavljen snop polustupova s bazama, izduženog osmerostranog tijela krstionice i pri vrhu osmerostranog piramidalnog zaključka s monokromnom skulpturom Krštenja Isusovog. Tijelo krstionice izrađeno je od gipsanih ploča s ukladama ornamentiranim pozlaćenim križevima, vegetabilnim motivima i orlovima. S prednje strane nalaze se dvokrilne metalne vratnice s pozlaćenim figuralnim prikazima iz Starog (Adam i Eva sa stablom života i zmijom) i Novog zavjeta (krštenje Isusovo). Ispod vratnica i gipsanog dijela nalazi se osmerostrana ploča od umjetnog kamena, a ispod nje gipsani dio s motivima anđela i vegetacijom.

4.4. Propovjedaonica

Prva propovjedaonica u novoizgrađenoj crkvi bila je, prema riječima kanonika, sličnog rada kao i oltari, dakle drvena, obojena oponašajući hrastovinu i mjestimično pozlaćena, ali nije poznat njezin smještaj u crkvi.²⁰⁰ Propovjedaonica je ostala drvena sve do obnove crkve 1925. godine kada se župnik Teodorović žalio na njenu trulost.²⁰¹

Današnja propovjedaonica djelo je Martina Štefančića, a rađena je istovremeno kad i glavni oltar, 1925. godine. Smještena je na sjeveroistočnom zidu broda, a čini je osmerostrana govornica s

¹⁹⁷ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 439–443.

¹⁹⁸ Usp. Isto, str. 657–659.

¹⁹⁹ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 12.

²⁰⁰ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 657–659.

²⁰¹ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1923, str. 72.

podnožjem i baldahinom koji ponavlja tlocrtni oblik govornice (slika 35.). Podnožje se sastoji od četverostranog mramornog postamenta na koji se oslanja gipsani kvadratni postament s dekoriranim uglovima, zatim snopa mramornih polustupova s bazama i osmerostranog proširenja (ukrašenog pozlaćenim natpisom IHS) na čijem se vrhu nalazi višestрана ploča od umjetnog kamena. Govornica se sastoji od osam ploha, a svaka ploha ima četiri uklade ukrašene vegetabilnim motivima. Baldahin jednostavnog oblikovanja sadrži u središtu reljef goluba Duha Svetoga u snopu zraka, a bridovi su ukrašeni jednostavnom dekoracijom (slika 36.).

4.5. Božji grob i oltar Gospe Lurdske

Isusov grob spominje se prvi put prilikom uređenja crkve 1823. godine, a činila ga je slika položena Spasitelja. Gospin oltar u stijeni, to jest špilja Gospe Lurdske, poznat je iz popisa inventara 1892. godine. Na oltaru je bio kip Blažene Djevice Marije od voska u pozlaćenom okviru i staklu.²⁰² Širenje kulta Gospe Lurdske oko 1880. godine utjecalo je na titular toga oltara.²⁰³ Novo rješenje oltara poznato je iz *Imovnika* iz 1930. godine kada se na oltar smještaju kipovi Blažene Djevice Marije i Bernardice, a podno oltara smješten je drveni *corpus* Isusov.²⁰⁴

Smješteni su u pretprostoru, zapadno od glavnog ulaza, pod korom (slika 37.). Zauzima donju zonu polukružne niše. Ispred niše ostala su sačuvana dva krila niske, metalne, zaštitne ograde s drvenim završetkom. Kip ležećeg Isusa smješten je ispod oltarne menze u pravokutni drveni korpus jednostavne plošne obrade s pravokutnim otvorom. Gornji dio ispod menze ima profilaciju. Oltar Gospe Lurdske naslanja se na menzu Božjeg groba. Zona retabla sastoji se od umjetne, pozadinske spilje u koju su ukomponirani drveni kipovi Gospe Lurdske i sv. Bernardice. Sv. Bernardica je u klečećem položaju, desnu ruku drži uz pregaču, a lijeva joj je uzdignuta i u nju je dodana krunica. Gospa Lurdska prikazana je u stavu adoracije, a odjevena je u bijelo sa svjetloplavom trakom oko pasa. Spilja je izrađena od kombiniranih materijala kore drveta, kaširanog platna i gipsa na drvenoj

²⁰² Usp. NAĐ, br. 1634/1892, *Inventar župe kopaničke dostavlja Josip Vallinger*, Josip Vallinger, župnik vrpoljački, Vrpolje, 20. prosinca 1892.

²⁰³ Usp. Milko Cepelić, Matija Pavić, J XXVII. Crkve po biskupiji, u: *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački I sriemski: god.1850.-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1900.-1904., str. 406-409.

²⁰⁴ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1930., 1-5.

osnovi, a obojena je zelenom, bijelom, sivom i smeđom bojom. Taj je prikaz na temelju ukazanja Bernardici Soubirous u spilji kraj mjesta Lourdes u Francuskoj 1858. godine.²⁰⁵

4.6. Zvona u tornju crkve

Nakon izgradnje crkve (dok zvonik nije imao kupolu) u toranj su smještena tri zvona teška 100, 70 i 20 funti, to jest 56, 39 i 11 kilograma. Nakon postavljanja kupole i pozlaćenog križa na vrh tornja u njega je umetnuto i četvrto zvono teško 322 funte (180 kg).²⁰⁶ Prema vizitaciji iz 1840. godine zvona su posvećena Presvetome Trojstvu, na čast sv. Ilije proroka, sv. Franji, sv. Ivanu Kapistranu i sv. Nikoli Biskupu.²⁰⁷ Tijekom Prvog svjetskog rata za potrebu proizvodnje oružja i streljiva pretapana su sva crkvena zvona u župnoj crkvi. Odredbe su bila lišena zvona povijesne i kulturne vrijednosti pa je tako ostalo sačuvano zvono iz beravačke crkve koje je posuđeno župnoj crkvi. Godine 1920. beravačkoj je crkvi vraćeno zvono, a svećenik Mirko Pejaković naručuje zvona za župnu i filijalne crkve. Šest godina kasnije pokrenuta je i akcija prikupljanja sredstava za kupnju većih zvona za župnu crkvu. Zemljišna je zajednica za tu nabavku dala 3000 dinara, a ostatak su namirili mještani – svaki je za tu svrhu trebao uplatiti 11,5 dinara po jutru zemlje. Nova je zvona svećenik Dragutin Teodorović naručio u ljubljanskoj *Strojnoj tovarni i livarni d.d.* Zvona su iste te godine na blagdan sv. Trojstva ugrađena i posvećena. Veliko zvono (525 kg) posvećeno je sv. Trojstvu, srednje zvono (275 kg) Blaženoj Djevici Mariji, a malo zvono (181,5 kg) sv. Iliji.²⁰⁸

²⁰⁵ Usp. Branko Fučić, „Gospa Lurdská“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 244.

²⁰⁶ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 51.

²⁰⁷ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 12.

²⁰⁸ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, 2017., str. 77–79.

5. ZIDNI OSLIK CRKVE U VELIKOJ KOPANICI

Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima 2007. godine²⁰⁹ na unutrašnjim zidovima crkve pronađeno je pet slojeva žbuke i četiri sloja zidnog oslika. Zidovi i arhitektonska plastika izvorno su bili oličeni bijelo, a najvrjedniji ostaci fresaka pronađeni su u brodu i svetištu. Na izvornom bijelom sloju (bez oslika) uočeni su brojni naknadni slojevi i preslici na pojedinim elementima.²¹⁰ Oslík koji nakon konzervatorsko-restauratorskih radova krasi kopaničku župnu crkvu, prema zaključku konzervatora i restauratora, tehnološki je kvalitetan i povijesno-umjetnički interesantan.²¹¹ Prilikom odstranjivanja preliča, isti se ponašao različito u pojedinim zonama svetišta. Na nekim dijelovima zidnih ploha i kupolastog svoda pričvrstio se za podlogu i teško se skidao dok se na drugima u uvjetima povišene vlažnosti odvojio od podloge pri čemu je povukao sa sobom i slikani sloj (slika 38.).²¹²

Prilikom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i radova oslik je najprije utvrđen na zidovima i svodu svetišta te na zidovima lađe. Glavni oltar, uz iluzionistički naslikanu kupolu, reprezentativan je i najkvalitetniji dio oslika. Veliki iluzionistički oltar slikan u perspektivnom skraćenju s korintskim kapitelima i profiliranim gređem s dentima te s prikazom Presvetoga Trojstva u zoni atike proteže se apsidalnim zidom svetišta (slika 39.). Naslikan je na vapnenoj žbuci. U središnjoj polukružno zaključenoj iluzionističkoj niši vjerojatno se nalazila oltarna pala s prikazom sv. Ilije koja se spominje u arhivskim izvorima. U središtu gređa nalazi se natpis „DEO TRI et FILIO et SPIRITUI InHoNoReM ScTi PrOeHet ELLAE“ koji je povezan s oltarnom palom i titularom crkve. Oltar krasi monokromatski *putti* i zlatne vaze. Atiku, koja prati polukružni oblik arhitravne grede, flankira sa svake strane snop polustubova s profiliranim gređem ukrašenim zlatnim dentima na kojima

²⁰⁹ Od 2008. do 2010. provedeni su radovi skidanja preliča i sanacije podloge i slikanog sloja na slici na svodu svetišta, a nastavilo se 2011. završetkom obnove medaljona s četiriju strana kupole te dijelom slike s prikazom Presvetoga Trojstva na istočnom zidu svetišta. Od 2012. radilo se na istočnom zidu svetišta te na zidovima lađe, gdje je iste godine dovršena obnova dvaju malih, iluzionistički naslikanih oltara na bočnim zidovima. Radovi na velikom naslikanom oltaru trajali su do 2014. godine, a na njemu su skinuti preliči, uklonjeni naknadni popravci u cementnoj žbuci u gornjoj zoni, površine su grubo ožbukane i pripremljene za nanošenje završnog sloja žbuke. Pukotine su injektirane i ostavljene za završnu obradu, a 2013. nastavilo se s odvajanjem i opšivanjem stare žbuke od cementnog dijela donje zone oslika. Završetak je uslijedio 2014. godine, kada su prezentirani srednji i gornji dio naslikanog oltara, s obzirom na to da je donji već prije otučen pa je ondje nanosena samo vapnena žbuka. Ista žbuka nanosena je i na otučene donje dijelove bočnih zidova svetišta 2015., čime su radovi završeni. Više vidi u: Željko Hnatjuk, „Radovi u 2015. godini; Velika Kopanica“, u: *Portal. Godišnjak hrvatskog restauratorskog zavoda*, 7/2016, str. 250–251.

²¹⁰ Usp. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 88.

²¹¹ Isto, str. 94.

²¹² Usp. Željko Hnatjuk, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, konzervatorsko-restauratorski elaborat o provedenim radovima na zidnom osliku, Osijek, 2016., str. 4.

sjede *putti* (slika 40.). Nad atikom se nalazi još jedno gređe koje po sredini ima postament sa zlatnom vazom. U središtu atike nalazi se oslik s prikazom Presvetoga Trojstva na nebu (slika 41.). Isus Krist, sa zrakastom aureolom, djelomično je omotan tkaninom, desnom rukom oslonjen na polukuglu, a u lijevoj drži križ. Bog Otac, s trokutastom aureolom, odjeven je u haljinu i ogrnut plaštem. Lijeva ruka mu je podignuta, a u desnoj mu je žezlo. Nad njima se nalazi Duh Sveti u obliku golubice. To je najučestaliji antropomorfni prikaz sv. Trojstva u zapadnoj ikonografiji.²¹³

Na istočnom zidu između vrata sakristije i polukružno zaključenog otvora oratorija na katu sakristije nalazi se prikaz Marije Magdalene kako pere noge Isusu na večeri kod Šimuna farizeja (slika 42).²¹⁴ Nespretno naslikani likovi, nalaze se u stepenicama povišenom dijelu prostorije sa stupovima, a u pozadini su otvorena staklena vrata ili prozor s rešetkama. Naslonjen na kraj stola sjedi Isus, a leđima je okrenut vjerojatno Šimun farizej, a Marija Magdalena kleči na podu i pere Isusu noge. Za stolom su prikazana još tri muška lika, a u podnožju stepenica žena s vrčem, vjerojatno služavka. Lijevo i desno od toga oslika, na naslikanim postamentima nalaze se prikazi evanđelista Mateja i Marka (slika 43.). Naslikani su gotovo shematski u sivim tonovima koji imitiraju kamen. Evanđelist i apostol Matej poznat je po svome evanđelju, a nerijetko ga se prikazuje upravo s atributima knjige i pera kao pisca evanđelja,²¹⁵ čemu svjedoči i ovaj prikaz. Evanđelistu Marku se uz nogu nalazi naslikani segment grive lava. Njega najčešće i prepoznajemo po atributu (krilatog) lava, koji, po tumačenju, naglašava kraljevsko dostojanstvo Isusa Krista „Lava iz koljena Judina“.²¹⁶ Polukružno zaključeni otvor oratorija prati profilacija u istoj maniri kao glavni oltar. Nad otvorom nalazi se također nespretno izveden oslik čiji okvir prati lukove otvora oratorija i svoda (slika 44.). Naslikan je zemljanim tonovima, a vjerojatno prikazuje ulazak sv. Ilije u nebo, tema koja se najčešće prikazuje s konjima i kolima čiji se obrisi mogu uočiti na ovom osliku. Naime, Ilija ne umire prirodnom smrću nego biva živ uzet u nebo u ognjenim kolima u koja su zapregnuti ognjeni konji.²¹⁷ U donjoj zoni istočnog zida svetišta pronađen je prikaz iluzionirana oltara.

Na zapadnom zidu svetišta, podno prozora, otkriven je mali dio iluzionističke arhitekture. S desne strane prozora nalazi se evanđelist Luka s volom, atributom koji označava žrtvovanje²¹⁸, a s lijeve evanđelist Ivan koji jednu ruku drži ispruženu, a u drugoj nosi čašu iz koje izvire zmija i podsjeća na

²¹³ Usp. Marijan Grgić, „Trojstvo“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 572.

²¹⁴ Lk 7:36-50

²¹⁵ Usp. Marijan Grgić, „Matej“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 399.

²¹⁶ Usp. Marijan Grgić, „Marko“, u: isto, str. 396.

²¹⁷ Usp. Branko Fučić, „Ilija prorok“, u: isto, str. 261.

²¹⁸ Usp. Marijan Grgić, „Luka“, u: isto, str. 387.

dva pokušaja njegova pogubljenja (slika 45.).²¹⁹ Prozorska niša oslikana je iznutra stiliziranim floralnim i geometrijskim motivima, a u središtu se nalazi rozeta. Povrh prozora nalazi se, kao i s istočne strane, nespretno izveden oslik koji prati luk prozorskog otvora, a njegov sadržaj je nepoznat.

Na svodu svetišta prikaz je Posljednje večere unutar iluzionistički naslikane kupole (slika 46. i slika 47.). Scena Posljednje večere smještena je, u stepenicama uzvišen, perspektivno skraćen interijer arhitekture s antikizirajućim elementima. Na stupove korintskog reda oslanja se kasetirana kupola povrh koje je lanterna. U središtu je kompozicije Isus sa zlatnom aureolom, a pred njim je kalež (slika 48.). Takav prizor postaje učestaliji od 14. stoljeća kada se na prikazu javlja dugi stol smješten u arhitektonske prostore, a renesansne tendencije potiču slikanje gozbe s poslugom.²²⁰ Moguće je da je prikazana posluga večere, ali nije isključeno da su prikazane i osobe iz javnoga života toga vremena jer se na prikazu nalazi i dijete. Nad grupom ljudi lebdi anđeo na oblaku. Posljednja večera naslikana je na vapnenoj žbuci, a konturni crtež za sliku jasno je vidljiv i ucrtan u svježju žbuku nakon žbukanja prije nego što se u potpunosti stegnula.²²¹

Nju okružuju četiri medaljona: tri s prikazima iz Kristova života i mlađi preslik - medaljon s prikazom sv. Ivana evanđelista. Ispod mlađeg preslika nalazi se neidentificirani stariji prikaz čiji je sadržaj nepoznat, a koji vremenski odgovara preostalim medaljonima eliptoidnog oblika čiji je stilizirani okvir zlatne boje. Povrh i ispod medaljona naslikani su zlatni vegetabilni motivi. Na istočnoj strani nalaze se medaljoni s temama Prikazanja u hramu i sv. Ivana evanđelista, a na zapadnoj strani nalaze se medaljoni s temama Poklonstva pastira i Kristova preobraženja. Scena Poklonstvo pastira (slika 49.) pojavljuje se redovitije od 15. stoljeća, a prikazuje Svetu Obitelj koju okružuju pastiri koji prinose darove: janje, štap i plodove.²²² Na zidnom osliku grupa Sveta Obitelj i dva pastira nalaze se u štalici zajedno s volom i magarcem, a na nebu su anđeli na oblacima. Scena Kristova preobraženja (slika 50.) od 14. stoljeća prikazuje Krista raširenih ruku dok lebdi nad brdom. Okružen je Mojsijem i Ilijom, a na podu leže apostoli Petar, Jakov i Ivan.²²³ Netipičan prikaz Prikazanja u hramu (slika 51.) prikazuje starca Šimuna dok postavlja Isusa na žrtvenik, a pored su sv. Josip i sv. Ana sa sklopljenim dlanovima, no učestalije za taj prikaz su svijeće u njihovim rukama.²²⁴ Medaljon sv. Ivana evanđelista

²¹⁹ Usp. Marijan Grgić, „Ivan“, u: isto, str. 279.

²²⁰ Usp. Branko Fučić, „Posljednja večera“, u: isto, str. 475.

²²¹ Usp. Željko Hnatjuk, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2016., str. 6.

²²² Usp. Branko Fučić, „Poklonstvo pastira“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 1985., str. 467–468.

²²³ Usp. Branko Fučić, „Preobraženje“, u: isto, str. 481.

²²⁴ Usp. Branko Fučić, „Prikazanje u Hramu“, u: isto, str. 486–487.

(slika 52.), kojega prepoznajemo po atributu orlu, je kružnog formata, a boje kojima je naslikan izrazitije su od ostala tri prikaza koji se baziraju na blijedim i zemljanim tonovima.

U prvom traveju crkve, na zidovima lađe iza oltara sv. Antuna Padovanskog i sv. Apolonije, nalazi se po jedan iluzionistički naslikan oltar s polukružnom nišom namijenjenoj za sliku, a oko niše nalazi se dekorativni oslik.

5.1. Kronološki redosljed oslikavanja crkve u Velikoj Kopanici

Analizom arhivskih izvora utvrđene su četiri intervencije na osliku župne crkve u Velikoj Kopanici – 1773., 1823., 1874. i 1925. godine. Ako iz analize oslika isključimo izvorno bijelo oličenje crkve, arhivski podatci o četiri intervencije slažu se s rezultatima konzervatorsko-restauratorskim radovima koji su utvrdili četiri zidna oslika.

Kanonska vizitacija iz 1812. godine donosi nam informaciju da je crkva oslikana kod glavnoga oltara 1773. godine, ali ne i na koji način: „Ova župna crkva je godine Gospodnje 1773. oslikana na zidu kod glavnog oltara.“²²⁵ Vizitatori inače bilježe oslike u svetištu, no interesantno je da se oslik ne bilježi u vizitacijama sve do 1812. godine. Nažalost, vizitatori se ni kasnije nisu referirali na sadržaj oslika pa je teško sa sigurnošću tvrditi o njegovu sadržaju i autorstvu. Oslik glavnoga oltara konzervatori i restauratori Hrvatskog restauratorskog zavoda u Osijeku datirali su u kraj 18. stoljeća.²²⁶ Također, elaborat iz 2016. godine spominje i još jedan stariji oslik pronađen ispod žbuke i slikanog sloja, koji je vremenski neodređen, a pripada ranijoj fazi oslikavanja crkve. Međutim, nije utvrđen njegov sadržaj ni u kolikoj je mjeri sačuvan jer se vodilo računa da se ne ošteti sadašnji prezentirani oslik.²²⁷ Dakle, može se samo nagađati radi li se tu o osliku koji se spominje u vizitaciji iz 1812. godine, a koji je naslikan kod glavnog oltara 1773. godine.

O prvoj znatnijoj promjeni interijera crkve 1823. godine bilo je riječ ranije u tekstu. Tada je spomenuti slikar Antun Keller, prema natpisu pronađenom prilikom rušenja retable oltara 1923. godine, u crkvi nešto „maljao“, međutim, nije precizirano što. Stoga ga valja spomenuti i u okviru analize zidnoga oslika jer je djelovao i kao zidni slikar – 1819. godine u svetištu crkve sv. Antuna

²²⁵ Usp. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, 2010., str. 965–969.

²²⁶ Usp. Željko Hnatjuk, „Radovi u 2015. godini; Velika Kopanica“, u: *Portal. Godišnjak hrvatskog restauratorskog zavoda, 7/2016*, str. 250–251.

²²⁷ Usp. Željko Hnatjuk, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2016., str. 8.

Padovanskog u Starom Petrovom Selu izradio je tri freske, *Rođenje Isusovo* (slika 53.), *Preobraženje Isusovo* (slika 54.) i *Posljednju večeru* (slika 55.), naslikane unutar tri pravokutnika koja prate luk svoda nad svetištem.²²⁸ Isti repertoar nalazimo i na kopaničkim prikazima. Na prvi bi pogled navedena tri oslika teško povezali s kopaničkim, no detaljnijim promatranjem uočavaju se izrazito bliska kompozicijska rješenja i raspored likova na prikazu, posebno u prikazima *Rođenje Isusovo* i *Preobraženje Isusovo*. *Posljednja večera* je u Starom Petrovom Selu nešto manjeg formata i s manjim brojem likova, no položaj tih likova izrazito je blizak istotematskom prikazu u Velikoj Kopanici pokazujući tako oslonac na ista likovna rješenja i uzore, ali i na mogućnost razrješenja autorstva kopaničkih svodnih slika. Iako bi zbog različitosti tehnike i kvalitete izvedbe kopanički oslik teško pripisali Kelleru, važno je naglasiti da je Kellerov oslik u Starom Petrovom Selu proživio nekoliko intervencija do današnjih dana. 1932. godine braća August i Josip Bertini iz Jasenovca „obnovili“ su prizore na svodu svetišta crkve u Starom Petrovom Selu. Prilikom obnove crkve 1977. godine, za 200. obljetnicu, uz dozvolu Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Osijeka, ponovno su obnovljene slike na svodu svetišta. Tu je obnovu radio Đuka Kiš iz Sombora prema nacrtima povjesničarke umjetnosti i umjetnice Alojzije Ulman iz Vinkovaca.²²⁹

Vizitacija iz 1863. godine piše o potrebi ličenja župne crkve u Velikoj Kopanici.²³⁰ Godine 1874. Franjo (nepoznatog prezimena) iz Tirola radio je oslik crkve. Njegovo je ime, kao i Kellerovo, pronađeno 1923. godine na zidu iza oltara: „Svetište ovo ponovljeno i cila crkva ova sa ostalim gradjem bojadisana je po Franji -?- iz Tirola pod Archidjonom i župnikom Ivanom Matijevac 1874.“²³¹ Vizitacije nakon te godine ne donose podatke o autoru oslika već pišu da je „crkva vrlo krasna, sva izbojadisana i nikakve potrebe nema“,²³² a također, kao i s obnovom 1823. godine, nije jasno je li Franjo iz Tirola radio zidni oslik ili su u to bile uključene i nove oltarne pale. Vjerojatnija je da je radio na zidnom osliku jer se pod „bojadisanjem“ najčešće smatra ličenje crkve. Njemu bismo mogli pripisati dekorativni oslik svetišta koji je prekrpio oslik iluzioniranog oltara, kao i četiri medaljona s prikazima evanđelista u kupoli nad svetištem, od kojih je danas prezentiran medaljon sv. Ivana evanđelista.

²²⁸ Usp. Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici zapadne Slavonije*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2010., str. 80.

²²⁹ Usp. <http://www.zupa-svetog-antuna-sps.hr/zupna-crkva/> (posjećeno 2. veljače 2020.)

²³⁰ Usp. NAĐ, br. 593/1863, *Kanonske vizitacije*, J. J. Strossmayer, biskup, Velika Kopanica, 27. svibnja 1863.

²³¹ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1923., str. 71.

²³² Usp. NAĐ, br. 836/1879, *Kanonske vizitacije*, vizitator, Velika Kopanica, 13. kolovoza 1879.

Za vrijeme obnove koja je trajala od 1923. do 1925. godine dekorativno slikanje i ličenje crkvenog namještaja izvršio je Josip Di(v)oši iz Đakova, ali nije poznato koje dijelove. Tada se prvi puta spominje *fresco*-slikar Ljudevit Seitz stariji koji je radio oslik đakovačke katedrale. Njemu su župni svećenici pripisivali iluzioniranu kupolu nad svetištem. Nejasno je na osnovu čega su donijeli takav zaključak i spomenuli ga u *Spomenici* s obzirom da se Seitz stariji ne spominje ni u kakvim arhivskim izvorima s kraja 19. stoljeća vezanim uz velikokopaničku crkvu. Iluzionirana kupola je prokišnjavanjem bila jako oštećena pa ju je uljenim bojama obnovio Vjekoslav Pifat iz Vinkovaca za 12500 dinara.²³³ Vjekoslav Pifat radio je i dekorativni oslik crkvi u Aljmašu i Cerni, a oslikao je i Hrvatski dom u Vukovaru.²³⁴ Međutim, svećenik Pavao Matijević smatra da je Pifatov rad izveden loše.²³⁵

Iz opisa crkve u imovniku saznajemo stanje unutrašnjosti crkve 1930. godine, a oko 1940-ih nastala je i serija fotografija unutrašnjosti crkve, nepoznatog autora, a na kojima će se temeljiti naredni opis. Nakon obnove crkve 1923. – 1925. godine oslik obnovljene Posljednje večere u iluzionističkoj kupoli okružuju medaljoni s prikazima četiriju evanđelista, koji pripadaju intervenciji iz druge polovice 19. stoljeća. Od tih medaljona danas je prezentiran onaj s likom sv. Ivan evanđelista. Medaljoni su bili okruženi neorenesansnim vegetabilnim motivima. Na fotografijama je vidljivo i da su zidovi iza oltara bili ukrašeni geometrijskim i stiliziranim motivima. Na svodu u lađi broda nalazili su se prikazi Rođenja Isusovog (slika 56.) i Krista Dobrog Pastira (slika 57.). Svaku od tih slika okruživala su četiri medaljona, naslikana na isti način kao i medaljoni u svodu nad oltarom. S jedne strane su bili sveci: sv. Juraj, sv. Mihael, sv. Franjo Asiški (slika 58.), sv. Nikola, a s druge strane: sv. Janja (slika 59.), sv. Terezija, sv. Magdalena, sv. Katarina. Pojasnice su bile naglašene stiliziranim vegetabilnim motivima. U središtu trijumfalnog luka nalazili su se vegetabilni ornamenti, a na krajevima dva anđela (slika 60.). Na pročelju kora nalazila se slika sv. Cecilije.²³⁶ Prema usmenoj predaji, a i što je slabo vidljivo na fotografijama, svodove traveja krasile su i zvjezdice. Teško je sa sigurnošću utvrditi autorstvo i vrijeme nastanka oslika u lađi crkve jer se ne spominju u arhivskim izvorima. Slična likovna rješenja svakog od tih oslika mogu ih smjestiti u isto vremensko razdoblje.

²³³ Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1923., str. 71.

²³⁴ Usp. http://www.svetiste-aljmas.hr/stara_crkva.htm, pregledano 26. lipnja 2019.; Ivana Jurčević, *Župna crkva sv. Mihaela arkandela u Cerni*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.; Zlatko Karač, Đuro Šimičić, „Hrvatski dom u Vukovaru arhitekta Aleksandra Freudenreicha“, u: *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 15 No. 2(34), (2007.), str. 204–223.

²³⁵ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1939., str. 50.

²³⁶ Usp. AŽVK, *Imovnik*, 1930., str. 2.

Prema arhivskim izvorima ono bi bilo oko 1874. godine kada je na interijeru crkve djelovao Franjo (nepoznatog prezimena) iz Tirola. Nažalost, nedostatak arhivskih izvora i materijala za usporedbu ostavlja ovo pitanje otvorenim.

5.2. Oslík velikokopaničke župne crkve u kontekstu umjetničkih strujanja 18. stoljeća

Iako su izvori spominjali i oslikano svetište 1773. godine, današnji prezentirani oslik, osim medaljona s prikazom Ivana evanđelista, može se smjestiti u prvu polovicu 19. stoljeća. Njega najviše vežemo uz Antuna Kellera, koji je u tom periodu aktivno djelovao na brodsko-posavskom području, a čije ime su otkrili izvori. Oblikovne i kompozicijske sličnosti njegova oslika *Porođenje Isusovo* i *Preobraženje Isusovo* u Starom Petrovom Selu iz 1819. godine vidljive su i na velikokopaničkom osliku iz 1823. godine. Prema tome, mogu mu se pripisati i medaljon sa scenom *Prikazanje u hramu* te scena *Večera kod Šimuna farizeja*. Iako scena *Posljednje večere* u Starom Petrovom Selu nije smještena unutar iluzionirane kupole kao u velikokopaničkoj crkvi, kompozicijsko rješenje, odnosno položaj likova i arhitektura daju naznake da bi njihov autor mogao biti Antun Keller. Nažalost, iluzionirano slikarstvo toga umjetnika nije istraženo pa je teško pripisati mu i iluzioniranu arhitekturu oltara. Međutim, ako je iluzionirana kupola s prikazom *Posljednje večere* Kellerovo djelo, možemo zaključiti da mu slikanje iluzionirane arhitekture oltara nije bilo strano. Slično rješenje iluzioniranog oltara nepoznatog autora, o kojemu će biti riječ u daljnjem tekstu, pronađeno je i u Novoj Gradiški. Daljnji će tekst iluzionističku kupolu i iluzionirani oltar smjestiti u kontekst iluzionističkog slikarstva te umjetničkih strujanja kroz komparaciju sa sličnim primjerima na užem i širem području. Pritom će fokus biti na Pozzovim modelima iluzioniranih kupola i oltara, nastalih krajem 17. stoljeća, koji su svoju primjenu našli u našoj likovnoj baštini tijekom druge polovine 18. i prve polovine 19. stoljeća.

Po prestanku osmanske opasnosti stvorila se potreba izgradnje i pregradnje crkava. Prvi korak bio je privesti crkve njihovoj namjeni, pa su u njima popravljani stari svodovi svetišta, a brodovi prekrivani drvenim, često kasetiranim i oslikanim stropovima. Sljedeći korak donio je presvođivanje novih svetišta čime se stvorio preduvjet za razvoj svodnog i zidnog slikarstva. Ulogu naručitelja preuzele su crkvene institucije, a slijedi ih plemstvo i građanstvo, posebno što se tiče kapela mauzoleja. Crkvene institucije i plemstvo posredovali su u dolasku stranih umjetnika dok je građanstvo uglavnom podupiralo gradske slikare koji su bili cehovski organizirani. Umjetnička

ostvarenja toga razdoblja u stilskom pogledu sežu od ranoga baroka do kasnog historicizma, no povezuje ih težnja iluzionizmu, to jest prema iluzionističkom produbljenju i proširenju sakralnih građevina skromnih dimenzija, koje je uzelo maha krajem 17. i početkom 18. stoljeća.²³⁷ Posredstvom talijanskih umjetnika, ta umjetnička strujanja vidljiva su i na području Austrije i Slovenije, a nešto kasnije dolaze i na naše prostore. Iluzionističko slikarstvo primjenjuje se na površini zida, svoda ili stropa, djeluje kao scenografija, a zajedno s figuralnim dijelom često ostvaruje i naglašeni scenski dojam usporediv s kazališnom predstavom. Za stvaranje iluzionističke kompozicije umjetnik mora poznavati perspektivu, optiku, geometriju i građevinske materijale. Uz pomoć atmosfere perspektive, boje i prividne arhitekture umjetnici su uspijevali naslikati prizor koji izgleda kao da nestaje u daljini i dubini prostora. Stvarna arhitektura unutarnjeg prostora produbljivala se naslikanom, a u slikanju ljudskih likova korišteni su proporcionalni odnosi veličina u prostoru, odnosno kraćenja tijela. Slikari su najčešće radili u *fresco* tehnici tijekom toplog ljetnog vremena jer se slika sporije sušila ako je u zraku bilo previše vlage.²³⁸ Jedno od važnijih pitanja prilikom istraživanja iluzioniranih oltara odabir je baš toga medija. Prva mogućnost je njegova financijska pristupačnost, a druga je posebnost medija i rješenja. Pojedini oltari (Samobor, Petrinja) bili su izvedeni zbog financijske pristupačnosti. Mnogobrojni primjeri i njihova teritorijalna raširenost otvaraju i mogućnost svojevrsne mode u opremanju unutrašnjost čemu u prilog idu barokna opremanja starijih sakralnih zdanja (Slavetić, Koprivnički Ivanec).²³⁹

U pregledu iluzionističkog slikarstva važno je spomenuti arhitekta, slikara i teoretičara Andrea Pozzu (1642. – 1709.), umjetnika koji je u svojim iluzionističkim oblikovanjima postigao najviši stupanj uvjerljivosti. Družbi Isusovoj kao isusovac-laik pristupio je 1665. godine u Milanu.²⁴⁰ Bio je snažno povezan s tradicijom i zagovarao je povratak logičnoj arhitekturi u teoriji i praksi.²⁴¹ Najpoznatije ostvarenje arhitektonskog iluzionističkog slikarstva njegov je oslik svoda lađe u crkvi sv. Ignacija u Rimu. U svojoj knjizi *Perspectiva pictorum et architectorum* iznio je svoje znanje o perspektivnom slikarstvu, a tiskana je prvotno na latinskom i talijanskom jeziku u dva sveska u Rimu

²³⁷ Usp. Marija Mirković, „Iluzionističko zidno slikarstvo“, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094-1994*, katalog izložbe (Muzej Mimara, Zagreb, 10.9. – 31.12. 1994.), (ur.) Tugomir Lukšić, Ivanka Reberski, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti, Zagrebačka nadbiskupija, 1994., str. 275–276.

²³⁸ Usp. Josipa Baličević, *Franc i Krištof Andrej Jelovšek u kontekstu srednjoeuropskoga zidnoga slikarstva baroknoga razdoblja*, 2017., str. 8–9.

²³⁹ Usp. Jasmina Nestić, *Iluzionizirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, 2014., sažetak

²⁴⁰ Isto, str. 16.

²⁴¹ Usp. Josipa Baličević, *Franc i Krištof Andrej Jelovšek u kontekstu srednjoeuropskoga zidnoga slikarstva baroknoga razdoblja*, 2017., str. 7.

(1693., 1700.). U prvom svesku Pozzo čitatelja poučava o konstrukciji geometrijskih tijela u pravilnoj perspektivi započinjući s jednostavnim tijelima, a završavajući sa složenim scenografijama. U drugom svesku predstavlja svoja pojedina djela i objašnjava način ostvarivanja njihovih rješenja prikazujući postupke ilustracijama u bakrorezu.²⁴² Posebnost je njegova djela u tome što arhitektima i slikarima ostavlja slobodu korištenja njegovih rješenja.²⁴³ Pozzo je stvarnu arhitekturu nadogrudio sa svojom strukturom i postigao iluziju, a važno je naglasiti da on ne pokušava prevariti gledatelja nego ga uključiti u ono što promatra.²⁴⁴ Popularnost njegova djela *Perspectiva pictorum et architectorum* u srednjoj Europi počela je rasti prijevodom na njemački jezik u nekoliko izdanja između 1708. i 1719. godine.²⁴⁵ Njegov utjecaj pojačao je i dolazak u Beč na poziv cara Leopolda I. 1702. godine gdje je obnovio Universitätskirche.²⁴⁶ Iluzionirana rješenja najprije su prihvatili i primijenili umjetnici u crkvama Družbe Isusove, redu kojemu je i sam Pozzo pripadao. Umjetnici koji su tijekom 17. stoljeća razvijali iluzionističko slikarstvo, zajedno s Andreom Pozzom, predstavljaju temelj na kojemu su svoja djela tijekom 18. stoljeća stvarali umjetnici srednje Europe, a na našem području valja spomenuti umjetnike kao što Ivan Krstitelj Ranger (1700. – 1753.), Anton Jožef Lerchinger (1720. – 1787.) i Anton Archer (? – 1807.).²⁴⁷

Ovdje bi valjalo istaknuti zanimljivost da je autor velikokopaničkog iluzioniranog oslika u prvoj polovici 19. stoljeća preuzimao Pozzove iluzionističke modele s kraja 17. stoljeća. Razmatrajući šire okvire umjetničkih strujanja, vratit ćemo se na Pozzov oslik crkve sv. Ignacija u Rimu (slika 61.). Iluzionistički oslik kupole, čije je rješenje kasnije iznio i kao predložak u svojim traktatima, slično je rješenju iluzionističke kupole u velikokopaničkoj župnoj crkvi. Sličnosti se ponajprije očituju u samoj perspektivi kupole, a zatim i korištenju motiva poput stupova koji nose gređe, a na koje se naslanja kasetirana kupola s lanternom na vrhu (slike 62. i 63.). Međutim, u iluzioniranu kupolu velikokopaničke crkve uključen je i figurativan prikaz scene Posljednje večere s figurama naslikanima u odgovarajućoj perspektivi. Na nešto bližem području, slična rješenja iluzionirane kupole mogu se pronaći u crkvi Uznesenja Marijina u Olimju (Slovenija) slikara Ivana Krstitelja Rangera iz 1739./40. godine (slika 64.). Ovu iluzionističku kupolu podupire široko gređe sa stupovljem i lanternom u

²⁴² Usp. Sanja Cvetnić, „Ioannes Baptista Ranger i Andrea Pozzo“, u: *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću* (Split, Hrvatska, 21-22. 11. 2003.), (ur.) Vladimir Marković, Prijatelj Pavičić Ivana, Split: Književni krug, 2007., str. 218.

²⁴³ Usp. Isto, str. 220.

²⁴⁴ Usp. Jasmina Nestić, *Iluzionizirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, 2014., str. 17–18.

²⁴⁵ Usp. Sanja Cvetnić, „Ioannes Baptista Ranger i Andrea Pozzo“, 2007., str. 217.

²⁴⁶ Usp. Isto, str. 216.

²⁴⁷ Usp. Jasmina Nestić, *Iluzionizirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, 2014., sažetak

sredini. Voluminoznost prostora postiže vegetabilnom dekoracijom i sjenama sa žutim bljeskovima.²⁴⁸ Drugi, geografski bliži, ali i raniji primjer iluzionistička je kupola Josipa Kraljića u crkvi sv. Lovre u Požegi iz 1712. godine. On je oslikao strop lađe prizorima iz života sv. Lovre i baroknom iluzionističkom kupolom „tako vješto da su je mnogi držali pravom“, a po uzoru na onu A. Pozza u crkvi isusovačkoga kolegija u Beču, ali je oslik uništen u obnovi stropa 1891. godine.²⁴⁹ Model kopaničkog iluzioniranog oltara također možemo pronaći u Pozzovom traktatu. On je sličan 33. i 64. figuri iz Pozzova traktata (slike 65. i 66.). Iako je istraživani model nešto smirenijeg oblikovanja volumena, velika je sličnost u rasporedu arhitektonskih elemenata - korintskih stupova s arhitravnim gređem ukrašenim dentima. Zonu atike na kopaničkom oltaru krase prikaz sv. Trojstva. Iluzionirani oltari na našem području rađeni su i u 19. stoljeću. I tada se prepoznaju uzori u Pozzovim rješenjima, međutim, „nakana se zadržava na prikazivanju retabla kao tijela u prostoru, bez upliva iluzionističkih tretmana i oslika koji bi građenu arhitekturu transformirali, a zidove optički rastvorili“,²⁵⁰ što i jest slučaj kopaničkoga oltara. U oblikovanju oltara toga razdoblja i dalje se koriste klasične arhitektonske strukture i leksik, u nekim primjerima još uvijek okrenute baroknoj, ali u većini ipak prilagođene klasicističkoj maniri. Primjeri takvih sakralnih građevina su: crkva sv. Antuna Padovanskog u Bučici, crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Novoj Gradiški, kapela sv. Petra u Krušljevom Selu (slika 67.) i crkva sv. Marte u Šišinecu (slika 68.). Kompozicijski i koloritom gotovo identično rješenje iluzioniranog oltara pronađeno je recentnim konzervatorsko-restauratorskim radovima u crkvi Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Novoj Gradiški (slika 69.). Klasicističkoj ikonografskoj kompoziciji iluzioniranog oltara novogradiške crkve pripadaju i freske na svodu kalote (*Uskrsnuće Kristovo*) i u svodnom polju trijumfalnog luka (*Posljednja večera* i *Navještenje*). Međutim, njih ne možemo komparirati s oslikom u velikokopaničkoj župnoj crkvi jer su devastirane devedesetih godina 20. stoljeća nestručnom restauratorskom obnovom pa su izgubile svoju izvornu koloristiku i čitljivost detalja.²⁵¹ Velikokopaničku i novogradišku crkvu povezuje praćenje Pozzovih modela iz spomenutog traktata, posebno modela kapitela predloženog gotovo istovjetno predlošku do najsitnijih detalja.

²⁴⁸ Usp. Sanja Cvetnić, „Ioannes Baptista Ranger i Andrea Pozzo“, 2007., str. 217.

²⁴⁹ Usp. Lidija Ivančević-Španiček, *Na tragu sakralne baštine Požeške biskupije. Izložba povodom obilježavanja velikog jubileja kršćanstva 2000. godine rođenja Isusa Krista*, katalog izložbe (prosinac 1999.–veljača 2000.), Požega: Požeška biskupija, Gradski muzej Požega, 1999./2000., nepag.

²⁵⁰ Usp. Jasmina Nestić, *Iluzionizirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, 2014., sažetak

²⁵¹ Usp. Zdenko Samaržija, *Župna crkva Bezgriješnog Začeca Blažene Djevice Marije u Novoj Gradiški*, elaborat konzervatorsko-restauratorskih radova, Osijek, 2012., str. 105–106.

U zadnjem se desetljeću na području Slavonije tek u segmentima otkriva iluzionističko slikarstvo, a primjeri poput velikokopaničkog i novogradiškog otvaraju pitanje jesu li ovakvi iluzionirani oltari bili brojniji na tome području i jesu li skriveni ispod mlađih zidnih oslika. S obzirom na to da manjka arhivske građe o osliku velikokopaničke župne crkve, teško ga je sa sigurnošću atribuirati umjetniku ili radionici, no može se pretpostaviti da je autor radio prema već postojećim predlošcima koji su se oslanjali na Pozzove predloške u objavljenim traktatima. Valja uzeti u obzir i iluzionirane oltare 18. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske koje je u doktorskom radu analizirala Jasmina Nestić. Iako je Velika Kopanica geografski udaljena od sjeverozapadne Hrvatske, župa je do 1780. godine spadala pod Zagrebačku biskupiju, tako da utjecaji umjetničkih strujanja s toga područja nisu isključeni.

Postupci atribucije i datiranja zahtijevali bi komparaciju arhivskoga materijala župskih crkava izrađenih ili obnavljenih u drugoj polovini 18. te u prvoj polovini 19. stoljeća, a koje su bile na teritoriju Zagrebačke, a zatim i Đakovačko-bosanske i Srijemske biskupije. Također, valjalo bi obraditi i opuse spomenutih umjetnika i umjetnika-obrtnika koji djeluju na tome području. Takav, doduše, kompleksan pothvat, donio bi odgovore vezane uz iluzionističko slikarstvo na području Slavonije te olakšao utvrđivanje autorstva i datacije.

6. OSTALE GRAĐEVINE

6.1. Kip Presvetog Trojstva

Kip presvetog Trojstva postavljen je 1939. godine u parku ispred crkve. Njega je izradio Nikola Štefančić iz Brodskog Varoša za cijenu od 17500 dinara. Troškove je podmirio zemaljski školski nadzornik Franjo Firingler, rođeni Kopančanin.²⁵²

6.2. Župni dom

U prvoj se vizitaciji iz 1730. godine spominje i drveni župni dvor kao solidna građevina, no već u drugoj vizitaciji mu je, kao i crkvi, potrebna obnova. Opisuje se kao zgrada na kat – u prizemlju su bila dva spremišta (za vino i hranu), a na katu sobe za smještaj svećenika i posluge. Oko župnog dvora i danas se nalazi prostrano dvorište s gospodarskim zgradama, voćnjak i livada. U periodu građenja nove crkve od istog materijala izgrađen je i novi župni dvor 1776. godine. Kao i stari župni dvor i ovaj je na kat. Prizemlje je podrumski prostor, a na katu su sobe i blagovaonica.²⁵³ Župni dvor je novo pročelje dobio nakon Prvog svjetskog rata, ali autor nije poznat. Pročelje (slika 70.) je rastvoreno s osam prozorskih otvora izvornog izgleda od kojih su početno i završno polje odijeljeni lezenama te imaju bogatije profilirani prozorski okvir ispod kojeg se nalaze tri ornamenta. Nad prozorima u središtu nalazi se horizontalni vijenac s kojega pod pravim kutom vise ornamenta u obliku češera/grozda. Ispod krova nalaze se i četiri pravokutne uklade sa stiliziranim ornamentima. Etnolog i povjesničar Zvonimir Toldi pročelje je župnoga dvora uključio u katalog izložbe tradicijske secesijske umjetnosti brodskoga Posavlja.²⁵⁴

²⁵² Usp. AŽVK, *Spomenica*, 1939., str. 139.

²⁵³ Usp. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kapanice*, 2017., str. 53.

²⁵⁴ Usp. Zvonimir Toldi, *Samo staj, pa gledaj! Secesija i art deco u tradicijskoj kulturi brodskoga Posavlja*, katalog izložbe (svibanj–rujan 2009.), Slavonski Brod: Muzej brodskog Posavlja, 2009., str. 129.

7. ZAKLJUČAK

Župna crkva sv. Ilije Proroka u Velikoj Kopanici izgrađena u posljednjim godinama vladavine carice i kraljice Marije Terezije, a svojim arhitektonskim rješenjem naznačuje racionalističke i utilitarističke tendencije koje će se u sakralnoj arhitekturi realizirati *jozefinističkim* reformama pred kraj 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća. Iako je pretrpjela brojne intervencije u interijeru, recentni konzervatorsko-restauratorski radovi otkrili su nekoliko slojeva oslika crkve. Dvije spomen-ploče unutar trijumfalnoga luka otkrile su identitete patronata crkve – caricu i kraljicu Mariju Tereziju te vojna lica Josepha Antonia Kühna i Ivana Terzića uz sav puk župe. Nažalost, arhivski izvori nisu otkrili identitete arhitekta ili projektanta ove građevine. S druge strane, otkrili su ime valoriziranog umjetnika Antuna Kellera čije bi djelovanje na ovoj crkvi trebalo utvrditi istraživanjem dodatne arhivske građe. Također, otkrivena su i imena koja dosad nisu valorizirana u povijesnoumjetničkoj slici Hrvatske, a to su Martin Štefančić i Franjo iz Tirola. Najveća poteškoća istraživanja upravo je bio manjak arhivskoga materijala koji se odnosi na izgradnju crkve te na kasnije intervencije u eksterijeru i interijeru, a koje bi koristile pri rekonstrukciji povijesnoumjetničke priče o ovoj crkvi.

Crkva je pretrpjela brojne adekvatne i neadekvatne intervencije koje su bile opravdane i vezane najčešće uz problem vlage, ali ne i dovoljno promišljene. Nažalost, intervencije iz 19. stoljeća nisu detaljno zapisane ili su zapisi zagubljeni, što svakako otežava proces njihova kontekstualiziranja i atribuiranja. Daljnja istraživanja crkve trebala bi se usmjeriti na komparaciju arhivskoga materijala koji se odnosi na sakralne građevine druge polovine 18. te 19. stoljeća na teritoriju Zagrebačke, a onda i Đakovačko-bosanske i Srijemske biskupije, a zatim i opusa umjetnika i radionica koji su radili na opremanju interijera crkve.

Recentno otkrivanje oslika bio je primarni poticaj za odabir teme ovoga diplomskoga rada, no važnije je poticanje nadležnih na promišljanje o rekonstrukciji crkve na stanje prije potresa 1964. godine kada je prilikom obnove crkve, a i pokušaja izolacije od vlage, crkva doživjela drastične promjene interijera.

PRILOZI:

Prilog 1. transkript teksta na kamenim pločama unutar trijumfalnog luka

Natpis na ploči s lijeve strane trijumfalnoga luka:

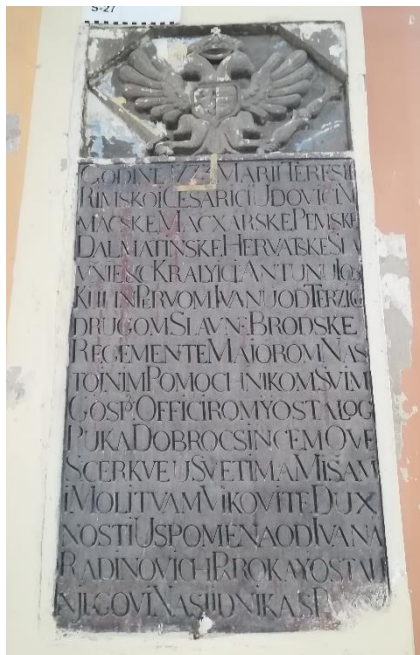
GODINE 1777. DANI SERPNYA
POSVETITA JE OVA CERKVA PO PRI
UZVISHENOMU PRISVITLOMU Y
PRIPOSHTVOVANOMU GOSPODI
NU JOSIPU OD GALYUFE STOLNE CR
KVE ZAGREBACSKYOVE XUPE KO
PANICKSKE BISKUPU SA SVIMA PE
TIMA OLTARI POSTAVIVSHI U NYE
SVETE KOSTI SVETIH MUCSENI
KAH KRESCENTIA FULGENTIA
Y MODESTINE I ZA OBSLUXA
VANYE OD GODNYE OVE PO
SVETBE ODREDI NEDILYU
NAYPOSLEDNY PO DUHOVI

Natpis na ploči s desne strane trijumfalnoga luka:

GODINE 1773. MARIJ TERESII
RIMSKOJ CESARICI UDOVICI NI
MACSKE MACXARSKE PEMSKE
DALMATINSKE HERVATSKE SLA
VNIE KRALYICI ANTUNU JOS.
KÜHN IN PERVOM IVANU OD TERZIC
DRUGOM SLAVNE BRODSKE
REGEMENTE MAJOROM NAS
TOJNIM POMOCHNIKOM SVIM
GOSP. OFFICIROM Y OSTALOG
PUKA DOBROCSINCEM OVE
SCERKVE U SVETIMA MISAM
I MOLITVAM VIKOVITE DUX
NOSTI USPOMENA OD IVANA
RADINOVICH PAROKA Y OSTALI
NYEGOVI NASLIDNIKA S PUKOM

SLIKOVNI PRILOZI:

SLIKOVNI PRILOZI

Slika 1. Spomen-ploča s desne strane trijumfalnog luka s grbom Marije Terezije koja sadrži tekst o gradnji crkve

Slika 2. Spomen-ploča s lijeve strane trijumfalnog luka s grbom biskupa Josipa Galjufa koja iznosi podatke o posveti crkve

De Processionibus

Extra Parochiam processionibus dicuntur Dominica infra Octava
 in Copani, etc. in Samard, in octava autem Festi Iusto
 in Solay, domi autem hie infra Parochiam in festo
 Marti ad Ecclesia Parochiali ad Coemeterium kopanicum ubi se
 libratis divinis institutus benedictio legitur, festo Theo-
 phaniae diebus Rogationum ac Capinus per annum a Paro-
 chiali ac respective Rogos & Capellas.

De Parocho

Parochus formati & laudis institutus n. etc. ad hunc usque
 agit Ven. Praetor Joannes Radinovich aetatis annorum 35
 sacerdotij annorum 11. Completorum administratione Parochia
 hujus annorum 4. Studia humaniora Linguae & Graecae
 Philosophiam & Theologiam Speculativam Zagrabia
 absoluit, ubi etiam ordines omnes ab Excellentissimo Doctore
 no suscepit, salariorum vestitus, munitio, sua pasto-
 rale adimplere ad laborat, libris distinctos pro Sacerdotibus, Capu-
 latis, Demotibus, Confirmatis, & huiusmodi annorum tenet, quos
 in quibus etiam respective annotationes facere n. negligit.

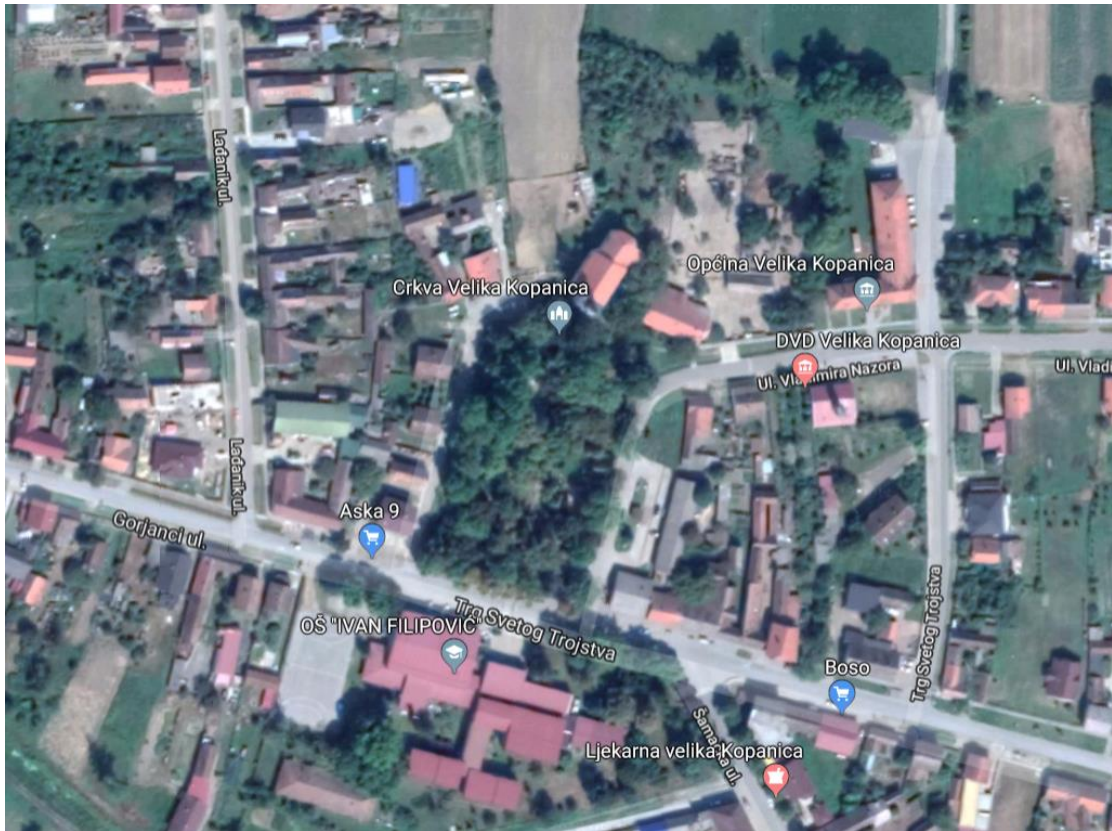
Slika 3. Vizitacija Kopaničke župe 1765. godine

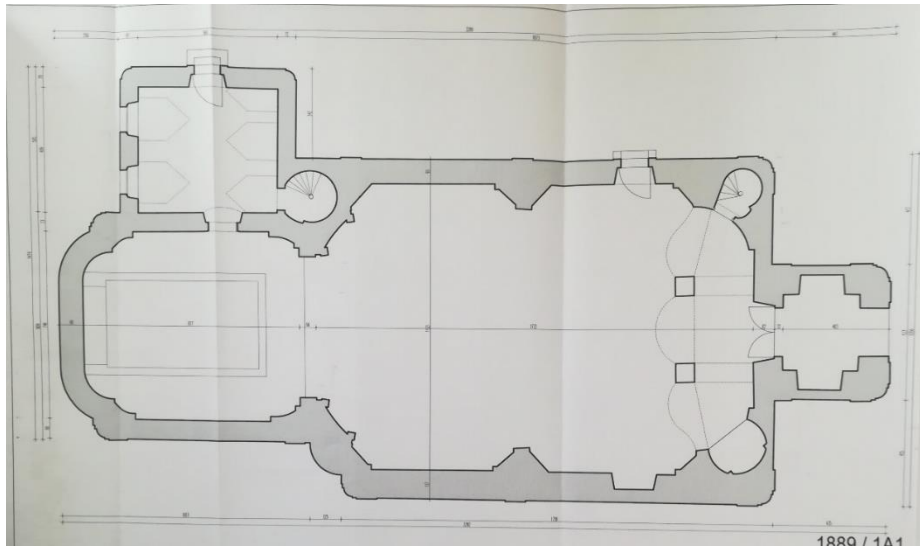
Slika 6. Ulazni trijem, 7. 8. 1968.

Slika 7. Crkva u Velikoj Kapanici, 13. veljače 1908. godine

Slika 8. Položaj crkve u Velikoj Kопanici

Slika 9. Tlocrt crkve

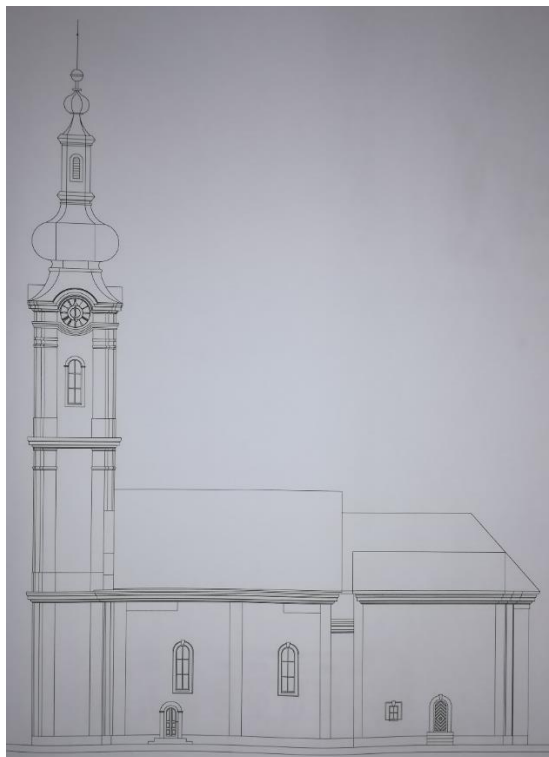
Slika 10. Shematski prikaz južnog pročelja crkve

Slika 11. Pogled na zvonik crkve i istočno pročelje

Slika 12. Lukovica zvonika

Slika 13. Shematski prikaz istočnog pročelja crkve

Slika 14. Istočno pročelje crkve

Slika 15. Pogled na ulazni prostor crkve i kor

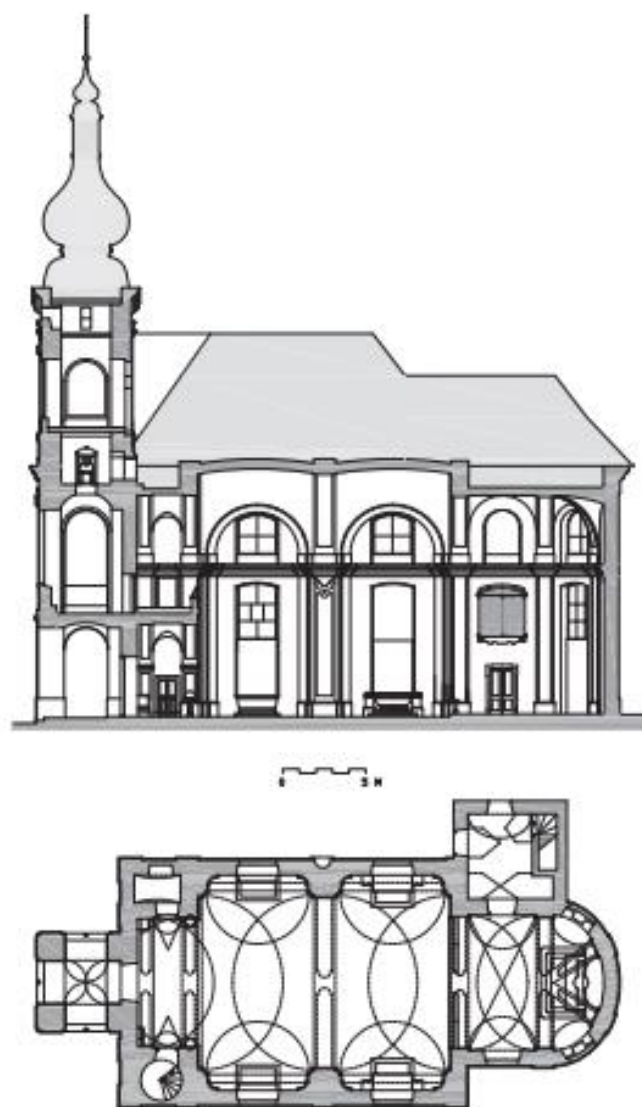
Slika 16. Orgulje i korska ograda

Slika 17. Svod nad brodom

Slika 18. Pogled s kora na trijumfalni luk i glavni oltar

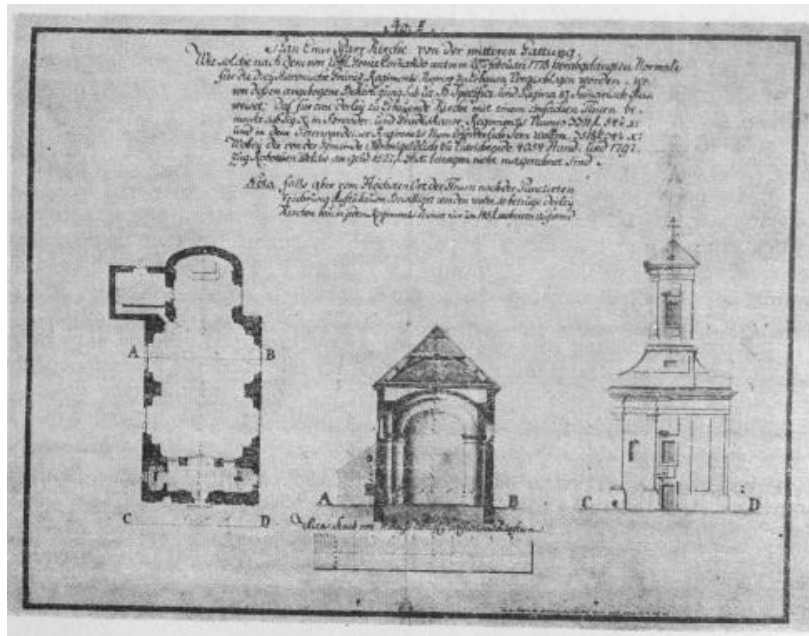
Slika 19. Valpovo, župna crkva Bezgrešnog začeća Bl. Dj. Marije, tlocrt i uzdužni presjek s rekonstrukcijom nagiba krovišta broda uza zvonik

Slika 20. Crkva Sv. Georgija u Boboti

Slika 21. Crkva Prenosa moštiju Svetog oca Nikolaja u Bijelom Brdu

Slika 22. Plan srednje katoličke župne crkve za gradišku, brodsku i petrovaradinsku pukovniku,

Slika 23. Martin Štefančić, Glavni oltar sv. Ilije proroka, 1926.

Slika 24. Miloš Hohnjec, sv Ilija prorok, 1920-e

Slika 25. Miloš Hohnjec, sv. Vid, 1920-e

Slika 26. Miloš Hohnjec, sv. Valentin, 1920-e

Slika 27. Miloš Hohnjec, skulpturalna skupina sv. Trojstvo, 1920-e

Slika 28. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., oltar Uzašašća Gospodnjeg

Slika 29. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., oltar sv. Apolonije

Slika 30. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., oltar sv. Antuna

Slika 31. Oltar Srca Isusova i Srca Marijina

Slika 32. Oltar sv. Antuna padovanskog sa skulpturom nepozantog autora i iluzionističkom arhitekturom

Slika 33. Oltar sv. Ane sa skulpturom nepoznatog autora i iluzionističkom arhitekturom

Slika 34. Martin Štefančič, krstionica, 1930-e

Slika 35. Martin Štefančič, propovjedaonica, 1924.

Slika 36. Martin Štefančič, propovjedaonica, 1924.

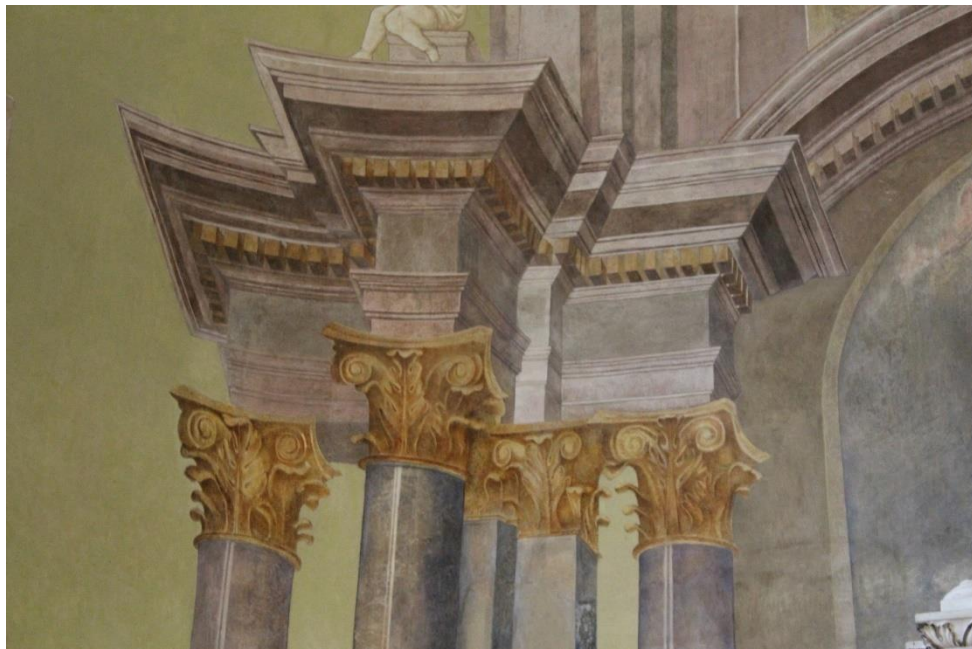
Slika 37. Lurdska spilja, skulpture nepoznatog autora

Slika 38. Stanje zidnog oslika prije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 39. Sjeverni zid svetišta, iluzonirani oltar

Slika 40. Sjeverni zid svetišta, iluzionirani oltar (detalj)

Slika 41. Sjeverni zid svetišta, iluzionirani oltar, prikaz sv. Trojstva u središtu atike

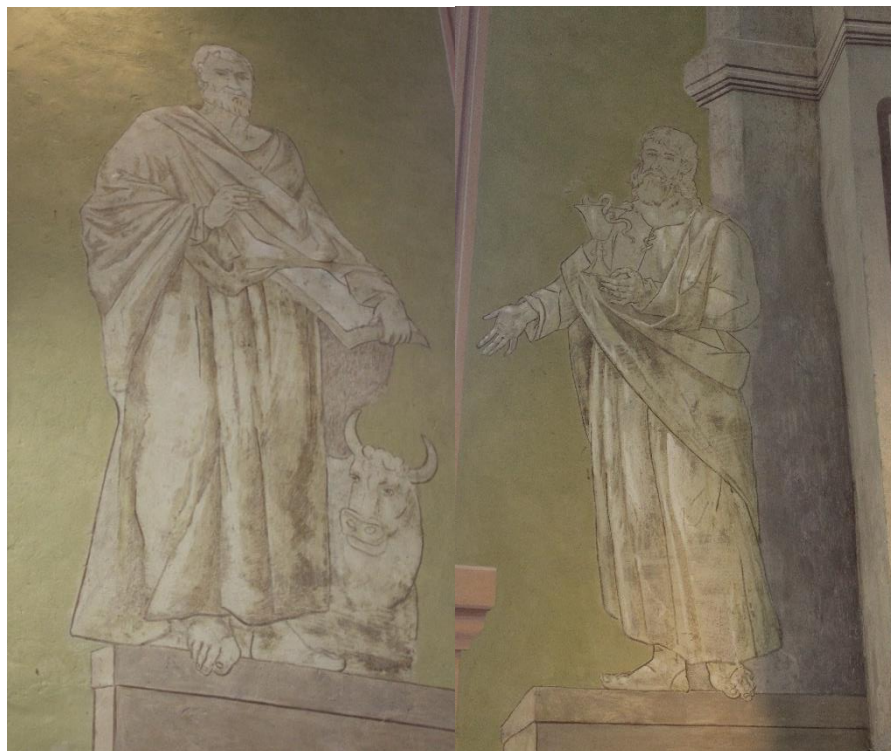
Slika 42. Istočni zid svetišta, oslik s temom večere kod Šimuna farizeja

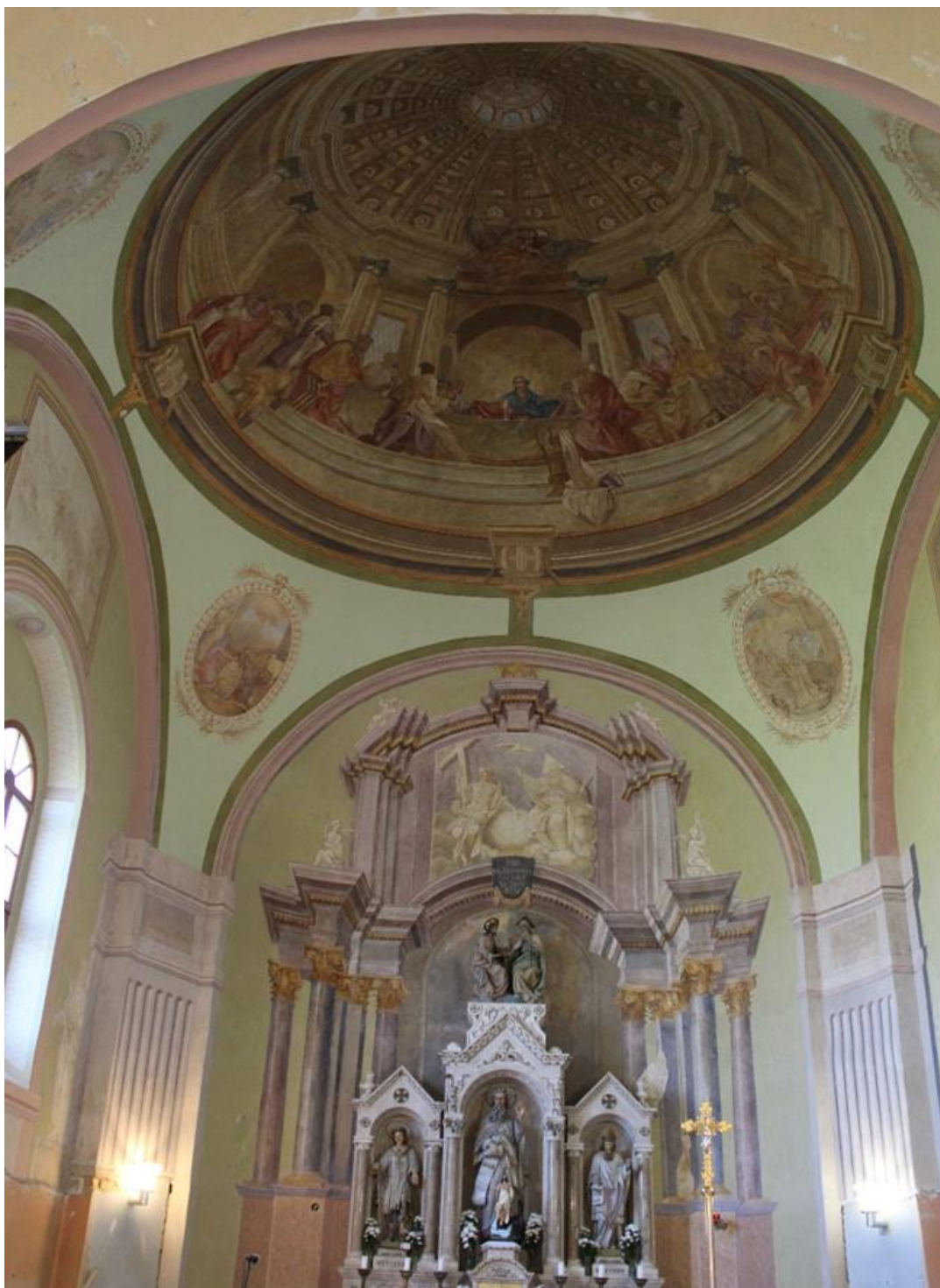
Slika 43. Istočni zid svetišta, evanđelisti Marko i Matej

Slika 44. Ulazak sv. Ilije u nebo

Slika 45. Zapadni zid svetišta, evanđelisti Luka i Ivan

Slika 46. Iluzionizirani oltar i iluzionizirana kupola

Slika 47. Iluzionirana kupola

Slika 48. Iluzionirana kupola, detalj

Slika 49. Medaljon s prikazom *Poklonstvo pastira*

Slika 50. Medaljon s prikazom *Kristovo Preobraženje*

Slika 51. Medaljon s prikazom *Prikazanje u hramu*

Slika 52. Medaljon s prikazom *sv. Ivan evanđelist*

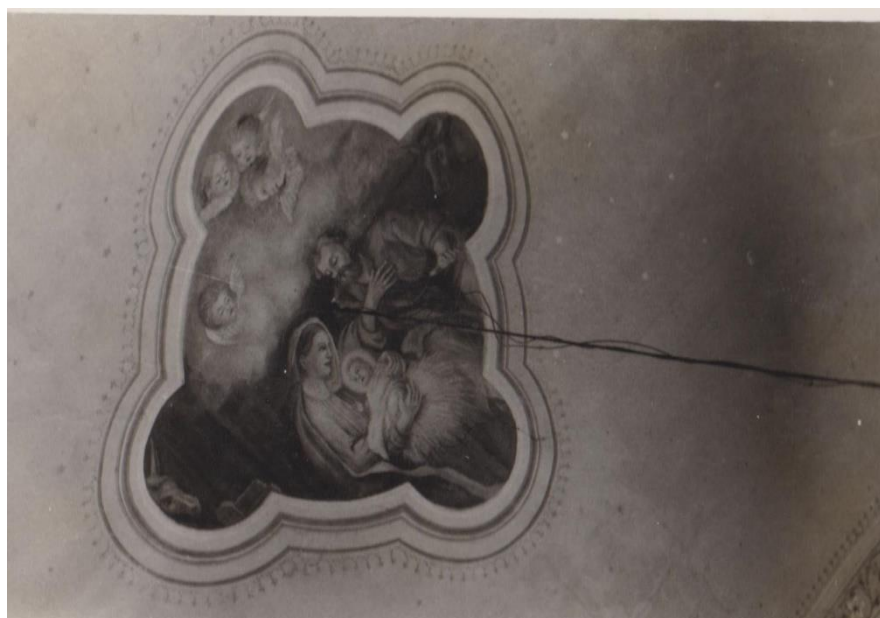
Slika 53. Antun Keller, Oslík *Rodenje Isusovo* nad svetištem oltara crkve sv. Antuna Padovanskog u Starom Petrovom Selu, 1819.

Slika 54. Antun Keller, Oslík *Preobraženje Isusovo* nad svetištem oltara crkve sv. Antuna Padovanskog u Starom Petrovom Selu, 1819.

Slika 55. Antun Keller, Oslik *Posljednja večera* nad svetištem oltara crkve sv. Antuna Padovanskog u Starom Petrovom Selu, 1819.

Slika 56. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *Rođenje Isusovo* u središtu traveja

Slika 57. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *Isus dobri pastir* u središtu traveja

Slika 58. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *sv. Franjo asiški*

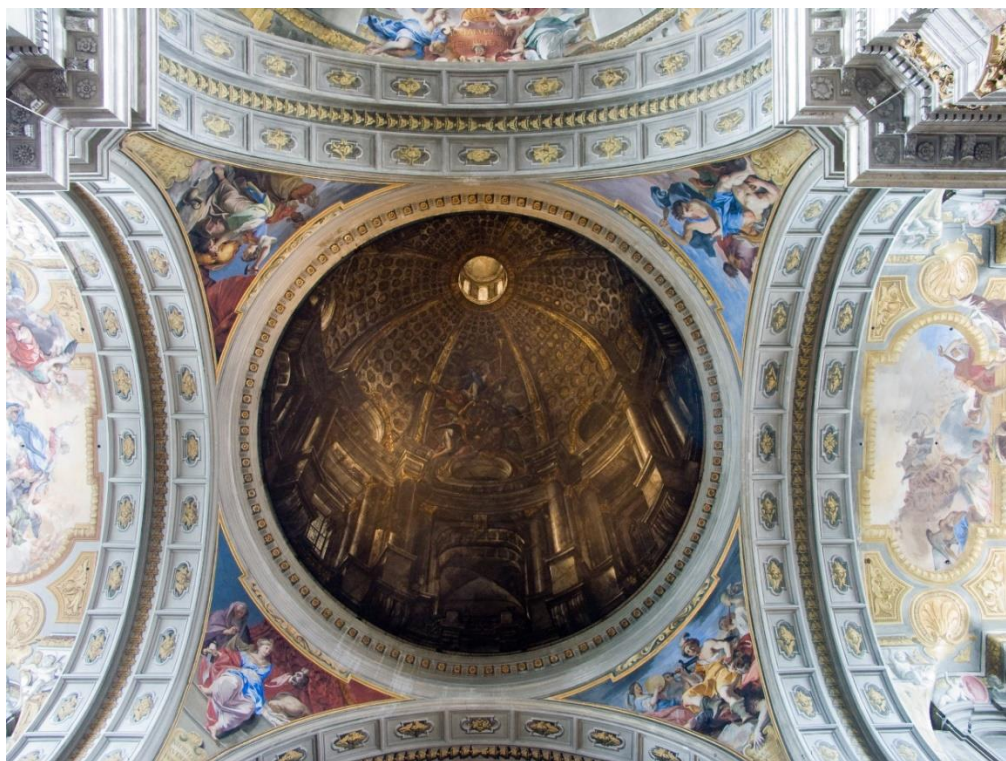

Slika 59. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom sv. *Janja*

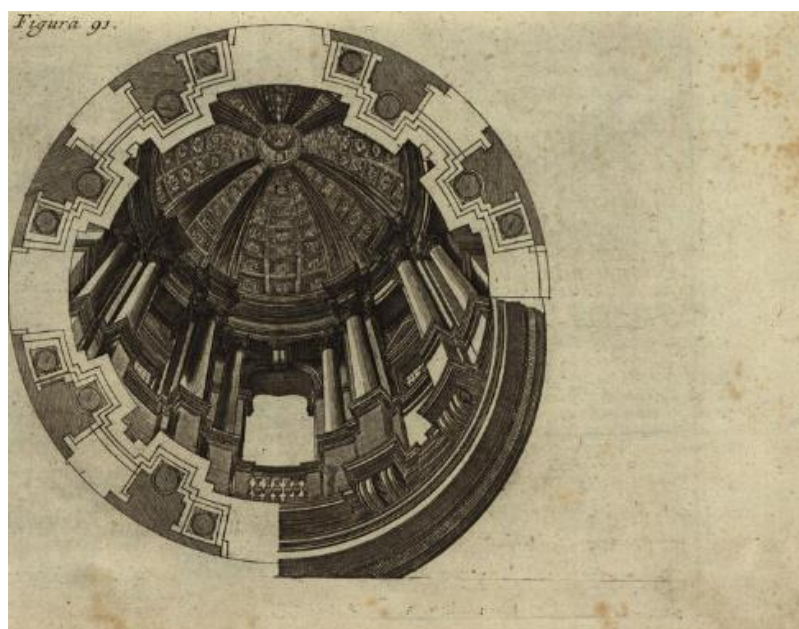

V. KOPANICA: PONUTRICA CRKVE

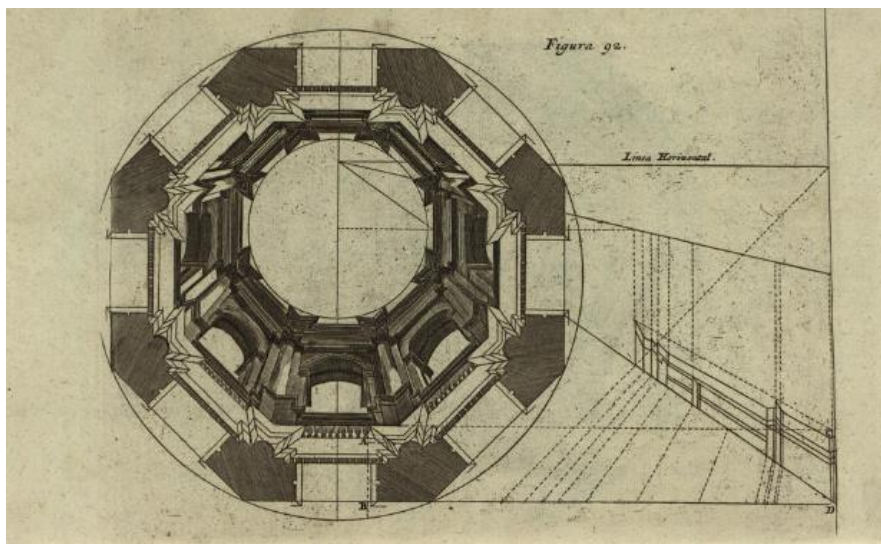
Slika 60. Pogled s kora na oltar crkve 1932. godine

Slika 61. A. Pozzo, iluzionizirana kupola, crkva sv. Ignacija, Rim

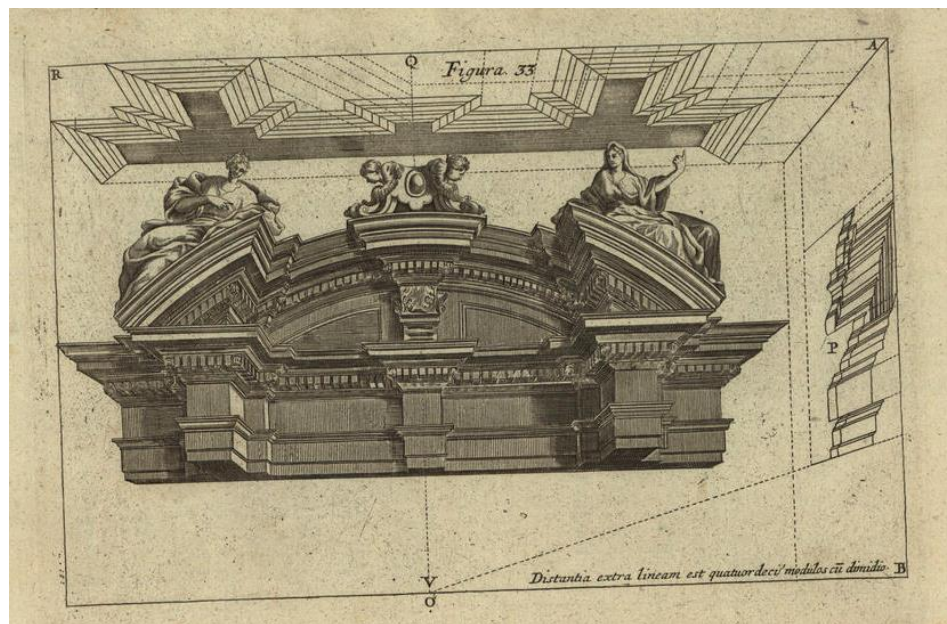
Slika 62. A. Pozzo, predložak 91b za kupolu

Slika 63. A. Pozzo, predložak 92a za kupolu

Slika 64. Ivan Krstitelj Ranger, iluzionirana kupola crkve u Olimju (1739./40)

Slika 65. A. Pozzo, predložak 33a za oltar

Slika 66. A. Pozzo, predložak 64a za oltar

Slika 67. Iluzionirani oltar, Krušljevo selo

Slika 68. Iluzionirani oltar, Šišinec

Slika 69. Detalj iluzioniranog oltara u novogradiškoj župnoj crkvi Bezgrješnog začeća Blažene Djevice Marije

Slika 70. Župni stan

LITERATURA:

1. Anđelko Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost, 1985. [2. Izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1979.]
2. Josipa Baličević, *Franc i Krištof Andrej Jelovšek u kontekstu srednjoeuropskoga zidnoga slikarstva baroknoga razdoblja*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
3. Dubravka Botica, „Klasicizam i barokni klasicizam u sakralnoj arhitekturi sjeverozapadne Hrvatske“, u: *Klasicizam u Hrvatskoj: zbornik radova znanstvenog skupa* (Zagreb, 30.–31. svibnja 2014.), (ur.) Irena Kraševac, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016., str. 53–68.
4. Dubravka Botica, „Odredbe o gradnji i oblikovanju crkava na području Vojne krajine u Hrvatskoj u kontekstu državnog arhitektonskog identiteta Habsburške monarhije“, u: *Arhitekturna zgodovina. Arhitektura in politika*, (ur.) Renata Novak Klemenčić, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (2016.), str. 35–46.
5. Dubravka Botica, „Odnos forme i funkcije u arhitekturi baroknog razdoblja (Form and Function in Baroque Architecture)“, u: *Poznańskie Studia Slawistyczne 13: Forma i funkcja w słowiańskich językach i tekstach kultury*, Poznań: Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences (2017.), str. 303–315.
6. Alexander Buczynski, „Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.–1868.)“, u: *Povijesni prilozi vol 12. no 12.* (1993.), str. 39–96.
7. Milko Cepelić, Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački I sriemski: god.1850.-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1900.–1904.
8. Sanja Cvetnić, „Ioannes Baptista Ranger i Andrea Pozzo“, u: *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. Stoljeću* (Split, Hrvatska, 21–22. 11. 2003.), (ur.) Vladimir Marković, Prijatelj Pavičić Ivana, Split: Književni krug, 2007., str. 215–222.
9. Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, u: *Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, (ur.) Dragutin Pavličević, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984., str. 411–429.

10. Dragan Damjanović, *Umjetničko blago Strossmayerove katedrale u Đakovu*, Đakovo; Zagreb: Grad Đakovo, Đakovačko-osječka nadbiskupija, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017.
11. Dragan Damjanović, „Pravoslavna crkva u Šarengradu – primjer barokno-klasicističkoga *Gesamtkunstwerka*“, u: *Scrinia Slavonica* 14 (2014.), str. 107–128.
12. Dragan Damjanović, „Župna crkva Preslavnoga Imena Marijina u osječkom Donjem gradu: izgradnja, stilsko rješenje, oprema“, u: *Tri stotine godina župne crkve Preslavnoga Imena Marijina* (Osijek, rujan 2014.), (ur.) Damir Hasenay, Osijek – Slavonski Brod, 2016., str. 207–250.
13. Marko Dragić, „Štovanje sv. Antuna Padovanskoga u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini“, u: *Ethnologica Dalmatica*, No. 25 (2018.), str. 37–66.
14. Željko Hnatjuk, „Radovi u 2015. godini; Velika Kapanica“, u: *Portal. Godišnjak hrvatskog restauratorskog zavoda*, 7/2016, str. 250–251.
15. Željko Hnatjuk, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, konzervatorsko-restauratorski elaborat o provedenim radovima na zidnom osliku, Osijek, 2016.
16. Franjo Emanuel Hoško, „Uvođenje Jozefinističkog pastoralnog ustrojstva i slavonsko-podunavski franjevci“, u: *Bogoslovska smotra*, 71 (2001.), str. 109–145.
17. Franjo Emanuel Hoško, „Franjevci u Slavoniji i Podunavlju u vremenu kasnog jozefinizma“, u: *Croatica Christiana periodica*, XXIX./55 (2005.), str. 115–161.
18. Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske – Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost, 1982.
19. Rudolf Horvat, „Velika Kapanica g. 1758.“, u: *Hrvatska prošlost. Knjiga treća*, (ur.) Rudolf Horvat, Zagreb: Kulturno-historijsko društvo „Hrvatski rodoljub“, 1942., str. 194–199.
20. Katarina Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
21. Katarina Horvat-Levaj, Davorin Stepinac, „Požeške Sesvete. Župna crkva Svih Svetih. Povijesno građevni razvoj i valorizacija. Prijedlog konzervatorskih smjernica“, u: *Konzervatorske studije i elaborati Instituta za povijest umjetnosti*, knjiga 4, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2013.

22. Katarina Horvat-Levaj, Margareta Turkalj Podmanicki, „Župna crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Valpovu – podrijetlo arhitektonskog tipa i kontekst“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35/2011.* (2011.), str. 157–176.
23. Lidija Ivančević-Španiček, *Na tragu sakralne baštine Požeške biskupije. Izložba povodom obilježavanja velikog jubileja kršćanstva 2000. godine rođenja Isusa Krista*, katalog izložbe (prosinac 1999.–veljača 2000.), Požega: Požeška biskupija, Gradski muzej Požega, 1999./2000.
24. Jasmina Jergovski, „Sakralna baština župe sv. Ivana Krstitelja u Novom Čiču“, u: *Croatica Christiana periodica, Vol. 31 No. 59*, 2007., str. 105–142.
25. Slađana Josipović Batorek, „Potres u Đakovštini 1964. godine“, u: *Zbornik muzeja Đakovštine* (2013.), str. 179–196.
26. Ivana Jurčević, *Župna crkva sv. Mihaela arkandela u Cerni*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
27. Zlatko Karač, Đuro Šimičić, „Hrvatski dom u Vukovaru arhitekta Aleksandra Freudenreicha“, u: *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol. 15 No. 2(34)*, (2007.), str. 204–223.
28. Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 6 (2001.), str. 193–222.
29. Irena Kraševac, *Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005.
30. Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okružja*, Zagreb: naklada piščeva, 1912.
31. Ive Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005.
32. Damir Matanović, *Grad na granici – Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.
33. Marija Mirković, „Iluzionističko zidno slikarstvo“, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094-1994*, katalog izložbe (Muzej Mimara, Zagreb, 10.9.–31.12. 1994.), (ur.) Tugomir Lukšić, Ivanka Reberski, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti, Zagrebačka nadbiskupija, 1994., str. 271–300.

34. Emerik Munjiza, *Povijest Velike Kopanice*, Vlastita naklada: Velika Kopanica, 2017.
35. Jasmina Nestić, *Iluzionizirani oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.
36. Daniel Patafta, „Elementi jozefinističkog prava o odnosu crkve i države u spisu Jus Publicum Ecclesiasticum“, u: *Croatica Christiana periodica*, XXXVII./72. (2013.), str. 119–127.
37. Irena Pauk Sili, *Velika Kopanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, konzervatorsko restauratorski elaborat o provedenim istraživanjima na inventaru i unutrašnjosti crkve s prijedlogom obnove, Osijek: Hrvatski restauratorski zavod, 2008.
38. Franjo Rački, *Korespondencija Rački-Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga. Sv. 2, od 6. jan. 1876. do 31. dec. 1881.*, ur. Ferdo Šišić, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1929.
39. Branimir Rašpica, „Nekoliko projekata restauriranja zidnih slika u kontinentalnoj Hrvatskoj i djelovanje Ane Deanović“, u: *Portal, godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* (2011.), str. 11–23.
40. Zdenko Samaržija, *Župna crkva Bezgriješnog Začeca Blažene Djevice Marije u Novoj Gradiški*, elaborat konzervatorsko-restauratorskih radova, Osijek, 2012.
41. Mirela Slukan-Altić, „Kanal Dunav - Sava kao razvojni čimbenik grada Vukovara: povijesni razvoj jednog projekta (u povodu 270. obljetnice prve ideje o gradnji kanala)“, u: *Vukovar - hrvatska baština i perspektive razvoja*, ur. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007. str. 331–350.
42. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku [etc.], 2010.
43. Andrija Šuljak, „Priključenje Broda i njegove okolice u Đakovačku i Srijemsku biskupiju“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Broda* (Slavonski Brod, 13.–15. 10. 1994.), (ur.) Zlata Živaković-Kerže, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2000., str. 161–177.
44. Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici zapadne Slavonije*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2010.

45. Margareta Turkalj Podmanicki, *Sakralna arhitektura prve polovice 18. stoljeća na području današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
46. Zvonimir Toldi, *Samo staj, pa gledaj! Secesija i art deco u tradicijskoj kulturi broskog Posavlja*, katalog izložbe (svibanj–rujan 2009.), Slavonski Brod: Muzej broskog Posavlja, 2009.

ARHIVSKI IZVORI:

1. Arhiv župe Velika Kopanica, *Spomenica župe Velika Kopanica*
2. AŽVK, *Imovnik župne crkve sv. Ilije proroka u Vel. Kopanici*
3. Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, br. 593/1863, *Kanonske vizitacije*, J. J. Strossmayer, biskup, Velika Kopanica, 27. svibnja 1863.NAĐ, br. 1209/1877., *Najdnevnik – inventar župe kopaničke 1877. godine*
4. NAĐ, br. 836/1879, *Kanonske vizitacije*, vizitator, Velika Kopanica, 13. kolovoza 1879.NAĐ, br. 462/1884, *Tomić obavještava da je potres od 27. ožujka ošteti crkvu kopaničku osobito svetište*, Aleksandar Tomić, Velika Kopanica, 29. ožujka 1884.
5. NAĐ, br. 1530/1890, *Kopanički župnik dostavlja nacрте i troškovnik i moli odobrenje za popravak svoje crkve*, Aleksandar Tomić, Velika Kopanica, 22. prosinca 1890.
6. NAĐ, br. 1634/1892, *Inventar župe kopaničke dostavlja Josip Vallinger*, Josip Vallinger, župnik vrpoljački, Vrpolje, 20. prosinca 1892.
7. NAĐ, br. 4699/1942, *Kopanica V. ž. u. – postavljanje novih oltara*, Biskup Akšamović
8. Nadbiskupijski arhiv grada Zagreba, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, *Putna bilježnica 9a*, 1951.
9. NAZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, *Putna bilježnica 33*, 1980.–1985.

RELEVANTNI DOKUMENTI:

1. *Rješenje o preventivnoj zaštiti crkve sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici u cjelini sa župnim stanom*, Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (8. srpnja 2011., KLASA: UP/I-612-08/11-05/0160; URBROJ: 532-04-09/1-11-1)
2. *Rješenje o preventivnoj zaštiti župne crkve sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici*, Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu, Slavonski Brod (25. listopada 2007., KLASA: UP/I-612-08/7-05/13454; URBROJ: 532-04-10/1-07-1)
3. *Posebni uvjeti zaštite nepokretnog kulturnog dobra*, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Osijeku, Osijek (13. ožujka 2002., KLASA: 350-05/02-01/46; URBROJ: 532-10-3/13-02-03)
4. *Rješenje o preventivnoj zaštiti župne crkve sv. Ilije proroka u Velikoj Kopanici*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Osijeku (Osijek, 10. svibnja 2004., KLASA: UP-I-612-08/04-05/19; URBROJ: 532-10-3/1-04-01)

OSTALI IZVORI:

1. B. A. „Slučajni susreti. Sjetna pjesma Slavonije: Velika Kopanica“, u: *Veritas*, Zagreb, ožujak 1984., str. 23.
2. Dubravka Botica, „*Dugo 18. stoljeće*“ u *sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća* (2011.), https://www.academia.edu/29327880/_Dugo_18._stolje%C4%87e_u_sakralnoj_arhitekturi_tipologija_sakralne_arhitekture_u_sjeverozapadnoj_Hrvatskoj_i_%C5%A0tajerskoj_u_drugoj_polovici_18._stolje%C4%87a_i_na_po%C4%8Detku_19._stolje%C4%87a?auto=download (pregledano 5. veljače 2019.)
3. *Velika Kopanica*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64148> (pregledano 30. travnja 2019.)
4. *Hvat*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26778> (pregledano 8. svibnja 2019.)
5. <http://athena.muio.hr/?object=linked&c2o=15930> (pregledano 18. svibnja 2019.)

6. <http://www.matica.hr/kolo/285/likovna-bastina-broda-na-savi-i-njegove-okolice-u-xix-stoljecu-19856/> (pregledano 18. svibnja 2019.)
7. http://www.donjiandrijevcibmv.homepage.eu/povijest_crkve_2572755.html (pregledano 8. svibnja 2019.)
8. <https://www.nezavisniportalsirokopolje.hr/spomen-spis-podizanja-oltara-1-927-godine-gospodnje-od-mjestana-sela-vuke/> (pregledano 8. svibnja 2019.)
9. <http://www.radunice-zupa.org/index.php/zupa-sv-ane/1-zupa-sv-ane-radunice> (pregledano 8. svibnja 2019.)
10. http://www.svetiste-aljmas.hr/stara_crkva.htm (pregledano 26. lipnja 2019.)
11. https://www.vrpolje.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=4 (pregledano 27. lipnja 2019.)
12. <http://www.piskorevci.com/index.php?kat=5> (pregledano 27. lipnja 2019.)
13. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55781> (pregledano 27. lipnja 2019.)
14. <https://srbi.hr/pravoslavni-hramovi-u-boboti-i-bijelom-brdu/> (pregledano 27. lipnja 2019.)
15. <https://www.vjeraidjela.com/uzvisenje-svetog-kriza-2/> (pregledano 15. listopada 2019.)
16. <http://www.zupa-vodice.hr/blagnasasca.htm> (pregledano 15. listopada 2019.)
17. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5794> (pregledano 15. listopada 2019.)
18. <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Pretraga?q=velika%20kopianica> (pregledano 15. listopada 2019.)
19. <http://www.zupa-svetog-antuna-sps.hr/zupna-crkva/> (pregledano 6. veljače 2020.)

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA:

Slika 1. Spomen-ploča s desne strane trijumfalnog luka s grbom Marije Terezije; snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 2. Spomen-ploča s lijeve strane trijumfalnog luka s grbom biskupa Josipa Galjufa; snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 3. Vizitacija Kopaničke župe 1765. godine; izvor: Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije = Visitationes canonicae*, knjiga 9: Brodsko područje: 1730.-1833., 2010., str. 385.

Slika 4. Stranica iz bilježnice Anđele Horvat s opisom crkve u Velikoj Kopanici, izvor: Nadbiskupijski arhiv grada Zagreba, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, *Putna bilježnica 9a*, 1951., str. 7.

Slika 5. Vojna krajina nakon 1745. godine, izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=65199> (pregledano 10. svibnja 2019.)

Slika 6. Ulazni trijem, 7. 8. 1968., izvor: R. Bartolović, Fototeka zavoda za zaštitu spomenika kulture Osijek, negativ 228-B-1

Slika 7. Crkva u Velikoj Kopanici, 13. veljače 1908. godine, izvor: fototeka obitelji Zdravka Matasovića

Slika 8. Položaj crkve u Velikoj Kopanici, izvor: <https://www.google.com/maps/place/Velika+Kopanica> (pregledano 10. svibnja 2019.)

Slika 9. Tlocrt crkve, *Dokumentacija tijekom obnove i prezentacije*, 2008., arhiv Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu

Slika 10. Shematski prikaz južnog pročelja crkve, izvor: *Dokumentacija tijekom obnove i prezentacije u 2013. godini*, arhiv Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu

Slika 11. Pogled na zvonik crkve i istočno pročelje, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 12. Lukovica zvonika, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 13. Shematski prikaz istočnog pročelja crkve, izvor: *Dokumentacija tijekom obnove i prezentacije u 2013. godini*, arhiv Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu

Slika 14. Istočno pročelje crkve, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 15. Pogled na ulazni prostor crkve i kor, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 16. Orgulje i korska ograda, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

Slika 17. Svod nad brodom, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

- Slika 18.** Pogled s kora na trijumfalni luk i glavni oltar, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 19.** Valpovo, župna crkva Bezgrešnog začeca Bl. Dj. Marije, tlocrt i uzdužni presjek s rekonstrukcijom nagiba krovišta broda uza zvonik; izvor: Katarina Horvat-Levaj, Margareta Turkalj Podmanicki, „Župna crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Valpovu – podrijetlo arhitektonskog tipa i kontekst“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35/2011.* (2011.), str. 161.
- Slika 20.** Crkva sv. Georgija u Boboti, izvor: <https://srbi.hr/pravoslavni-hramovi-u-boboti-i-bijelom-brdu/> (pregledano 18. prosinca 2019.)
- Slika 21.** Crkva prenosa moštiju Svetog oca Nikolaja u Bijelom Brdu, izvor: <https://srbi.hr/pravoslavni-hramovi-u-boboti-i-bijelom-brdu/> (pregledano 18. prosinca 2019.)
- Slika 22.** Plan srednje katoličke župne crkve za gradišku, brodsku i petrovaradinsku pukovnicu, izvor: Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, u: *Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, (ur.) Dragutin Pavličević, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984., str. 414.
- Slika 23.** Martin Štefančić, Glavni oltar sv. Ilije proroka, 1924., snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 24.** Miloš Hohnjec, sv. Ilija prorok, 1920-e, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 25.** Miloš Hohnjec, sv. Vid, 1920-e, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 26.** Miloš Hohnjec, sv. Valentin, 1920-e, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 27.** Miloš Hohnjec, sv. Trojstvo, 1920-e, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 28.** Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., oltar Uzašašća Gospodnjeg, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK
- Slika 29.** Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., oltar sv. Apolonije, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK
- Slika 30.** Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., oltar sv. Antuna, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK
- Slika 31.** Bočni oltar Srca Isusova i Srca Marijina, snimio: Marino Mihalj, kolovoz 2018.
- Slika 32.** Oltar sv. Antuna padovanskog sa skulpturom nepoznatog autora i iluzionističkom arhitekturom, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 33.** Oltar sv. Ane sa skulpturom nepoznatog autora i iluzionističkom arhitekturom, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.

- Slika 34.** Martin Štefančić, krstionica, 1930-e, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 35.** Martin Štefančić, propovjedaonica, 1924., snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 36.** Martin Štefančić, propovjedaonica, 1924., snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 37.** Lurdska spilja, skulpture nepoznatog autora, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 38.** Stanje zidnog oslika uoči konzervatorsko-restauratorskih radova, izvor: Irena Pauk Sili, *Velika Kapanica, župna crkva sv. Ilije proroka*, 2008., str. 89.
- Slika 39.** Sjeverni zid svetišta, iluzionirani oltar, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 40.** Sjeverni zid svetišta, iluzionirani oltar (detalj), snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 41.** Sjeverni zid svetišta, iluzionirani oltar, prikaz sv. Trojstva u središtu atike, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 42.** Istočni zid svetišta, oslik s temom večere kod Šimuna farizeja, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 43.** Istočni zid svetišta, evanđelisti Marko i Matej, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 44.** Ulazak sv. Ilije u nebo, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 45.** Zapadni zid svetišta, evanđelisti Luka i Ivan, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 46.** Iluzionizirani oltar i iluzionizirana kupola, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 47.** Iluzionirana kupola, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 48.** Iluzionirana kupola, detalj, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 49.** Medaljon s prikazom *Poklonstvo pastira*, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 50.** Medaljon s prikazom *Kristovo Preobraženje*, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 51.** Medaljon s prikazom *Prikazanje u hramu*, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 52.** Medaljon s prikazom *sv. Ivan evanđelist*, snimio: Marino Mihalj, travanj 2019.
- Slika 53.** Antun Keller, Oslik *Rođenje Isusovo* nad svetištem oltara crkve sv. Antuna Padovanskog u Starom Petrovom Selu, 1819.; snimio: Ivan Nikolić, župnik župe sv. Antuna Padovanskog, veljača 2020.
- Slika 54.** Antun Keller, Oslik *Preobraženje Isusovo* nad svetištem oltara crkve sv. Antuna Padovanskog u Starom Petrovom Selu, 1819.; snimio: Ivan Nikolić, župnik župe sv. Antuna Padovanskog, veljača 2020.
- Slika 55.** Antun Keller, Oslik *Posljednja večera* nad svetištem oltara crkve sv. Antuna Padovanskog u Starom Petrovom Selu, 1819.; snimio: Ivan Nikolić, župnik župe sv. Antuna Padovanskog, veljača 2020.

Slika 56. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *Rođenje Isusovo* u središtu traveja, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK

Slika 57. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *Isus dobri pastir* u središtu traveja, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK

Slika 58. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *sv. Franjo asiški*, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK

Slika 59. Unutrašnjost crkve u razdoblju 1940.–1960., medaljon s prikazom *sv. Janja* u traveju broda, izvor: fotografija nepoznatog autora, AŽVK

Slika 60. Pogled s kora na oltar crkve 1932. godine, izvor: Antun Matasović, „Velika Kapanica, slavonsko selo“, u: *Obitelj, br. 10*, Zagreb, 6. ožujka 1932., str. 154.

Slika 61. A. Pozzo, iluzionizirana kupola, crkva sv. Ignacija, Rim; izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Sant%27Ignazio,_Rome#/media/File:Rome-SantIgnazio-DomeTrompeOeil.jpg (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 62. A. Pozzo, predložak 91b za kupolu, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/pozzo1709bd2/0001/image>

Slika 63. A. Pozzo, predložak 92a za kupolu, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/pozzo1709bd2/0001/image> (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 64. Ivan Krstitelj Ranger, iluzionirana kupola crkve u Olimju (1739./40) <https://sjevneri.info/foto-olimje-zavirite-u-dvorac-koji-je-nekada-bio-u-vlasnistvu-pavlina-iz-lepoglave/> (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 65. A. Pozzo, predložak 33a za oltar, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/pozzo1709bd2/0001/image> (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 66. A. Pozzo, predložak 64a za oltar, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/pozzo1709bd2/0001/image> (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 67. Iluzionirani oltar, Krušljevo selo, <https://www.mojkvart.hr/Zagreb/Folnegovicevo/Umjetnicko-stvaralastvo/DOK-ART/Kapela-sv-Petra-Krusljevo-Selo-2012-S19793> (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 68. Iluzionirani oltar, Šišinec https://bib.irb.hr/datoteka/575053.Obnova_crkvenih_gradjevina_na_podrucju_danasnje_Sisacke_biskupije.pdf (pregledano 29. lipnja 2019.)

Slika 69. Detalj iluzioniranog oltara u novogradiškoj crkvi Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije, <http://radiong.hr/v2/vlc-branko-gelemanovic-obnavlja-se-zupna-crkva-radi-se-o-temeljitoj-restauraciji-koju-ova-novogradiska-ljepotica-zasluzuje-foto/> (pregledano 15. prosinca 2019.)

Slika 70. Župni stan; autor: Marino Mihalj, travanj 2019.

SUMMARY

The Parish Church of Elijah the Prophet in Velika Kopanica

This thesis presents an attempt at uncovering the history of building and furnishing the Church of Elijah the Prophet in Velika Kopanica. The research focuses on its contextualization in art history, its architectural style, a description of the works of art in the church, as well as their dating, attribution, and valorization. The analyzed historical sources and relevant literature point to a broad timeframe in which the works were made – especially when it comes to furnishing and painting the church's interior – from the mid-18th century until conservation and restoration works that have been going on until the present moment. The thesis puts a particular emphasis on the recently restored, albeit not attributed, illusionary painting of the main altar and its corresponding arch, which can be seen in the context of Pozzo's tractates on templates and the phenomena of painted illusionary architecture. The research also includes notes on the emergence of new artists and church sponsors, which opens a discussion potentially leading into further research.

Key words: Antun Keller, The Parish Church of Elijah the Prophet, late baroque architecture, Velika Kopanica, sacral architecture